Mevlana Celaleddin Rumi

MESNEVÎ-İ ŞERÎF ŞERHİ

-1-

Tercüme ve Şerh
A. AVNİ KONUK

KİTABEVİ

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî

Mesnevî-i Şerîf Şerhi

-1-

Tercüme ve Şerh

AHMED AVNİ KONUK

Bu Cildi Yayına Hazırlayanlar

Dr. Selçuk Eraydın - Prof. Dr. Mustafa Tahralı

Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Mustafa Tahralı

KİTABEVİ

ANBUL
7 26

Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin
Birinci Cildinin Fihristi

Takdim 11
Mukaddime 27
Dîbâce 55
[Mesnevî'nin başlangıcı] 71
Pâdişâhın câriyeye âşık olması ve pâdişâhın onu satın alması 96
Hekimlerin pâdişâh indinde câriyenin muâlecesinden acizlerinin zâhir olması 103
Sâhib-i tevfik olan Allah Teâlâ'dan cemî'-i ahvâlde edebe riâyete tevfik niyâzı 111
Pâdişâhın rü'yâsında tebşîr edilmiş olan tabîb-i ilâhîye mülâkātı 117
Pâdişâhın, o hekîmi, hâlini görmek için hastanın başı ucuna götürmesi 120
Câriyenin hastalığını anlamak için, o velînin pâdişâhdan halvet taleb etmesi 135
Velînin, câriyenin hastalığını anlaması ve padişaha arz etmesi 144
Kuyumcu olan adamı getirmek için pâdişâhın Semerkand'a elçiler göndermesi 146
Onun beyânındadır ki, kuyumcu olan adamı öldürmek ve zehir vermek işâret-i ilâhî ile idi 156
Bakkal adamın ve bakkal dükkânında tûtî kuşunun yağ dökmesi hikâyesidir 160
Kendi milletinin taassubu yüzünden hıristiyanları öldüren yahûdî pâdişâhının hikâyesidir 175
Hıristiyanları kaldırmak için vezîrin pâdişâha hîle öğretmesi 179
Hıristiyanlara kasd için o yahûdî vezîrin telbîsi 181

Hıristiyanların onu telbîsden ve za'f-ı idrâkden dolayı kabûl etmeleri 183
Akıl gözünün za'fından dolayı hıristiyanların cümlesinin vezîre bîat etmeleri 185
Halîfenin suâlinden dolayı Leylâ kıssasının misâlen zikri 192
Vezîrin hasedi beyânındadır 198
Hıristiyanların mâhirlerinin vezîrin hîlesini anlamaları 200
Şâhın vezîre gizli haber göndermesi 201
Hıristiyan kavminden on iki kabîlenin beyânındadır 202
Vezîrin hıristiyan kavmine karşı İncil'in ahkâmında karışıklık yapması 202
Bu ihtilâfât, yolun hakîkatinde değil sûretde zâhir olduğu beyânındadır 208
Bu mekrde vezîrin hasâreti beyânındadır 214
Hıristiyan kavminin ıdlâlinde vezîrin bir başka hîle îcâdı 221
Vezîrin mürîdleri def' etmesi 223
Halveti bırak! diye mürîdânın tekrar mürâcaâtı 226
Vezîrin halveti bozamam diye cevâb vermesi 228
Vezîrin halvetine mürîdlerin i'tirâzı 229
Vezîrin halveti terk etmekten mürîdleri nevmîd etmesi 241
Vezîrin her bir beyi ayrı ayrı velîahd yapması 243
Halvette vezîrin kendisini öldürmesi 244
Îsâ (a.s.) ümmetinin: Sizden hangisi velîahddir? diye emîrden suâl etmesi 245
"Lâ nüferriku beyne ahadim'mir-rusulih ilh..." âyet-i kerîmesinin beyânındadır 247
Velîahdlik husûsunda ümerânın münâzaa etmesi 252
İncil'de mezkûr olan Mustafâ (a.s.)ın na'tına ta'zîm beyânındadır 258
Îsâ (a.s.)ın dînini helâke sa'y eden başka bir yahûdî pâdişâhının hikâyesidir 261
Yahûdi pâdişâhının ateş yakıp: "Her kim bu yöne secde ederse kurtulur" diyerek ateş yanına put koyması 268
Ateş içinde çocuğun söze gelmesi 273
Adamların kendilerini ateşe atmaları 277
Muhammed (a.s.)ın nâm-ı şerîfini istihzâ ile okuyan o kimsenin ağzının eğri kalması 278
O çıfıt pâdişâhın ateşe itâb etmesi 280
Hûd (a.s.)ın ahdinde Âd kavmini helâk eden rüzgârın kıssası 287
Çıfıt şâhın istihzâ ve inkâr etmesi ve nasîhat kabûl etmemesi 291
Av hayvanlarının arslana tevekkülü ve terk-i sa'yi söylemesi 299
Arslanın av hayvanlarına cevâb vermesi 300
Av hayvanlarının tevekkülü, sa'y ve iktisâba tercîh etmesi 301
Arslanın çalışmayı ve kazanmayı tevekkül ve teslîme tercîh etmesi 302

Av hayvanlarının tevekkülü çalışmaya tercîh etmesi 303
Arslanın çalışmayı tevekküle tercîhi 306
Tekrar av hayvanlarının tevekkülü sa'ye tercîh etmeleri 312
Azrâil'in bir adama bakması ve o adamın Süleyman (a.s.)ın sarayına kaçması .. 313
Tekrar arslanın sa'yi tevekküle tercih etmesi 316
Sa'yin tevekküle tercîhi mukarrer olması 320
Tavşanın arslana gitmesinin te'hîri hakkında av hayvanlarının i'tirâz etmesi 321
Tavşanın onlara cevâb vermesi 322
Av hayvanlarının tavşanın sözüne i'tirâz etmeleri 323
Tekrar tavşanın hayvanlara cevâbı 324
Tavşanın ilminin zikri 328
Tekrar av hayvanlarının tavşandan, onun düşüncesinin sırrını istemeleri 332
Tavşanın onları sırdan men' etmesi 333
Tavşanın hîlesinin kıssası 336
Sineğin te'vîlinin merdûdiyeti ve onun zannının za'fı 344
Sinek kıssası ve hakîkaten deniz içinde olduğunu düşünmesi 345
Tavşanın geç gelmesinden arslanın haykırması 347
Tavşanın hîlesi beyânındadır 351
Tavşanın arslana erişmesi 364
Tavşanın özür dilemesi 365
Arslanın tavşana cevâb vermesi ve onunla berâber revân olması 369
Kazâ geldiği vakit açık gözlerin bağlanması beyânında hüdhüdün kıssası 374
Hüdhüdün da'vâsına karganın i'tirâzı 378
Karganın i'tirâzına hüdhüdün cevâbı 379
Âdem (a.s.)ın kıssası ve kazâ onun nazarını nehy-i sarîhin
riâyetinden bağlaması 381
Kuyunun yakınına eriştiği vakit tavşanın arslandan ayağını geri çekmesi 389
Tavşanın ayağını geri çekmesi sebebinden arslanın suâli 397
Arslanın kuyuya bakması ve kendisinin ve o tavşanın aksini görmesi 399
Tavşanın av hayvanları tarafına, arslan kuyuya düştü diye müjde götürmesi 408
Av hayvanlarının tavşanın etrâfında toplanmaları ve ona senâ etmeleri 412
Tavşanın av hayvanlarına: Bununla mesrûr olmayınız, diye nasîhat vermesi 415
"Küçük harbden, büyük harbe döndük" hadîs-i şerîfinin tefsîri 417
Rum elçisinin Ömer (r.a.)'a kadar gelmesi ve onun kerâmâtını görmesi 422
Rum elçisinin Ömer (r.a.) efendimizi ağaç altında uyumuş görmesi 427
Rum elçisinin Ömer (r.a.)'a selâm vermesi 429

Rum elçisinin Ömer (r.a.)dan suâl etmesi 435
Âdem (a.s.)ın o zelleyi "Rabbenâ zalemnâ" diye kendine izâfe etmesi 445
"Nerede olsanız o sizinle berâberdir" âyet-i kerîmesinin tefsîri 454
Rum elçisinin, ervâhın ecsâma ibtilâsı sebebinden suâl etmesi 457
"Allah ile berâber oturmak isteyen kimse, ilh..." ma'nâsının beyânı 461
Bir tâcirin kıssasıdır ki, ticâret sebebiyle gittiği vakit, tûtîsi,
Hindistan tûtîlerine haber tevdî' etti 466
İlâhî olan ukûl kuşlarının kanadlarının sıfatı 474
Tâcir efendinin Hindistan tûtîlerini sahrâda görmesi 479
Tefsîr-i kavl-i Ferîdüddîn Attâr (kaddesallâhu rûhahû):
"Tu sâhib-i nefsî ey gâfil ilh..." 482
Sâhirlerin Mûsâ (a.s.)a ta'zîm etmeleri 487
Tâcirin tûtîye Hindistan tûtîlerinden gördüğü şeyi açıkça söylemesi 494
O tûtînin, o tûtîlerin hareketini işitmesi ve kafes içinde ölmesi 505
Tefsîr-i kavl-i Hakîm Senâî (rahmetullâhi aleyh) : "Be-her çi ez râh
vâmânî ilh..." 527
و ان سعدا لغیور و انا اغیر من سعد والله اغیر منی الخ . . . hadîsinin beyânı 527
Tâcir efendinin hikâyesine rücû' 549
Efendinin ölmüş tûtûyi kafesten dışarıya bırakması 553
Tûtînin efendiye vedâ' etmesi ve Hindistan'a gitmesi 557
Halkın ta'zîminin mazarratı 558
Tefsîr-i "Mâ şâ'allâhu kân ve mâ lem yeşe' lem yekün" 565
Hakîm Gaznevî'nin "Nâz râ rûyî be-bâyed hemçü verd ilh..."
rubâîsinin beyânı 573

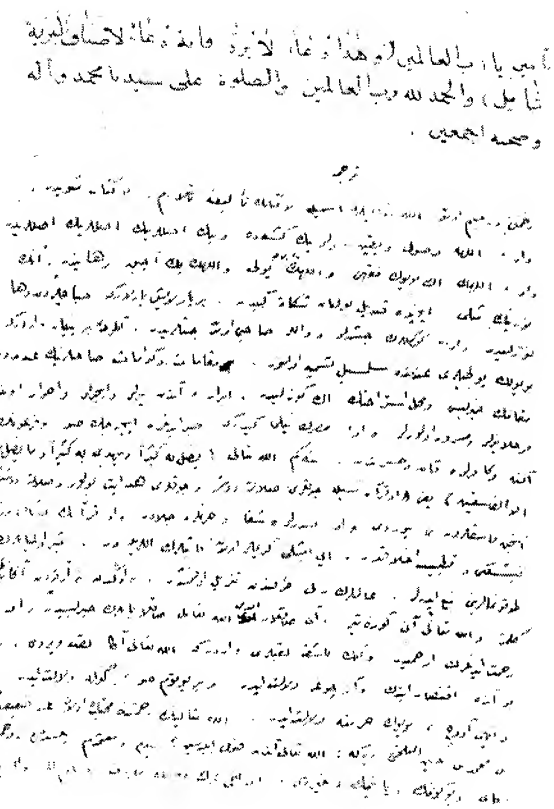

Dîbâce'nin sonu ve "Tercüme"si

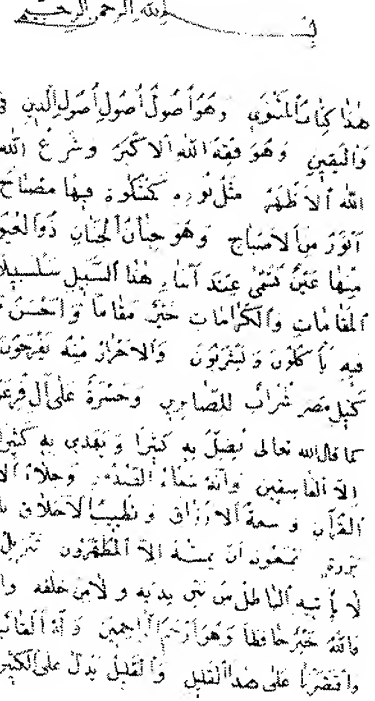

Merhum Ahmed Avni Konuk'un el yazısı ile
Mesnevî'nin "Dîbâce"si

Merhum Ahmed Avni Konuk Bey'in
Merkez Efendi Kabristanı'ndaki kabri

Mesnevî-i Şerif Şerhi müell'fi merhum Ahmed Avni Konuk

Takdim

Elinizdeki bu büyük eserin müellifi merhum Ahmet Avni Konuk Bey 1285/1868 de İstanbul'da doğdu. İbtidâî mektebini bitirdikten sonra Galata Rüşdiyesi'ne girdi, sonra Dârüşşafaka'ya geçti. On yaşlarında iken önce babasını, sonra da annesini kaybetti. Dârüşşafaka'dan mezun olduktan sonra "câmi dersleri"ne devam ederek icâzet aldı. Hıfzını ikmal etti. Bu arada Mevlevî tarîkatine intisap etti. Mürşidi Mesnevîhan Selânikli Mehmed Es'ad Dede'den (ö. 1329/1911) *Mesnevî* okuyup icâzet aldı. 1890 târihinde posta memurluğuna tâyin olundu. Bu sıralarda Mekteb-i Hukūk-ı Şâhâne'ye girdi. 1898 de birincilikle mezun oldu. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Posta Umum Müdür Muâvinliği ve Hukuk Müşâvirliği vazîfesinde bulunup, Mayıs 1933'te emekliye ayrıldı. *Mesnevî Şerhi*'nin birinci cildinin 218 ve 317 numaralı beyitlerinin altına Abdurrahman Âdil Doğru imzâsıyla konulan nottan öğreniyoruz ki, Ahmed Avni Bey şerhini tamamladıktan sonra, ilk defterini bâzı ilâveler yaparak gözden geçirirken 218. beytin "izâh"ını yazacağı sıra-

larda, "12 Muharrem 1357 ve 14 Mart 1938 ve 1 Mart 1354 pazartesi günü" rahatsızlanıp, "17 Muharrem 1357, 19 Mart 1938 ve 6 Mart 1354 cumartesi günü" dâr-ı bakāya irtihal etti ve 20 Mart 1938'de Merkez Efendi kabristanında, câmiin kıble cihetindeki hazîresine defnedildi.[1]

* * *

Ahmed Avni Bey mûsikîmizin büyük üstadlarından Zekâî Dede'den[2] mûsikî dersleri almış, birçok eser meşketmiştir. Nota bilmemekle berâber iyi bir hânende ve bestekâr idi. Eserleri bütün incelikleriyle hâfızasında tutardı. "Dilkeşîde" ve "bend-i hisar" adını verdiği iki makam tertip etti.119 makam ihtivâ eden "kâr-ı nâtık"ı bu formun en geniş örneğidir. Bûselik aşîran, dilkeşîde ve rûy-ı ırak makamlarında üç Mevlevî âyîni bestelemiştir. Klasik Türk mûsikîsi güftelerinden 2706 güfteyi içine alan *Hânende* adlı en geniş güfte mecmuasını 28 yaşında iken yayımlamıştır (İstanbul 1317/1899).

Eserlerinden yayımlanmış olan diğerleri şunlardır:

1. Muhyiddin ibn Arabî'den: *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (Yayına haz. M. Tahralı, S. Eraydın, Marmara Üniv.İlâhiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 1987-1992, 4 Cilt).

2. Muhyiddin ibn Arabî'den: *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi* (Yayına haz. M. Tahralı, İz Yayıncılık, İstanbul 1992).

3. Mevlânâ'dan: *Fîhi Mâ Fîh Tercümesi*, (Yayına haz. Selçuk Eraydın İz Yayıncılık, İstanbul 1992).

4. *İnsân-ı Kâmil (Aziz Nesefî Risâleleri) Tercümesi*, (Yayına haz. Sezâi Fırat, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004).

5. *Hz.Meryem ve İsâ'ya Dâir Risâle: Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*'nin III.Cildi sonunda (s. 355-382) yayımlanmıştır.

6. *Menâkıb-ı Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (Sipehsâlâr Tercümesi)* Mevlânâ'nın talebelerinden Ferîdun b. Ahmed Sipehsâlâr'ın Farsça olarak yazdığı kitabın tercümesidir. 144 sayfalık bu eseri 1331 de basılmıştır.

---

1. Ahmed Avni Konuk'un hayâtı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Selçuk Eraydın: "Ahmed Avni Konuk, Hayâtı ve Eserleri", *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I. cilt içinde s.15-28; Reşat Öngören, "Konuk, Ahmed Avni" Türkiye *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, s. 180-182; Sezâi Fırat "İnsân-ı Kâmil'in Mütercimi Ahmed Avni Konuk'un Hayâtı ve Eserleri", *İnsân-ı Kâmil (Azîzüddin Nesefî Risâleleri) Tercümesi*, s.51-63.
2. Hocası Zekâî Dede'nin vefâtı üzerine yazdığı: "Ey bülbül-i hoş-nevâ hamûş ol / Vey kalb-i hazîn zehr nûş ol" beytiyle başlayan mersiyesini sûzidil makāmında "kâr" olarak bestelemiştir. Bu eserin Hamparsum notasıyla bir nüshası Neyzen Niyâzi Sayın'da mevcuttur. Günümüz notasına çevirip bir kopyasını lutfettiği için kendisine teşekkür ederiz.

7. *Mesnevî Şerhi.* Vasiyeti üzerine vefâtından sonra 10. 5. 1940 târihinde Hâlid Eşkinoz tarafından Konya Mevlânâ Müzesine teslim edilmiştir.Yayına hazırladığımız 34 büyük boy defter hâlindeki müellif yazması bu eser Konya Mevlânâ Müzesi kitaplığında 4740 – 4773 numarada kayıtlıdır.

Kütüphânelerde henüz el yazması hâlinde duran, küçük hacimli, tercüme ve telif 14-15 kadar daha eseri vardır.

*

Merhum Ahmed Avni Bey *Mesnevî Şerhi*'nin "Mukaddime"sinde belirttiği üzere, eserine 1348 (1929) başlamış ve 24 Ramazan1356 (1937) târihinde bitirmiştir. Bu şerhin hazırlanışında Türkçe ve Farsça şerhlerden istifâde etmiş, daha önceki şârihlerin görmediği, Hindistan'da basılan *Mesnevî* şerhlerini de incelemiştir. Hem *Mesnevî*'nin 6 cildinin tamâmını şerhetmiş olması ve hem de birçok şerhten istifâde etmiş olması eserin kıymetini artırmaktadır. Şârihin bu şerhten önce İbn Arabî'nin yukarıda adlarını zikrettiğimiz iki eserini şerhetmiş olması da bu şerhin önemini göstermektedir.

Ahmed Avni Bey şerhinde, Farsça beyitleri numaralayarak vermiştir. Biz bu numaraları Türkçe tercümelerinin başına koyduk ve yararlı olacağı düşüncesiyle, M.E.Bakanlığı tarafından yayımlanan Veled İzbudak'ın *Mesnevî* tercümesindeki beyit numaralarını, şerhin 80. beytinden îtibâren her on beyitte bir olmak üzere, küçük puntolarla beyit numaralarının altına köşeli parantez [ ] içinde yazdık. Diğer ciltlerde de, metin farklılığının başladığı beyitten îtibâren, aynı şekilde M.E. Bakanlığı yayını tercümenin numaralarını koyacağız. Karşılaştırma yapmaya ihtiyaç duyulduğunda aranan beyitlerin kolayca bulunmasını sağlamak istedik. Şârih *Mesnevî* beyitlerinin Farsça'larını numaralayıp yazdıktan sonra, "tercüme" diyerek beytin tercümesini ve daha sonra da "îzah" diyerek beytin açıklamasını yapmıştır. Biz bu "tercüme" ve "îzâh" kelimelerini tekrardan kaçınmak ve okuyucuyu yormamak için yazmadık. Bunları satır başı yaparak, tırnak açarak, harf karakterlerinde değişiklik yaparak belirtmeye çalıştık. Müellif şerhte lüzum gördüğü yerlerde, Farsça beyitteki kelime ve deyimler hakkında kısaca lügat açıklamaları yaptıktan sonra, beytin tasavvufî mânâsını açıklamaya geçmiştir. Bu açıklamalarda *Mesnevî Şerhi*'nden önce telif ettiği İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* ile *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*'nden ve Mevlânâ'dan tercüme ettiği *Fîhi Mâ Fîh*'ten alıntılar yapmakta veya bu eserlere atıfta bulunmaktadır.

Ahmed Avni Bey'in İbn Arabî'nin düşünce ve görüşleri ışığında ve ona paralel olarak *Mesnevî* beyitlerini şerhetmiş olması, Mevlânâ ve *Mesnevî*'si

ile ilgilenen bâzı kimselerin tenkîdine sebep olmuş ise de, kanâatimizce bu bir kusur ve hatâ değil, bilakis şerhin değerini arttıran bir niteliktir. Nitekim meşhur *Mesnevî* şârihi İsmâil Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) ve diğer Osmanlı ve Hint şârihlerinde de aynı tutum görülmektedir.

Çeşitli çevrelerce benzer tenkit ve görüşler A. Avni Bey'in sağlığında da, hattâ daha önceki asırlarda da yapılmış ki, İngiliz müsteşrik R.A.Nicholson'un hazırladığı *Mesnevî*'nin İngilizce tercüme ve şerhi dolayısıyla şârihin, Ferîdun Nâfiz Uzluk'a yazdığı mektupta:[3] "Hazret-i Hudâvendigâr [Mevlânâ] ile Hazret-i Şeyh-i Ekber'i ve Ferîdüddîn-i Attar'ı ve Hakîm Senâî ve Seyyid Burhâneddîn ve Sultânü'l-Ulemâ ve Sultan Veled Hazretlerini ayrı gördüğünüze zâhib oldum; bilmem yanlış mı anladım? Bu zevât-ı kirâmın hiçbirisi maârif-i ilâhiyye ve hikemiyyât-ı rabbânîce birbirlerinden ayrı değildir. Çünkü hepsinin menbaı asl-ı hakîkî olan Hak'tır ve hiçbirisi feylesof değildir, hepsi hakîm-i ilâhîdir. Binâenaleyh onların mârifetleri lâ-şarkıyye ve lâ-garbiyyedir [Ne doğuya ve ne de batıya âittir].

Nurhâ-yı çarh bubrîde-peyest
Ân ki lâ şarkî ve lâ garbî keyest[4]

Cümlesi Kur'ân-ı Kerîm'in ve ahadîs-i şerîfenin esrârını ve bevâtınını [bâtınlarını] keşif buyururlar" demekte ve şunları ilâve etmektedir: "Şeyh-i Ekber'in *Fusûsu'l-Hikem*'ine ve *Fütûhât*'ına ve sâir âsâr-ı aliyyesine gelince, bunlar da öyledir. Hazret-i Şeyh'in âsârının şerhi, ebyât-ı *Mesnevî* ile ve ebyât-ı Mesneviyye dahi Hazret-i Şeyh'in beyânât-ı aliyyeleriyle tenevvür eder. Bu sultanların hepsi birbirlerini medhederler."[5] Bu ifâdelerden şu anlaşılmaktadır ki, büyük sûfîlerin eserlerindeki dil, üslûp ve terim farklılıkları inanç ve fikirlerinin birbirinden farklı olduğunu göstermez. Onların esas ve hakîkî kay-

3. Yard.Doç. Dr, Yakup Şafak; "Son Mesnevî şârihlerinden Ahmed Avni Konuk'un Mevlânâ'nın Eserlerine, Fikirlerine Dâir Bir Mektubu", *İlmî Araştırmalar*, sayı 16, İstanbul 2003, s.87-96.
4. "Gökyüzünün nurları izleri kesilmiş haldedir (sonları yoktur):onlar doğuda ve batıda bulunmayan Hakk'ın nurları gibi olabilir mi?" *Mesnevî*, II, 1544, Veled İzbudak çevirisi. A.g.m., s.93 ten naklen. Ahmed Avni Bey *Mesnevî* II. Cildin 1533 numaralı bu beytini şöyle tercüme ve şerhetmektedir: "Çarhın nurlarının arkası munkatı'dır; o ki lâ-şarkî ve lâ-garbîdir, asıldır." İzâh:" ...Asıl olan nur Zât-ı mutlakın nûrudur ki merâtib-i vücûda pertev salar. Bunu bilmeyen, nûru cisimden nebean ediyor zanneder. Halbuki cisimler fânîdir; ve ebdân-ı misâliyye ve ervâh hep zât-ı Hak'ta müstehlektir."
5. A.g.m., s.93

nağı Cenâb-ı Hak'tır. Hangi dil, üslûp ve terim ile anlatırlarsa anlatsınlar hepsi aynı ilâhî hakîkati anlatırlar.

Ahmed Avni Bey mektubun biraz daha ilerisinde: "Bu vahdet-i vücûd bahsinde muhakkiklerin hepsi müttehiddir; aralarında hiçbir ayrılık yoktur. Şu kadar ki garp feylesofları ve ulemâ-i zâhire bunu vücûdîlik (panteizm)[6] zannettikleri için mütâlaalarını ona göre yürütürler ve aldanırlar. Hükemâ-i ilâhiyye ma'rifette böyle müttehid olmakla berâber, meşrepte muhteliftirler. Hudâvendigârımızın meşreb-i âlîleri aşk üzerindedir"[7] demekte, büyük sûfîlerin arasında öz ve mânâda birlik-berâberlik olduğunu, eğer bir farklılık var gibi görünüyorsa bu farklılığın sâdece meşreplerdeki farklılıktan ileri geldiğini söylemektedir.

Günümüz *Mesnevî* mütercim ve şârihi Şefik Can Bey de bu kanâatte olup şöyle demektedir: "Bâzılarının birbirinden uzak sandıkları Hazret-i Mevlânâ ile Hazret-i Muhyiddîn birbirlerine çok yakındırlar."[8]

Ahmed Avni Bey *Mesnevî*'nin I. cildindeki 3784 numaralı "Onu hatâ görmek, onun aklının za'fındandır; akl-ı kül içtir ve akl-ı cüz posttur" anlamındaki beytin şerhinde de, Allah dostlarının dile getirdikleri "hakîkat" ve "ilâhî mârifet"ler husûsunda aralarında ihtilâf olmadığını, onlar arasında herhangi bir fark veya ihtilâf olduğu zannının istîdat ve kābiliyetten, akıl ve idrâk seviyelerinin farklı oluşundan ileri geldiğini şu şekilde açıklamaktadır: "...Aklın akl-ı kül mertebesine kadar birçok merâtibi vardır; ve her bir mertebe de isti'dâda göre mütefâvittir [farklıdır]. Mesela akl-ı maaş mertebesinde olan akıllar arasında, isti'dâdlarına göre tefâvüt [farklılık] olduğu gibi, akl-ı maâd mertebesinde bulunan akıllar arasında da isti'dâdlarına göre tefâvüt vardır; ve tefâvüt-i isti'dâdâtın her birisi birer mertebedir. Ulûm [ilimler] ve ezvâk [mânevî zevkler] arasındaki tefâvüt de bundan neş'et eder; ve bu ulûm ve ezvâkın ittihâdı ancak akl-ı kül mertebesine vusûlde vâki' olur. Onun için ehassu'l-havâssın [seçkinlerin en seçkininin] zübdeleri olan evliyâullâhın beyân ettikleri hakāyık ve maârif-i ilâhiyyede aslâ ihtilâf vâki' olmaz. Nitekim Hazret-i Pîr efendimizin bu *Mesnevî-i Şerîf*'indeki maârif ve hakāyık ile, Cenâb-ı Şeyh-i Ekber Muhyiddîn Arabî efendimizin *Fusûsu'l-Hikem* ve *Fütûhât-ı Mekkiyye* gibi âsâr-ı aliyyelerindeki maârif ve hakāyık yekdiğerinin na-

6. Vahdet-i vücûd ile panteizm arasındaki fark için şerhin "Mukaddime"sinin sonlarındaki "Vahdet-i vücûd ve vücûdîlik hakkında îzâhat" kısmına bakınız.
7. A.g.m., s.94
8. A.g.m., s.96

zîridir; ve hiçbirisi diğerinden me'hûz olmayıp, kendilerine akl-ı kül mertebesi olan hakîkat-i muhammediyyeden mevhûbdur. Binâenaleyh akl-ı kül içtir ve ukûl-i cüz'iyye ise akl-ı dimâğî olup kışır ve kabuk mesâbesindedir."

Bu sözlerden şu netîceyi çıkarabiliriz: Her konuda olduğu gibi, "ilâhi hikmet, mârifet ve hakîkatler"i ifâde etme ve anlama husûsunda da insanların kâbiliyet ve akılları birbirinden farklı olduğu için, muhtelif kişilerin bu iki büyük velînin sözlerini anlamak ve değerlendirmek husûsunda aynı görüşte olmaları beklenemez. Ancak kâbiliyet, akıl, zevk ve ilimleri arasında benzerlik ve yakınlık bulunanlar, birbirine benzer, yakın ve hattâ birbirinin aynı görüş ve kanâati beyan edebilirler. Onun için herkesin, yâni akıl ve idrakleri birbirinden farklı birçok kimsenin, aynı anlayış ve görüşe sâhip olmaları mümkün görünmemektedir. Her bir görüş ve akıl sâhibi kendi fikrini ve değerlendirmesini beğenmekte ve diğer görüşün yanlış veya isâbetsiz olduğunu iddia edebilmektedir. Şu halde Mevlânâ'nın *Mesnevî* ve *Dîvân*'ında dile getirdiği hakîkatler ile İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*, *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve diğer eserlerinde ifâde ettiği "hakîkat"ler arasında benzerlik, yakınlık veya ayniyet görenler olduğu gibi, aksini söyleyenler de bulunabilir. Geçmişte böyle olduğu gibi günümüzde de bu böyledir. Ahmed Avni Bey'in neşrettiğimiz tercüme ve şerhlerini okuyanlar, *Mesnevî Şerhi*'ni okuyunca öz ve mânâ îtibâriyle birbirine yakın, benzer ve hattâ aynı değerlendirmeleri yapabiliyor ve şârihin fikir ve yorumuna iştirak edebiliyorlarsa, Ahmed Avni Bey'in yukarıda naklettiğimiz görüşlerine de katılacaklardır. Aksi halde elbette anlayış ve görüşleri farklı olacaktır.

*

Mesnevî Şerhi'nin birinci defterinin kapağı içine yapıştırılmış bir yaprak üzerinde şâirinin imzâsıyla şu başlık altında bir kasîde bulunmaktadır. Askerî Ortaokul'da Türkçe Öğretmeni olan Mehmed Sıdkı adındaki şâirin *Mesnevî*, şerh ve şârih hakkında duygu ve düşüncelerini dile getirdiği bu şiirini aşağıda tam olarak naklediyoruz:

Ahmed Avni merhûmun Mesnevî-i Şerif Şerhi'ni ikmâli dolayısıyla

Âferîn ey sâhib-i şerh-i kitâb-ı Mesnevî
Şems veş oldun serâpâ âb u tâb-ı Mesnevî

Ey enîs-i bezm-i sevdâ-yı nevâ-yı nây-ı aşk
Nefha-i feyz-i füyûzundur cenâb-ı Mesnevî

Aşkı ta'rîf eylemek mümkin değil ammâ şu var
Aşka düşmüştür yanar dâim sıhâb-ı Mesnevî[9]

Mesnevî hem öğretir giryân u nâlân olmayı
Hasta-i dîdâra hem kimyâ türâb-ı Mesnevî

Seyr-i ruhsârın diler baş koymuş uşşâk uğruna
Cân-ı cânâna fedâdır intisâb-ı Mesnevî

Şerh u tafsîl eylemiştir bahs-i aşkı çokları
Kimse sen tek[10] yapmamıştır inkılâb-ı Mesnevî

Sen ferâgat ehlinin serdâr-ı müstesnâsısın
Aşk u şevk u zevk ile ettin şitâb-ı Mesnevî

Ahz-i nûr-ı feyz edip bir mihrden, bir mâhdan
Kim Fusûs'tan sonra ettin intihâb-ı Mesnevî

Hep velâyet şâhının esrâr-ı bî-hemtâsıdır
Rûh-ı Haydar'dır serâpâ her hitâb-ı Mesnevî

Mesnevî bir nâr-ı pür-nûr oldu gör aşk ehline
Yaktı Mevlânâ-yı Şems'i âfitâb-ı Mesnevî

Çün tutuşmuştur yanar diller sürûd-ı nây ile
Bir azâb-ı neş'e-bahşâdır azâb-ı Mesnevî

Aks edip düşmüş hilâl âsâ gönül mir'âtına
Münkeşif olmuştur esrâr-ı nikāb-ı Mesnevî

Zülf-i yâr altında tal'at nûra gark olmuş şakar[11]
Şems-i hüsnünden parıldar mâh-tâb-ı Mesnevî

9. Sıhâb-ı Mesnevî: Mesnevî dostları.
10. Tek: Gibi.
11. Şakar: Işıldar.

İştiyâk-ı vaslı teşdîd eyliyor firkat günü
Dâimâ artar kesilmez ıztırâb-ı Mesnevî

Hasta-diller yalvarıp dâd ettiler, âh ettiler
Bir nidâ-yı hayret olmuştur cevâb-ı Mesnevî

Sıdkı'yâ cânân için kıl sen de gel cânın fedâ
Bir şereftir olmak istersen bevâb-ı Mesnevî[12]

İmzâ
Mehmed Sıdkı
Askerî Ortaokul Türkçe Öğretmeni

Mesnevî Şerhi'nin Yayımlanması Hakkında

Ahmed Avni Bey'in *Mesnevî Şerhi* de, hemen hemen bütün diğer eserleri gibi, müellifinin sağlığında yayımlanmak imkânına kavuşamamıştır. Onun 19 Mart 1938'de vefâtından sonra, öyle anlaşılıyor ki, dost ve yakınları, 1937 yılında yazımı tamamlanan bu şerhin basılması için imkân ve fırsat aramışlardır. Ama 1925'de tekkelerin kapatılmış olmasının ve 1928'de yapılan alfabe değişikliğinin bu nevi eserlerin basımını fevkalâde zorlaştırmış olacağını tahmin etmek güç değildir. Binlerce sayfalık bir eserin içindeki Farsça ve Arapça ibâreleri bu dillerin alfabesi ile, Türkçe olan esas metni ise yeni alfabe ile yazmanın da o günkü sivil yayın hayâtımız bakımından kolayca üstesinden gelinecek bir iş olmadığını tahmin edebiliriz. Bu güçlüklere bir de beşerî zaaflardan ve fikir ihtilâflarından ileri gelen muhâlefetler eklenince, eserin telîfinin ve müellifinin vefâtının üzerinden böylece uzun yılların geçmesi kaçınılmaz olmuş ve bu günlere gelinmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, kitapların da bir kaderi var!

Refî Cevat Ulunay'ın 23 Ocak 1959 târihli Milliyet gazetesindeki "Takvimden Bir Yaprak" adlı köşesinde yazdığı fıkradan, Ahmed Avni Bey'in *Mesnevî Şerhi*'nin "tab' u neşri için senelerden beri lâf ü güzâf ile vakit geçirildiğini", "Hükûmetin bu işi 1955'te Diyânet İşleri Riyâseti'ne havâle ettiğini", tıp târihi profesörü Ferîdun Nâfiz Uzluk'un "komisyonda bulunduğunu"

12. Bevâb-ı Mesnevî: Mesnevî'nin kapısı.

ve F.N.Uzluk'un 19.12 1955'te Zafer gazetesinde bir makâle yazarak şerhin yayımlanmasına engel olduğunu öğreniyoruz. Refî Cevat Ulunay bu şerhin niçin basılması gerektiği husûsundaki görüşünü de şu cümlelerle anlatmaktadır: "Tam olarak *Mesnevî*'nin tercüme ve şerhi mahduttur. Sarı Abdullah Efendi, Âbidin Paşa yalnız birinci cildi şerhetmişler, Ankaravî hepsini tamamlayabilmiştir. Nahîfî'nin manzum tercümesi vezin ve kâfiye dolayısıyle kelime be-kelime tercüme değildir. Veled Çelebi'nin tercümesi ise şîve bakımından beni tatmin etmemiştir. Ahmet Avni Bey'in şerhi bu ihtiyâcı giderecek mükemmel bir eserdi, onun bir kelimesine dokunmaklığın eserin temelini sarsacağı" mâlûmdur.

Prof. Dr. Ferîdun Nâfiz Uzluk (ö. 1974) Ankara'da yayımlanan 19.12.1955 târihli Zafer gazetesinde yazdığı makâlede, o târihlerde kendisinin de içinde bulunduğu bir komisyon tarafından Ahmed Avni Bey'in *Mesnevî Şerhi*'nin yayına hazırlanması ve resmî bir kurum adına basılması teşebbüsünün olduğundan ve fakat basılmamasına karar verildiğinden bahsetmektedir. Yazıda şerhin "basılmaması"nı gerektiren iki sebep üzerinde durulmuştur: 1. *Şerh*'te kullanılan *Mesnevî* metni, Konya'da bulunan en eski nüshadan[13] yer yer farklılıklar göstermektedir.[14] 2. Ahmed Avni Bey de şerhini, Ankaravî ve diğer Mesnevî şârihleri gibi, "XVII. asırdan îtibâren *Mesnevî* şârihlerince benimsenmiş" olan İbn Arabî'nin görüşleri doğrultusunda yâni "yanlış yolda" yapmıştır.

Birinci îtiraz için söylenecek söz şudur: Ahmed Avni Bey Konya'daki en eski nüshayı, o günün şartlarında elde etme imkânına sâhip olmadığı için, "Hazret-i Şârih" denilen, eseri birçok defalar basılan ve en çok beğenilip okunan İsmâil Ankaravî'nin *Mesnevî* metnini kullanmıştır. Bugün Kültür Bakanlığı tarafından tıpkı basımı yapıldığı için kolayca ulaşılabilen bu en eski nüshayı, o da kendi devrinde ele geçirebilse veya mikrofilm vb. bir yöntemle bir kopyasını kolayca yaptırabilseydi bittabi bu nüshayı esas alır ve şerhini ona göre yapardı. Onun için bu husus eserin basılmaması için bir sebep teşkil etmemeliydi. Çünkü burada istifâde edilecek olan şerhtir ve mesele *Mesnevî*'nin aslî nüshasını veya en sağlam nüshasını baskıya hazırlamak değildir.

---

13. Sözü edilen 677 hicrî târihli nüsha Kültür Bakanlığı tarafından ancak 1993 yılında tıpkı basım olarak yayımlanmıştır.
14. Ahmed Avni Bey şerhinin "Mukaddime"sinde İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin şerhindeki Mesnevî metnini esas aldığını belirtmektedir.

İkinci husûsa gelince: Biraz yukarıda Ahmed Avni Bey'in Mevlânâ ile İbn Arabî ve benzeri sûfîler arasında "hakîkat"te, öz ve mânâda bir fark olmadığını ifâde eden fikirlerini nakletmiştik. Her okuyucu *Mesnevî*'yi elbette kendi akıl, idrâk, ilim ve "zevk" seviyesine göre anlayacaktır. Ancak bir kimsenin kendi zevk, anlayış, görüş ve yolunun doğru, diğerlerinin ise "yanlış yol" olduğunu iddia etmesi isâbetli bir davranış olmayacaktır. Böyle bir iddianın ancak bir "zan"dan ibâret olduğu söylenebilir. İbn Arabî ve Mevlânâ'nın yazmış olduğu eserlerin gereğince anlaşılması hâlinde, bu nevi îtirazların vârit olamayacağı kendiliğinden anlaşılacaktır.

Abdülbâki Gölpınarlı (ö. 1982) da birkaç teknik husus ile birlikte benzer îtirazları yapmaktadır: "Diğer şârihlerden daha iyi bir şerh meydana getirmekle berâber, o da diğer ana kaynakları okumadığından ve bir de bâzen Mevlânâ'nın sözlerini, fennî buluşlara tatbîke uğraştığından şerhi, ilmî bir mâhiyet arzetmez. Basılmayan ve basılmasına da lüzum olmayan bu şerh...."[15] diyerek daha 1953'lerde, belki de çok daha önce şerhin yayımlanmasına karşı çıkmış bulunmaktadır. 1972'de yayımladığı *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu'*nda da: "Şerhte âyetler indî tevillere tâbi tutulmuş, zaif ve mevzû hadisler alınmış, âyetlerin sûreleri ve âyet numaraları konmamış, anılan menkabelerin kaynakları gösterilmemiştir. Birçok şerhlerden faydalandığını söylediği halde bunların basımlarını, aldığı yerlerde sayfa numaralarını vermemiş, hatta adlarını dahi bildirmemiştir. Her hususta İbn-i Arabî ile istişhâd edilmektedir. İndeks ve bibliyografya yoktur"[16] diyerek eserin basılmasını güyâ engelleyebilecek sebepler ileri sürmüştür. Halbuki bu tenkitlerin çoğu eserin basılmaması için bir sebep teşkil etmez. Şöyle ki bu şerh günümüzdeki ilmî-akademik anlayışa göre hazırlanmış bir çalışma değildir. Osmanlı döneminden Cumhûriyet dönemine geçiş yıllarında klasik üslûp ile kaleme alınmış bir eserdir. Müellif Ahmed Avni Bey o güne kadar tatbik edilen ilmî ve fikrî esaslara uyarak şerhini telif etmiştir. "Âyetleri indî tevillere tâbi" tutmamış, tasavvufî yorumlarla açıklamıştır. Zâten *Mesnevî*'de de yerine göre âyet ve hadisler tasavvufî yâni "işârî" yorumlarıyla verilmiştir. "Zaif ve mevzû hadisler" alınmamış, *Mesnevî, Fîhi Mâ Fîh, Fusûsu'l-Hikem, Fütûhât-ı Mekkiyye* vb. tasavvuf kitaplarında sık sık görülen hadisler aynen zikredilmiştir. Âyetlerin,

15. Yakup Şafak, a.g.m., s.95 (A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1953, s.145).
16. A.g.m, s, 95 (A. Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, III, 234-235, Ankara, 1972).

sûre ve âyet numaralarının verilmemiş olması eserin yazıldığı dönem için gayet tabiî idi. Aydınların çoğu bu âyetleri ya ezbere biliyorlar veya rahatça okuyabiliyorlardı. Günümüzde ise bunun bir ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Onun için biz âyetlerin geçtiği sûre adını, numarasını ve âyet numarasını parantez içinde, meselâ (Bakara, 2/30) şeklinde verdik. Yâni bu, eseri yayına hazırlayanların yapabileceği basit bir iştir. Böyle bir eser için bunun müellif tarafından yapılmamış olması bir kusur teşkil etmez. *Mesnevî* ve şerhte "anılan menkabelerin kaynaklarının gösterilmemiş" olması da kanâatimizce mühim bir noksan değildir. Bilgi edinmek isteyenler bu konularda yazılan eserlere başvurarak meraklarını izâle edebilirler. Ahmed Avni Bey'in istifâde ettiği eserlerin adlarını, basım târihlerini, alıntı yaptığı sayfa numaralarını bildirmemiş olması ise eski usûlle yazılmış bir şerhe yöneltilecek bir tenkit değildir. Çünkü bu eser günümüzde hazırlanan bir doktora veya akademik bir çalışma değildir. Ahmed Avni Bey "Mukaddime"de faydalandığı eserlerin adlarını topluca vermiş, ayrıca kendi tercüme ve şerhlerine yeri geldikçe net bir şekilde atıfta bulunmuştur. Bu ise böyle bir eser için yeterlidir. "Her hususta İbn-i Arabî ile istişhâd edilmektedir" denilerek yukarıda sözü edilen muârızların esas kanâati tekrar edilmiş olmaktadır. İsmâil Rusûhî Ankaravî vb. diğer *Mesnevî* şârihlerinin benimsediği bir yolu "yanlış" gibi göstermek veya eserin basılmasını engellemek için tenkit konusu yapmak, sâdece ipe un sermek kabîlinden peşin bir muhâlefet tavrının marazî görünüşleri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yokluğundan söz edilen indeks, pekâlâ eseri yayına hazırlayanlar tarafından yapılabilir. Nitekim indeksler tarafımızdan, mümkün olduğunca çeşitli ve geniş bir şekilde hazırlanmış olup topluca son cilt içinde veya Lügatçe ile birlikte ayrı bir cilt hâlinde verilecektir.

*

Merhum Ahmed Avni Bey'in *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*'nin I. cildini 1987 yılında yayımladığımızda, Dr. Selçuk Eraydın *Mesnevî Şerhi*'ni yayına hazırlamak için çalışmaya başladığını "Ahmed Avni Konuk ve Eserleri" başlıklı makâlesinde haber vermiş ve I. cildi daktilo ile yeni yazıya geçirmeye başlamıştı. Arapça ve Farsça ibâreler yayın sırasında ele alınacaktı. Gerçi işin oldukça zor ve yorucu olduğu görünüyor ve neşrinin çok uzun bir zamâna yayılacağı anlaşılıyordu. 1990'lı yılların başında bilgisayar yaygınlaşmaya başlayınca yayın için daha bir gayrete geldik. Selçuk Bey önce bilgisayarda Ahmed Avni Bey'in *Fîhi Mâ Fîh* tercümesini hazırladı. Bilgisayarın Türkçe ile Arapça ve Farsça'yı birlikte yazabilme imkânını vermesi *Mesnevî Şerhi*'ni ya-

yımlama konusunda cesâretimizi artırdı. Birlikte çalışmaya başladık. Yazım, tashih ve mukâbele işleri, bir hayli zaman almakla berâber, eski matbaacılık usûlüne nispetle ziyâdesiyle kolaylaşmıştı. İlâhiyat fakültelerindeki tasavvuf anabilim dalındaki arkadaşlarla yardımlaşarak çalışmalarımızı daha da kısa zamanda tamamlayabilirdik. Bu düşünceyle *Mesnevî*'nin II. cildine âit dört defterlik kısmı Erzurum'dan Dr. Osman Türer, III. cildin iki defterini de İzmir'den Dr. Mehmet Demirci daktiloya geçirmeyi kabul ettiler. Böylece dört koldan çalışacak ve daha kısa bir zamanda eseri hazırlamış olacaktık. 1992 yılından îtibâren Selçuk Bey bütün vaktini şerhin bilgisayarda dizilmesine verdi. *Mesnevî* I. cildin bilgisayarda yazımı bitince birlikte mukâbeleye başladık. Tashihler, bilinmeyen kelimeler, indeks vb. hususların araştırılması da benim üzerimde idi. *Mesnevî* I. cildine âit şerhin tashih ve mukâbele işleri hemen hemen bitmiş, II. cildin şerhi de arkadaşımız Dr. Osman Türer tarafından Farsça kısımlar hâriç olmak üzere daktilo ve bilgisayarda yazılmış olduğundan III. cildin şerhine geçilip yazımı tamamlanmış ve bir yandan mukâbele edilirken, Selçuk Bey de IV. cildin yazımına başlamıştı.

Selçuk Eraydın (doğumu 1937), 19 Aralık 1995 gecesi ve hicrî 1416 yılının 27 Recep mîraç gecesinde Fâtih'te bir câmiye konuşma yapmak için gitmişti. Konuşmadan sonra kendisini câmiden alıp evine götüren arabaya, Ümrâniye civârında bir dönemeçte, soldan sür'atle gelen bir araba çarpmış, arabanın arka koltuğunda başı sol cama dayalı bir şekilde oturan arkadaşımız beyin kanamasından hayâtını kaybetmiş, rahmet-i Rahmân'a yürümüştü. İki arabada bulunan diğer kişilere bir şey olmamış, sağ sâlim kurtulmuşlardı. Daha sonra, Sahrâyıcedit kabristanındaki mezar taşına kazınan, vefâtıyla ilgili şu târih kıt'asını yazmıştım:

Feyz-i Nakşî meşkedip Selçuk can
Hizmet-i pîrânı sertâc eyledi
Leyle-i mi'râcı yazmış ki kazâ
Sûre-i İsrâ'yı minhâc eyledi
"Hub" düşünce geldi târîhi dile
"Mesnevî şevkıyle mi'râc eyledi"

Elbette bu da takdîr-i Hudâ idi, inanıyorduk. Ama üzüntümüz büyüktü. Âilesi, dostları, yakınları, arkadaşları ve talebeleri, sûreti de sîreti de güzel bir insanı, dostu ânîden kaybettikleri için mahzundular. Allah'ın takdir ve

kazâsı bu vakitte ve bu şekilde tecellî etmişti. Başlanılan bir büyük hizmet ise, aşağı yukarı daha ortalarında iken, yarım kalmış görünüyordu. İnşâallah geride kalan arkadaşlarımızın yardım ve katkılarıyla eser tamamlanır diyorduk. Ama bir türlü çalışmaların devâmını getirecek bir hamle daha yapamıyorduk.

Nihâyet dört-beş yıl önce Konya'dan Dr. Dilâver Gürer *Mesnevî* VI. cildin yedi defter tutan şerhinin tamâmını hazırlamayı üstüne aldı. İşin başından beri içinde olan Prof. Dr. Mehmet Demirci de *Mesnevî* V. cildin tamâmını hazırlamayı kabul etti. Artık yayım faâliyetine geçebilirdik. Fakat bu sefer de karşımıza daha önce kullandığımız bilgisayar programı ile günümüzde kullanılanlar arasında uyumsuzluk problemi çıktı ve iki-üç yıl kadar da bu çeşit problemlerin çözülebilmesi için vakit ayırmak îcap etti.

Hâsılı, Allah'a şükürler olsun, henüz diğer ciltlerin bütün işleri bitmiş değilse de, *Mesnevî* I. cildin şerhinin iki cilt hâlinde yayımlanması merhalesine gelindi. Az çok bâzı işleri kalan diğer ciltlerin baskısının da en kısa zamanda gerçekleşmesini niyaz ederiz

***

Mesnevî Şerhi'ni yayına hazırlarken merhum A. Avni Bey'in daha önce neşrettiğimiz tercüme ve şerhlerinde kullandığımız imlâ ve usûlü hemen hemen aynen uygulamaya çalıştık. Uzun (a), (u) ve (i) sesli harflerini uzatma işâreti olarak kullandığımız şapka (^) işâreti ile (â), (û) ve (î) şeklinde yazdık. Ancak kalın (k) yâni "kaf" harfinden sonra gelen uzun (a) ve (u) seslilerini, ince (k) yâni "kef" harfinden sonra gelen uzun seslilerle karışmasını önlemek için, sâdece (a) ve (u) harflerinin üstüne yatık çizgi (-) koyarak (ā)ve (ū) şeklinde yazdık: Kānun, kābil, kābiliyet, ukūl, ma'kūl, hukūk gibi. Fakat kalın (k) yâni "kaf" harfinden sonra gelen uzun (i) sesini göstermek için, günümüzde ince (k) ile arasında pek telaffuz fark bulunmadığından, şapka (^) işâretini kullanarak (î) şeklinde yazdık: Hakîkî, şevkî, berkî gibi.

Arapça sâkin "ayın" harfini (ع) ve sâkin "hemze"yi (ء) apostrof (') ile gösterdik. Bu apostroflar sesli bir harften sonra konmuş ise, bu tür heceler günümüz Türkçe'sinde kesik bir uzun sesli gibi telaffuz edilecek demektir: Ya'nî → yânî, ba'zı → bâzı, ta'rif → târîf; i'mâl → îmâl, i'lân → îlân, i'tibâr → îtibâr, i'tirâz → îtirâz; mu'teber → mûteber, mu'cize → mûcize, mu'temed → mûtemed, mu'tenâ → mûtenâ; te'sîr → têsir, te'mîn → têmîn, te'lîf → têlîf, mü'min → mûmin (uzun ü) gibi.

Günümüz Türkçe'sinde görülen kelime içi veya sonundaki (b → p), (c → ç), (d → t) ve (n → m) gibi sessiz harf değişikliklerini ve kelime sonundaki takılarda ses uyumunu genellikle uygulamadık. Ancak günümüzde yaygın olarak kullanılan ihtiyaç, muhtaç, ilâç vb. kelimeleri günümüzde yazıldığı gibi yazmaya çalıştık. Mecbûriyyet, ayniyyet vb. kelimelerdeki çift (yy)i, kelime yalın halde, yâni herhangi bir Arapça veya Farsça tamlama içinde değilse, günümüzdeki imlâ ile, yâni tek (y) ile mecbûriyet, ayniyet şeklinde yazmaya gayret ettik.

Ahmed Avni Bey tarafından anlamı verilmemiş Arapça ve Farsça alfabe ile yazılmış âyet, hadis, beyit ve benzerlerinin anlamlarını köşeli parantez [ ] içinde ve tarafımızdan ilâve edilen herhangi bir hece vb.ni de yine aynı şekilde köşeli parantez [ ] içinde vermeye çalıştık. Âyetlerin sûre adını, sûre numarasını ve âyet numarasını parantez ( ) içinde verdik. Özel isimler, kitap isimleri, terimler, açıklanan Arapça ve Farsça kelimeler, âyetler ve hadisler için ayrı ayrı indeksler düzenledik. *Tedbirât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi* ile *Fîhi Mâ Fîh*'te tarafımdan hazırlanan lügatçeler birleştirilerek bâzı ilâvelerle mümkün olduğunca geniş bir lügatçe hazırladık. Böylece günümüz okuyucusunun önüne çıkacak olan şerhin dilini anlama güçlüğünü hafifletmek istedik. İndeksler ve lügatçenin *Mesnevî Şerhi*'nin son cildine konulması veya ayrı bir cilt olarak verilmesi yayın evi tarafından kararlaştırıldı.

*

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin tamâmını şerhederek dilimize geniş ve çok seviyeli tam bir *Mesnevî* şerhi kazandıran, geçmişteki tasavvuf kültürümüz ile günümüz arasında bir ilim ve irfan köprüsü kuran, İslâm tasavvufunun iki şâhika ve şâheseri olan *Fusûsu'l-Hikem* ve *Mesnevî*'yi şerhederek, bizler tarafından da gücümüz yettiğince anlaşılması husûsunda çok büyük ölçüde yardımcı olan, bir öğretici, bir muallim ve bir kolaylaştırıcı rolü üstlenen merhum Ahmed Avni Konuk Bey'e Allah'tan af, mağfiret ve rahmetler diler, Hazret-i Mevlânâ, Muhyiddîn İbn Arabî vb. Allah dostlarının şefaat kanatları altında âhir mekânının âlî olmasını niyâz ederiz.

Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphânesinden gerekli izinleri alarak *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi vb.* ile 34 büyük defterlik *Mesnevî Şerhi*'nin kopyalarını bize ulaştıran Muhterem Özkaya Duman Bey ve arkadaşlarına burada tekrar tekrar teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Onların bu türlü çalışması olmasa ve temin ettikleri bu kopyalar bizim elimizde hazır bir halde bulunmasa idi, bütün bu eserlerin yayına hazırlanmasını göze alamaz idik. *Mesnevî Şerhi*'nin yayımlanmasının bu kadar ge-

cikmiş olmasından dolayı, kendilerinin ve bu eseri sabırsızlıkla bekleyenlerin bizleri mâzur göreceklerine inanıyoruz.

Mesnevî Şerhi'ni yayımlamak için aşk ve şevk ile çalışan ve ikmâline ömrü vefâ etmeyen mesâi arkadaşımız ve dostumuz merhum Dr. Selçuk Eraydın'ı da tekrar rahmetle anar, dâr-ı bakâda, yukarıda adı anılan büyüklerin himâye ve şefâatine mazhar olmasını Cenâb-ı Hak'tan dileriz.

Bu çalışmamızda birlikte olduğumuz arkadaşlarımız, *Mesnevî* II. cildin şerhini daktilo ve bilgisayar ile günümüz alfabesine aktaran Prof. Dr. Osman Türer'e, III. ciltten iki defteri daktilo edip V. cildin şerhinin tamâmını bilgisayarda hazırlamakta olan Prof. Dr. Mehmet Demirci'ye, VI. cildin şerhini Farsça ve Arapça metinleriyle bilgisayarda yazıp yakında tamamlamak üzere olan Doç. Dr. Dilâver Gürer'e, *Mesnevî* II. cildin bir defterini daktilodan bilgisayara aktaran Mustafa Hilmi Baş'a, bu ve diğer defterlerde yazılmamış veya yazılması yarım kalmış Farsça beyit ve Arapça metinleri yazan Dr. Sâfi Arpaguş'a, bütün Farsça beyit ve Arapça metinlerin kontrol ve tashîhini yapan Dr. Necdet Tosun'a teşekkürü bir borç bilirim. Onların bu yardım ve destekleri olmasaydı rahmetli Selçuk Eraydın'ın çalışmasını tamamlayıp yayımlamamız herhalde kısmet olmazdı.

Son olarak *Mesnevî Şerhi*'nin yayınını, işin tâ başında üstlenip sayfalar dolusu çıkışları tashih için önümüze koyan, fakat Selçuk Bey'in vefâtından sonra eldeki disketleri çözüp bir düzene koyamadıkları için yayın haklarından vazgeçen İz Yayıncılık mensuplarına, bu eserin Gelenek Yayıncılık tarafından basılmasını tavsiye eden Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç'a ve bilgisayar disketlerini çözüp günümüzün programlarına uyumunu sağlayarak güzel bir şekilde basılmasını gerçekleştiren Gelenek Yayıncılık mensuplarına teşekkürlerimizi ifâde etmek istiyor, tekrar tekrar şârih Ahmed Avni Bey ve arkadaşımız Dr. Selçuk Eraydın'a rahmetler diliyor ve mümkün olan en kısa zamanda eserin tamâmının yayımlanarak gün yüzünü görmesini Cenâb-ı Hak'tan niyâz ediyoruz.

Prof. Dr. Mustafa Tahralı

Ağustos 2004 / Fatih-İstanbul

Mukaddime

Hak Teâlâ Hazretleri'ne hamd ü senâ ve kâinâtın serveri olan cenâb-ı Peygamber'e salât ve o hazretin âl ve ashâbına arz-ı tahiyyât ettikten sonra derim ki: Fakîr bu *Mesnevî-i Şerîf'in* şerhine 1348 hicrî senesinde başladım ve 1356 hicrî senesi ramazân-ı şerîfin yirmi dördüncü günü bitirdim. Arada hastalık vesâir mevâni' zuhûru da vâki' oldu. Bu mâniaların mecmû'u tahmînen bir sene kadar tutar. Şu halde yevmî dört-beş saat çalışmak sûretiyle yedi senede bitmiş oldu. Gerçi *Mesnevî-i Şerîf* gibi bir bahr-i bî-pâyân içinde yüzgeçlik etmek, benim gibi ilimde ve hâlde ve amelde kolu ve kanadı kırık bir âcizin işi değil idi; fakat aşk, bu aczimi gözümde örttü ve bu hususta beni cesûr ve cür'etkâr yaptı. Zîrâ aşkın hâssalarından biri de korkağı ve âcizi cesûr yapmaktır.

Şerhde esas ittihâz ettiğim metin, İsmâil Rusûhî Ankaravî (kuddise sırruhû) hazretlerinin nüshasıdır.

Mesnevî-i Şerîf nüshaları hakkındaki ma'lûmât

Üstâd-ı ekremim Mesnevîhân Selânikli Mehmed Es'ad Dede Efendi (k.s.) hazretleri *Mesnevî-i Şerîf*'in beş yüz kadar beyt-i şerîfine yazmış olduğu şerhde buyurur ki: "Kule Kapısı (Galata) dergâhında Hz. Şârih'den sonra şeyh olan Âdem Dede hazretlerinin mürîdlerinden Prizrenli Ali Dede, Abîd Dede hazretlerinin nüshasından bir nüsha yazmış ve o hazretin diğer nüshalarıyla da mukābele etmiş ve sonra Konya'ya gidip Hz. Mevlânâ efendimizin huzûr-ı şerîflerinde *Mesnevî* yazan Osmân ibn Îsâ el-Mevlevî hazretlerinin türbe-i şerîfede mahfûz olan 668 târihli nüsha-i şerîfi ile dahi ikinci bir mukābeleyi yapmıştır. İsmâîl-i Ankaravî hazretlerinin mürîdi bulunan Ganem Dede'nin, bu nüshalar esâsı üzerine yazdığı Ankaravî şerhinin VI. cildi 1324 senesi şevvalinin beşinci çarşanba gecesi takrîben iki bin cild kütüb-i nefîsem ile birlikte Yenikapı Mevlevîhâne'si yangınında yanmıştır. Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi'nin matbû' kataloğunda 668 târihli *Mesnevî-i Şerîf* mukayyed olmadığına göre Abîd Dede tarafından müracaât edilmiş olan böyle bir nüsha şimdiki halde Konya'da mevcûd değildir. Fakat müsteşrıklardan Nicholson'un Londra'da tab'ettirdiği *Mesnevî-i Şerîf*'e yazdığı İngilizce mukaddimede Mısır Kütüphânesi'nde Muhammed bin Îsâ el-Hâfız el-Mevlevî el-Konevî tarafından istinsâh ve 668 hicrî senesi sonuna doğru ikmâl edilmiş olan bir nüshadan bahsedilmektedir. İhtimâl ki bu nüsha Konya'dan, Mısır Kütüphânesi'ne nakl edilmiştir. Bu îzâhâtdan anlaşıldığı üzere Ankaravî nüshası, huzûr-ı Mevlânâ'da yazılmış olan nüshalardan istinsâh edildiğinden doğru bir nüshadır.

Mesnevî-i Şerîf'de nüsha ihtilâfâtına ve ziyâde olan beyitlere gelince; bunlar hakkında üstâd-ı ekremim Mehmed Es'ad Dede Efendi (kuddise sırruhû) hazretleri, kendi şerhlerinde şu ma'lûmâtı veriyorlar: "Huzûr-ı Pîr'de *Mesnevî-i Şerîf*'i yazanların birisi Hüsâmeddîn Çelebi ve Bahâeddîn Sultan Veled hazretleriyle, Osman ibn Îsâ el-Mevlevî'dir. Sultan Veled hazretlerinin yazdığı *Mesnevî-i Şerîf*'in bir nüshasını 1283 senesi ramazanında Fâtih Câmi'-i şerîfinin havlisinde Kürt Mehmed efendinin kitab sergisinde ikindiden evvel ziyâret ettim. İkindi namazını müteâkıb *Mesnevî-i Şerîf* takrîrinden sonra tekrar bu nüsha-i mübârekeyi ziyâret etmek üzere gittim. Mehmed efendi: "Bundan bir çeyrek sâat evvel biri geldi, hediyesi olan yirmi beş altını verdi ve *Mesnevî-i Şerîf*'i aldı" dedi. Mu'tedil bir kıt'ada idi ve her sürhun hâmişinde birkaç beyit yazılı ve beyitlerin altında da kırmızı mürekkeb ile "Veled" imzâsı var idi. Sultan Veled hazretleri *Mesnevî-i Şerîf*'i istinsâh buyururlar iken,

kalb-i şerîflerine o bahse dâir ba'zı beyitler sünûh eder ve peder-i âlîlerine arz ederler imiş; ve Hz. Mevlânâ efendimiz dahi *Mesnevî-i Şerîf*'in kenarına yazmalarını emir buyururlar imiş. Cenâb-ı Abîd Dede'nin yazdığı *Mesnevî-i Şerîf*'ler Osman ibn Îsâ el-Mevlevî'nin yazdığı nüshadan istinsâh edildiğini ve mûmâileyhin nüshasının târîhi 668 olduğunu Ankaravî hazretleri, VI. cildin şerhi nihâyetinde beyân buyurmuşlardır. Bilcümle nüsah-ı matbûada ebyât-ı mülhaka pek çoktur. Bunların arasından Sultan Veled hazretlerinin beyitlerini ayırmak mümkin değildir."

Fakat zamânımızda Âsâr-ı Atîka Müzesi ittihâz olunan Hz. Pîr'in türbe-i şerîfesi kütübhânesinde mahfûz bulunan 677 târihli ve Sultan Veled hazretleri tarafından yazılmış olan nüsha, metin husûsundaki her türlü müşkilâtı halletmiştir. Bu nüshanın sonunda, şu Arabî ibâreler yazılıdır:

تم الكتاب المثنوى الهادى الى الصراط السوى و الحمد لله على اتمامه و الصلوة و السلام على محمد نبيه خيرة رسله و خير انامه على يد العبد الضعيف الفقير المحتاج الى رحمة ربه محمد بن عبد الله القنوى الولدى و كان استنساخه من نسخة الاصلية المقررة المصححة المذهبة المنقحة على حضرة الشيخ مؤلفه و حضور خليفته و خلفه فى مجالس عدة قدس الله سره العزيز ادام الله نعمة بقاء وجودهما على المسلمين آمين يا رب العالمين يوم الاثنين من شهر الله الاصم رجب سنه سبع و سبعين و ستمأة و رحم الله من قرأ و طالع و نظر فيه وانتفع و كاتبه و وافقه بالخير

"Doğru yola hidâyet edici olan Mesnevî kitabı bitti. Onun Rabb'inin rahmetine muhtâc fakîr, zaîf kul olan Muhammed b. Abdillâh el-Konevî el-Veledî'nin eli üzerinde bitirilmesinden dolayı Allah Teâlâ'ya hamd; ve resûllerin hayırlısı ve halkın hayırlısı olan Muhammed'e salât ve selâm olsun. Onun istinsâhı, kitâbın müellifi olan şeyhin huzûrunda ve halîfesinin ve halefinin (kaddesallâhu sırrahû) huzûrunda, müteaddid meclislerde, mukarrer, musahhah, müzehheb, münakkah olan nüsha-i asliyyeden oldu. Onların bakā-i vücûdları ni'metini, Allah Teâlâ müslimîn üzerinde dâim etsin. Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn. İstinsâhı 677 senesi recebinde pazartesi günü tamam oldu. Okuyana, mütâlaa edene ve ona nazar ede-

ne ve fâide-mend olana ve istinsâh ettirene; ve ona hayır ile yardım edene Allah rahmet eylesin."

Çelebi Hüsâmeddîn hazretleri buyururlar ki: "Ben *Mesnevî*'yi yazarken Cenâb-ı Mevlânâ hiçbir kitaba mürâcaat etmez idi; bir yerde oturmaz idi; ve eline kalem almaz idi. Medresede, Ilgın Kaplıcaları'nda, Konya Hamamı'nda, Meram'da ve diğer yerlerde nerede hatırlarına geldiyse, orada söyler ve ben derhal zabt ederdim; hattâ yazmaya bile yetişemez idim. Ba'zan geceli gündüzlü birkaç günler söyler idi; ba'zan aylarca meşgûl olmazlar idi. Bir zaman, iki sene fâsıla verdiler; bu müddet zarfında hiçbir şey söylemediler. Bir cildin hitâmında cehren kendilerine okur idim. Ba'zan tashîhat yaparlar ve ba'zan yapmazlar idi."

Bu 677 târihli nüsha-i mübârekenin VI. cildinin, fotoğrafla alınan en son beyitleri, Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi matbû' kataloğunun altıncı sayfasına geçirilmiştir. Bu beyitlerin ba'zıları üzerinde nüsha olarak gösterilen diğer ibâreler de vardır; birisi şudur:

یابگورستان جای سهمگین تو خیالی بینی اسود پر زکین (زشت ازکمین)

Hind şârihlerinden İmdâdullah (k.s.) hazretlerinin matbû' nüshasında her iki sûret gösterilmiştir. Ankaravî nüshasında yalnız تو خیالی زشت بینی در کمین nüshası alınmıştır. "از" " yerine "در" yazılmıştır; ma'nâ değişmez.

Diğeri şudur:

آنچنانکه گفت ما در بچه را (باپسر) گر خیالی آیدت در شب فرا(شب خانه در)

Yine ma'nâ değişmez. Kezâlik İmdâdullah hazretleri nüshası, her ikisini de almıştır. Ankaravî nüshasında yalnız کر خیالی آیدت در شب فرا yazılmıştır.

Diğeri de şudur:

صبر را سلم کنم سوی درج تا برآیم صبر مفتاح الفرج (بر سر بام فرج)

Kezâlik Hz. İmdâdullah nüshası her ikisini de almıştır. Ankaravî nüshasında yalnız تا برآیم بر سر بام فرج nüshası alınmıştır.

Bu nümûnelerden anlaşılır ki, nüshaların birçoğu "Böyle de olur; öyle de olur" diyerek bizzât Hz. Mevlânâ tarafından söylenmiştir. Binâenaleyh ma'nâda ittihadları cihetiyle bu nüshalar kıyl ü kāle değer bir mâhiyette değildirler.

Mesnevî-i Şerîf Şiir midir?

Ma'lûmdur ki, şiir kasd üzerine mevzûn ve mukaffâ olarak söylenen söze derler. Binâenaleyh kasıddan ârî olarak söylenen mevzûn ve mukaffâ sözler şiir hâricinde kalır. Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz'in lisân-ı nebevîlerinden sâdır olan انا ابن عبد المطلب . انا النبی لا کذب kelâmı mevzûn ve mukaffâ olduğu halde şiir değildir; çünkü kasıdsız sudûr etmiştir. İşte nazım ve şiir nokta-i nazarından *Mesnevî-i Şerîf*'in hâli de böyledir. Hak tarafından lisân-ı Mevlânâ'ya böyle manzûm olarak akıp gelmiştir. Binâenaleyh *Mesnevî-i Şerîf*'i elfâz ve şiir nokta-i nazarından tedkîke girişenler ve hattâ hadlerini bilmeyip tenkîd ve i'tirâzâta cür'et edenler, bu kitâb-ı ma'nevînin o yüksek ma'nâlarından bî-behre kalırlar. Nitekim VI. cildin 161 numaralı beytinde Hz. Mevlânâ şöyle buyurur:

کی چشد درویش صورت زان زکات　　معنیست آن نی فعولن فاعلات

Sûretin fakîri ve muhtâcı, ârifin irfânının zekâtını ne vakit tadar? O Mesnevî, ma'nâdır; feûlün fâilât, ya'ni elfâz ve şiirden ibâret değildir.

Ve *Dîvân-ı Kebîr*'lerinde de:

شعر چه باشد بر من تا که زنم لاف ازو　　هست مرا فن دگر غیر فنون شعرا

Benim indimde şiir nedir? Ne kıymeti vardır; tâ ki ben o şiirden lâf vurayım ve şiir söylediğimden dolayı öğüneyim. Benim bir başka fennim ve hünerim vardır ki, o fen ve hüner, şâirlerin fenlerinin ve hünerlerinin gayridir.

Ve *Fîhi Mâ Fîh*'in 17. faslında da şöyle buyururlar: "Benim huzûruma gelen ahbâbın melûl olmalarından havfen, onunla meşgûl olsunlar diye şiir söylerim. Yoksa şiir nerede, ben nerede! Vallâhi ki ben şiirden bîzârım ve benim indimde şiirden bed-ter bir iş yoktur. Benim şiir söylemem ona benzer ki, bir kimse misâfirin arzûsuna tebean elini işkembeye sokup, yıkar. Mâdemki misâfir işkembeye iştihâ eylemiştir, benim için bu lâzımdır...ilh."

İşte Hz. Mevlânâ şiir söylemeyi, misâfirin hatırı için işkembe yıkamakla berâber tutuyor. Demek ki *Mesnevî-i Şerîf*'i şiir nokta-i nazarından muhâkeme ve İran şâirlerinin şiiriyle mukâyese edenler, Cenâb-ı Mevlânâ'nın nazarında, işkembe yemek arzûsunu gösteren misâfirler mesâbesinde bulunurlar.

***

Üstâdım Mesnevîhân Mehmed Es'ad Dede (k.s.) hazretleri kendi şerhlerinde buyururlar ki: "Takrîben 1283 târihinde ufak kıt'alı ve nefîs hatlı bir

Mesnevî-i Şerîf satın aldım. *Rumûzu'l-Hikem* sâhibi Sâmî Paşa merhûma arz ettim; gâyet beğendi. Baş tarafına zâid olarak şu kıt'a yazılmış idi:

تا بنای شاعری شد در جهان　　مثنوی بس همچو مولانا نگفت

هیچ کس از اهل معنی و یقین　　گوهر معنی چو مولانا نسفت

Bu kıt'ayı da gösterdim; kıt'a hoşuna gitmediğini söyledi. Sebebini sordum. Zımnen Hz. Mevlânâ'ya şâir ta'bîr olunmuştur; halbuki zât-ı kudsiyet-penâhîleri şâir değil, hakîm-i İlahîdir dedi."

***

Mesnevî-i Şerîf'in kıssalarına ve hikâyelerine gelince, bunlar avâmı hakîkat-ı vâhide ve ma'nâ tarafına avlamak için gâyet ârifâne kurulmuş birer tuzaktır. Nitekim VI. cildin 1546, 1547 numaralı beyitlerinde:

مثنوئ ما دکان وحدت است　　هر چه بینی غیر آن واحد بت است

بت ستودن بهر دام عامه را　　همچنان دان کاالغرانیق العلی

Bizim bu Mesnevî'miz vahdet dükkânıdır, birin gayri her ne görür isen puttur. Putu medhetmek âmmenin tuzağı içindir; bil ki "el-garânikıu'l-ulâ" o puttur.

Bu beyitlerin tercümesi ve şerhi orada mufassalan geçti. Diğer taraftan bu kıssaların her biri, bu âlem-i sûretdeki hayât-ı beşerin, birer sinema şerîdleri mesâbesinde olup, bunlarda âfâkın enfüse ve enfüsün âfâka tatbîkâtı mündericdir. Hz. Pîr bu kıssalarda nüfûs-ı beşerin en çirkin ahvâl ve harekâtını teşhîr buyurmaktan çekinmez; ve bu çirkin fiillerin kötü netîcelerini, canlı bir sûrette gösterir; ve bu kıssalardaki şahsiyyetlerin mertebesine tenezzülen söz söylerler. Zîrâ zât-ı şerîfleri hakîm-i İlâhîdir. Ve hakîm, her şeyi yerli yerinde tertîb edene derler. Bu müstehcen kıssaları *Mesnevî-i Şerîf*'e yakıştıramayan ba'zı kısa fikirlileri Hz. Pîr, *Mesnevî-i Şerîf*'in birçok mahallerinde îkāz buyurmuşlardır. Bunlardan birisi, IV. cildin 3543, 3544 numaralı beyitleridir:

هزل تعلیمست آنرا جد شنو　　تو مشو بر ظاهر هزلش گرو

هر جدی هزلست پیش هازلان　　هزلها جدست پیش عاقلان

Ey kimse, hezl ta'lîmdir; sen hezli cidd olarak dinle. Sen hezlin zâhiri üzerinde bağlanıp kalma. Hâzillerin indinde her bir cidd, hezldir; fakat âkıllerin indinde hezller ciddir.

İmdi *Mesnevî-i Şerîf*, cânib-i ulûhiyetten lisân-ı Mevlânâ'ya böyle manzûm olarak bir nehr-i cârî gibi akıp gelmiş olduğundan, ona nazar-ı istihfâf ve i'tirâz ile bakanların halleri harâbdır. Nitekim Hüsâmeddîn Çelebi (k.s.) hazretleri şöyle buyururlar: "Ashâb-ı Mevlânâ *Mesnevî-i Şerîf*'i okudukları vakit, ehl-i huzûr onun nûrunda müstağrak olurlar. Görürüm ki gaybî cemâatler ellerinde sopalar ve kılıçlar ile hâzır olurlar. Her kim ihlâs vech ile dinlemezse îmânının kökünü ve dîninin dallarını keserler ve çeke çeke karargâh-ı cehenneme götürürler."

Hz. Mevlânâ efendimiz, Cenâb-ı Hüsâmeddîn'in bu keşfi üzerine buyurdular ki: "Gördüğün gibidir." Nitekim *Mesnevî-i Şerîf*'in IV. cildinin 34 ve 35 numaralarında bunu aynen beyân buyururlar:

دشمن این حرف و این دم در نظر　　شد ممثل سرنگون اندر سقر

ای حسام الدین تو دیدی حال او　　حق نمودت پاسخ افعال او

Bu sözün düşmanı Sakar'da baş aşağı olarak bu demde nazarda mümessel oldu. Ya'ni bu Mesnevî-i Şerîf'in mu'terizi ve düşmanı, bu demde, cehennemin Sakar ismindeki tabakasına baş aşağı gittiği, âlem-i misâlde gösterildi. Ey Hüsâmeddîn! Mesnevî-i Şerîf'i beğenmeyen ve i'tirâz eden o münkirin hâlini gördün. Hak Teâlâ onun inkârının cevâbını ve cezâsını, sana âlem-i gaybda sûret-i misâliyyede gösterdi.

***

Mesnevî-i Şerîf'in nasıl bir menba'-ı nûr ve irfân olduğu, idrâk-ı selîm erbâbına ma'lûm olmak için 1232 hicrî senesinde Hindistan'ın Leknev şehrinde şürrâh-ı kirâmdan Mesnevîhân Şah Abdurrahmân (k.s.) hazretlerinin Hindistan'da matbû' *Envâru'r-Rahmân* ismindeki kitabda münderic mütâlaalarını burada aynen tercüme ediyorum:

"Bir gün Mesnevîhân Esedullâh Mevlânâ Şâh Abdurrahmân Leknevî hazretlerinin huzûrunda, Mevlânâ Câmî (k.s.) hazretlerinin *Mesnevî-i Şerîf*'in medhi hakkında söylemiş oldukları eş'ârı okudular ki eş'âr şudur:

مثنوئ مولوئ معنوی　　کهنهء افسرده را بخشد نوی

مثنوی مفتاح گنج کبریاست　　بهر دانا بهر نادان اژدهاست

مثنوی اسرار تفسیر خفیست　　هادئ اهل طریقت مثنویست

مثنوی بر خلق از حق نعمت است — صاحبان اشتهارا دعوت است
مثنوئ معنوی دارالشفاست — آز و کبر و غفلت مارا دواست
مثنوی داروی رنج غفلت است — مار گیر و مار گنج غفلت است
نی همین باشد رموز ایزدی — هست گنجی از کنوز ایزدی
مثنوی روح الله امراض شد — اشتهای کفر را مقراض شد
مثنوی در دل فرح در جان سرور — مثنوی در لب سخن در دیده نور
نیست می گویند در دنیا نعیم — مثنوی پس چیست ای رب کریم
نیکبختان را ز خوان مولوی — جنت روحانی آمد مثنوی
مثنوی طورست و موسی مولوی — موسئ بی لن ترانی مثنوی
هر که خواند مثنوی را صبح و شام — آتش دوزخ برو بادا حرام
مثنوئ مولوئ معنوی — هست قرآن در زبان پهلوی
من چه گویم وصف آن عالیجناب — نیست پیغمبر ولی دارد کتاب

Mevlevî-i Ma'nevî'nin Mesnevî'si, donmuş olan eskiye yenilik bahş eder. Mesnevî-i Şerîf ârif için hazîne-i Kibriyâ'nın anahtarı; ve câhil için ejderhâdır. Mesnevî-i Şerîf esrârın tefsîr-i hafîsidir. Ehl-i tarîkatin hâdîsi Mesnevî'dir. Mesnevî Hak'dan halka ni'met ve iştihâ sâhiblerini da'vettir. Mesnevî şifâhânedir; zîrâ bizim hırsımıza ve kibr ü gafletimize devâdır. Mesnevî, maraz-ı gafletin ilâcı ve genc-i gaflet yılanının yılan tutucusudur. Yalnız rumûzât-ı ilâhiyye değil, künûzât-ı ilâhiyyeden bir kenz ü hazînedir. Mesnevî emrâz için Allah'ın revhıdır; küfür iştihâsını kesmek için makastır. Mesnevî dilde ferah, canda sürûr, Mesnevî dudakta söz, gözde nûrdur. Dünyâda naîm yoktur derler; o halde ey Rabb-i Kerîm Mesnevî nedir? Sa'îd olanlara Cenâb-ı Mevlânâ'nın sofra-i ni'metinden Mesnevî cennet-i rûhânî olarak vârid oldu. Mesnevî Tûr-i Sînâ gibi ve Mevlevî de Mûsâ gibidir. "Len terânî"siz Mûsâ, Mesnevî'dir. Her kim sabah akşam Mesnevî-i Şerîf okursa, ona cehennem âteşi harâm olsun. Mevlevî-i Ma'nevî'nin Mesnevî'si, Fârisî lisânında Kur'ân'dır. O âlî-cenâbın vasfında ne söyliyeyim? Peygamber değildir; fakat kitâb sâhibidir.

Şâh Abdurrahmân hazretleri bu eş'ârı dinledikten sonra buyurdular ki: "Ben هست پیغمبر بین دارد کتاب derim. Meclisde hâzır olanlardan biri dedi ki: " *Mesnevî-i Ma'nevî*'ye Kur'ân ıtlâkı cây-ı teemmüldür." Buyurdular ki: Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân ile *Mesnevî-i Şerîf* arasında Arabî ve Fârisî olmalarından gayri fark olmadığı on vecih ile sâbit olabilir:

Birincisi budur ki: Kur'ân-ı Kerîm ne lisân ile olursa olsun; kalb-i beşere Hak Teâlâ Hazretleri cânibinden münzel olan kelâmdan ibârettir. Eğer onun nüzûlü melek vâsıtasıyla ve tavr-ı vahy ile olursa, o kelâm-ı nefsî mefrûzu'l-kırâadır; ve eğer bilâ-vâsıta-i melek ilkâ ve ilhâm tavrıyla olursa, o kelâm-ı kudsî-i vâcibü'l-îmândır; ve onun namazda kırâatı câiz değildir. İmdi *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin mezâmîni, kendi vaktinin peygamberi olan Cenâb-ı Mevlânâ'nın kalb-i şerîfine Hak Celle ve Alâ cânibinden, kısm-ı evvel vech ile değil, kısm-ı sânî üzere münzeldir. Binâenaleyh kırâet-ı *Mesnevî*'nin namazda câiz olmaması ve kırâat-ı Kur'ân'ın farz olması hakkında şübhe mündefi' olur.

İkincisi budur ki: Kur'ân nasıl ki aslu'l-usûl-i dîn ise, *Mesnevî* dahi aslu'l-usûl-i dîndir. Nitekim Cenâb-ı Mevlânâ ilk dîbâcede buyururlar ki: "Usûl-i usûl-i usûl-i dîn ve yakîn ve fikhullâhi'l-ekber ve şer'ullâhi'l-ezherdir.

Üçüncüsü budur ki: Kur'ân nasıl هدا للمتقين (Bakara, 2/2) [ya'ni "Muttakîler için yol göstericidir;"] و شفاءٌ و رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمنينَ (İsrâ, 17/82) [ya'ni "Mü'minler için şifâ ve rahmettir;"] و لا يَزيدُ الظّالمينَ اِلاّ خَسارًا (İsrâ, 17/82) [ya'ni "Zâlimlerin sâdece ziyânını artırır"] ise, *Mesnevî-i Ma'nevî* dahi muttakîn için hidâyet ve mü'minîn ve tâlibîn-i râh-ı Hudâ için şifâ-i sudûrdur. Hudâ-yı Müteâl Hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'in medhinde lisân-ı Muhammed (s.a.v.) hazretleriyle buyurur: و لَوْ أَنَّمَا فِي الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ (Lokman, 31/27) ya'ni "Eğer yeryüzünün ağaçları kâmilen kalem ve deniz divit ve yedi deryâ o divitin mürekkebi olsa, kelimât-ı Hakk'ı yazmakla bitiremezler." Hak Celle ve Alâ Hazretleri *Mesnevî-i Şerîf*'in medhinde zebân-ı Cenâb-ı Mevlânâ ile böylece buyururlar:

گر شود بیشه قلم دریا مدید　　مثنوی را نیست پایانی امید

Eğer, orman ağaçları kalem ve deryâ mürekkeb olsa, Mesnevî-i Şerîf'e bir nihâyet ümîdi yoktur.

Dördüncüsü budur ki: Kur'ân-ı Kerîm'in şânında nasıl ki: يُضِلُّ بِهِ كَثيرًا و يَهْدي بِهِ كَثيرًا (Bakara, 2/26) ya'ni "Çok kimseler onunla dalâlete düşer ve çok kimse hidâyet bulur" vârid olmuş ise; *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin şânı da öyledir. Her kim onu i'tikâd ile okur ve kelâm-ı Hak bilirse, o kimse kemâl-i îmâna, belki

derece-i velâyete vâsıl olur. Nitekim beş yüz kişi başka mürşidi olmaksızın sırf *Mesnevî-i Şerîf* tilâveti ve mülâzemeti yüzünden veliyy-i kâmil olmuşlardır; ve eğer bilâ-i'tikād efsâne ve hezl tavrıyla okursa velev âlim-i ma'kūl ve menkūl olsun, onun feyzinden mahrûm ve belki meslûbü'l-îmân olur. Nitekim Hz. Mevlânâ-yı Rûm buyururlar:

این رسولان ضمیر راز گو — مستمع خواهند اسرافیل خو
نخوتی دارند و کبری چون شهان — چاکری خواهند از اهل جهان
تا ادبها شان بجاگه تا وری — از رسالت شان چه گونه بر خوری
تا نباشی پیش شان راکع دو تو — کی رساند آن امانت را بتو
هر ادب شان کی همی آید پسند — کآمدند ایشان ز ایوان بلند

Bu sır söyleyici zamîrin resûlleri, İsrâfîl huylu müstemi' isterler. Bunların şahlar gibi ziyâde azamet ve kibri vardır; ehl-i cihândan kölelik isterler. Sen bunların edebini yerine getirmedikçe, onların risâletinden nasıl haz alırsın? Sen bunların önünde iki kat râki' olmadıkça, o emâneti sana ne vakit eriştirirler? Her edeb, onlara ne vakit makbûl gelir; zîrâ onlar sarây-ı âlîden gelmişlerdir.

Beşincisi budur ki: Kelâm-ı Mecîd'de mevzûniyyet-i kelâm ve onun nazım ve kavâfî ile edâsı ve tekellüf-i sanâyi' ve bedâyi' husûslarında mütekellimin kasdı vâki' değildir. Lâkin mütekellimin kasdı olmaksızın bi-tarîkı'l-i'câz fevâid ve avâid ile meşhûn olan kelâm-ı müsecca' ve mukaffâ ve mevzûn ve sihr-i min-ledünden cûş eyler; ve bi-nefsihî halâvet-âmîz ve tarab-engîz olur; ve onun gibi bir âyet söylenmesi, ins ü cinnin hadd ve tâkatından hâriçtir. Nitekim Hak Sübhânehû ve Teâlâ buyurur:

لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلىٰ اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرآنِ لا يَأْتُونَ بِمِثْلِه وَ لَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً

(İsrâ, 17/88) Ya'ni "Eğer ins ve cin bu Kur'ân'ın mislini getirmeğe cem' olsalar; ve ba'zıları ba'zılarına yardım dahi etseler, onun mislini getiremezler idi." Bunun gibi kelâm-ı mu'ciz-nizâm-ı *Mesnevî-i Şerîf* dahi, fesâhat ve belâgat kasdı olmaksızın ve sanâyi' ve bedâyi' husûsunda tekellüf bulunmaksızın, fesâhat ve belâgat ile mâlî ve rengîn ve nemekîn-i dürd-âmîz ve halâvet-i şûr-engîz olarak, Cenâb-ı Mevlânâ'nın sîne-i esrâr-ı gencîne-i deryâlarından zâhir olmuştur. İşiten ve okuyan kimsenin kalbine te'sîr-i acîb ve hâlet-i garîb târî olur. Hz. Mevlânâ (r.a.)dan sonra efrâd-ı insâniyyeden hiçbir

ferde ayıklık kudreti ile berâber, o hâlet-i mahviyyet ve istiğrâk nasîb ve bu mertebe ulûm-i aklî ve naklînin ihâtası ve müşâhedât-ı keşfî ve vicdânî müyesser olmamıştır ki *Mesnevî-i Şerîf*'in mislini söyleyebilsin. Nitekim kendileri buyururlar:

آب حیوان خوان مخوان این را سخن — روح تو بین در تن حرف کهن

قافیه اندیشم و آن یار من — گویدم مانديش جز دیدار من

کیف یأتی النظم لی و القافیه — بعد ما ضاعت اصول العافیه

Buna âb-ı hayât de söz deme! Eski sözün kalıbı içinde rûhunu gör! Ben kāfiye düşünürüm, halbuki o yârim bana der ki, benim dîdârımın gayrini düşünme. Usûl-i âfiyet zâil olduktan sonra, benim için nazım ve kāfiye nasıl gelir?

Altıncısı budur ki, Hak Teâlâ Hazretleri وَ لَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ (İsrâ, 17/89) ya'ni "Biz, Kur'ân'da nâs için her bir meselden beyân ve tafsîl ettik" âyet-i kerîmesi mûcibince, Kur'ân-ı Kerîm'de esrâr-ı maânîyi ve hakāyık-ı İlâhî'yi darb-ı emsâl ve hikâyât-ı selef ile setr buyurdukları gibi, Cenâb-ı Mevlânâ dahi maânîyi ve esrâr-ı gaybîyi kıssa ve efsâne perdesi altında mestûr ve muhtecib kılmıştır; tâ ki sâmiîn mahsüsden ma'kūle intikāl etsinler. Nitekim buyururlar:

خوشتر آن باشد که سر دلبران — گفته آید در حدیث دیگران

ای برادر قصه چون پیمانه است — اندر ومعنی مثال دانه است

دانهٔ معنی بگیرد مرد عقل — ننگرد پیمانه را گر گشت نقل

هر کش افسانه بخواند افسانه است — وانکه دیدش نقد خود مردانه است

O pek hoş olur ki, dilberlerin sırrı, başkalarının sözü içinde söylenmiş gele. Ey birâder kıssa ölçek gibidir. Ma'nâ onun içinde dâne gibidir. Akıllı adam ma'nâ dânesini alır. Ölçek kābil-i nakl olsa bile, ona bakmaz. Her kim masal dedi ise, masaldır; ve o kimse ki onu nakd-ı hâli gördü; merdânedir.

Yedincisi budur ki: Hak Teâlâ Hazretleri Kelâm-ı Celîl'inde akāid-i bâtıle-i küffâr ve mülhidîni zikr ederek delâil-i aklî ve naklî ile nasıl ibtâl eylemiş ve husamâ-yı cebrîyi ve kaderîyi ve hükemâ-yı felsefîyi ilzâm etmiş ise, Cenâb-ı

Mevlânâ dahi, *Mesnevî-i Şerîf*'de öylece akāid-i bâtıleyi ibtâlden sonra, mezâhib-i hakkayı berâhîn-i vâzıha ile isbât buyurdular. Filhakîka:

مثنوی روح الله امراض شد　　اشتهای کفر را مقراض شد

[Mesnevî emrâz için Allah'ın revhidir. Küfür iştihâsını kesmek için makastır.]

Sekizinci budur ki: Kur'ân-ı Mecîd'in nasıl ki, beş yüz ahkâmı emir ve nehye ve mütebâkîsi ahbâr ve kasas-ı enbiyâya ve ümem-i mâziyyenin münkirlerine; ve mü'minlere cennât ve naîm va'dine; ve kâfirler hakkında vaîde; ve mütemerridleri tehdîde dâir ise; *Mesnevî-i Şerîf* dahi böylece savm ve salâta ve hac ve zekâta ve zâhir ve bâtının tezkiye ve tahâretine; ve âmilîn ve sâlihînin tergîb ve tahrîzına dâirdir.

Dokuzuncusu budur ki: Mezâmîn-i Kelâmullâh nasıl muhtelıt ve bilâ-terkîb vâki' olmuş ise, *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin siyâkı dahi bilâ-tefâvüt aynı nehc üzerinedir. Zîrâ bir hikâyede i'tirâz cümleleri ve mütearrızların dahlinin def'i ve tekrâr geçmiş beyitlere gelen sözlerin rabtı; ve zâhirin bâtına tatbîki mezkûrdur. Bunun için âyât-ı Kelâmullâh'ın rabtı nasıl müşkil ise, *Mesnevî-i Ma'nevî* beyitlerinin rabtı dahi öylece güç ve müşkildir. Ve onun hulâsası "fasl" ve "vasl" kāidesine râci' olur. Ya'ni ukalâ, muktezâ-yı fehm ile kelâmı şer'-i şerîfe tatbîk ederler; ve aşk galebe ve hâl-i mahviyyet cûş ettiği vakit, deryâ-yı vahdetde müstağrak olurlar ve i'tizâr ederler.

گه چنین بنماید و گه ضد این　　جز که حیرانی نباشد کار دین

Gâh böyle ve gâh bunun zıddını gösterir; dînin işi hayranlıktan başka bir şey değildir.

Onuncusu budur ki: Mezâmîn-i Kelâmullâh nasıl zâhiren kolay ve nazar-ı dikkatle bakıldıkda zor görünür ve onun müntehâ-yı dakāyıkı tâ yedi batna vâsıl olur ise, *Mesnevî-i Şerîf* dahi:

وحدت اندر وحدتست این مثنوی　　از سمك رو تا سماك ای معنوی

Bu Mesnevî vahdet içinde vahdetdir; ey ma'nevî, semekten tâ Simâk'e kadar git!

Beyt-i şerîfi mûcibince böyledir.

Mesnevî-i Şerîf'in medhinde Şâh Abdurrahmân hazretleri buyurdular ki: Bu kitâbın nazîri ne gelmiş, ne de gelecektir. Kitâbullâh'dan sonra böyle bir

kitâb nazarımıza müsâdif olmadı. Bu kitâbı tilâvet ve kırâat eden kimse, onunla meşgûliyeti devâm ettikçe mertebe-i velâyete vâsıl olur. Ve buyurdular ki: Hz. Mevlevî-i Ma'nevî (r.a.) buyurmuşlardır ki: "Kabrim gümüşlendiği vakit, *Mesnevî-i Şerîf*'den ziyâde feyz münteşir olacaktır." Ba'dehû buyurdular ki: "Kabr-i Mevlânâ'nın gümüşlendiği bana ma'lûm olmuştur." Bir vakit de buyurdular ki: Cenâb-ı Mevlânâ "Kim ki *Mesnevî* kırâatından lezzet bulur, o lezzet benim!" buyurmuşlardır. Yine diğer def'a buyurdular ki: "Eğer *Mesnevî-i Ma'nevî*'den her gün bir cüz kadar kırâata devâm olunursa nefis ölür. Nitekim bir müddetten beri böyle yaparım." Yine bir def'a buyurdular ki: "Mesnevî-dânlık için on dört ulûm-ı mürevvece mahâreti üzerine ilm-i tasavvufun dahi ilâvesi lâzımdır. Bununla berâber nisbet-i bâtın ve üstâd-ı kâmil sohbeti de zarûrîdir. Bu sıfatları câmi' olan kimse *Mesnevî-i Şerîf*'i biraz anlar."

***

Bu şerhimin metin i'tibâriyle esâsı, Ankaravî hazretlerinin nüshası olduğunu yukarıda yazdım. Mürâcaat ettiğim şerhlere gelince: Ankaravî, Hind şârihlerinden İmdâdullâh, Bahru'l-Ulûm Abdü'l-Alî, Velî Muhammed Ekberâbâdî, *Mükâşefât-ı Rızavî* ve Abdurrahmân Leknevî hazarâtının şerhleridir. Bunlardan İmdâdullâh hazretlerinin şerhi 1321 hicrî senesinde Hindistan'da gâyet nefîs bir sûrette basılmıştır; büyük kıt'adadır. Ortasında kalın ta'lîk yazı ile *Mesnevî-i Şerîf*'in metni vardır; ve her bir beytin üzerine bir rakam konulup, hâşiyesine de o rakam işâret edilerek Fârisîce şerh olunmuştur; ve her iki mısra' arasında açık bırakılan sütûna da nüshalar işâret edilmiştir. Hâşiyedeki şerhlerin nihâyetlerinde Hz. İmdâdullâh'ın kendi mütâlaaları ve Hind şârihlerinden hangi şârihin mütâlaası alınmış ise, onun ismi zikr olunur. Burada gördüğüm Hind şârihlerinin isimleri şunlardır: Şeyh Muhammed Efdal, Abdüllatîf, Abdü'l-Fettâh, Muhammed Mîr, Nûrullâh, Muhammed Eyyûb, Aliyyu'l-Kārî, Muhammed Hâşim, Hasan Sâhib, Nizâm, Abdü'l-Vâhid, Şâh Hüseyin Sâhib, Muhammed Şükrullâh, Muhammed Naîm, Kerîmullâh.

Mürâcaat ettiğim lügatler de şunlardır: *Kāmûs, Burhân-ı Kātı*'ın Fârisî aslı ve Hind tab'ı, *Müntehabü'l-Lügât, Şemsü'l-Lügât, Gıyâsü'l-Lügât, Behâr-ı Acem, Heft-Kulzüm, Çerâğ-ı Hidâyet* ve *Ahterî-i Kebîr*'dir ki, bunların nüshaları elimde mevcûddur. Hind şerhlerinde gösterilen lügatler: *Müeyyidü'l-Fudalâ, Reşîdî, Ferheng-i Cihângîrî, Sirâcü'l-Lügât, Akrabü'l-Mevârid, Sarrâh, Müzîlü'l-Ağlât, Hıyâbân, Letâif* gibi birtakım Hindistan'da vücûda getirilmiş olan

ba'zı lügatlardır. Fakîr, şerhimde yukarıda isimlerini gösterdiğim şerhlerden istifâde ettim ve birçok beyitleri de Hz. Pîr'in *Fîhi Mâ Fîh*'indeki beyânât-ı aliyyeleriyle şerh ettim. Bunlardan başka, kendi zevkıme tebean bu şürrâh-ı kirâmdan ayrıldığım ebyât-ı şerîfe de çoktur. Husûsiyle VI. cildin sonundaki "Üç Şehzâde ve Üç Tenbel" kıssaları müstakillen fakîrin mütâlaatıdır. Şerh ve îzâh husûsunda muhtelif kitaplara da mürâcaat ettim. Bunların da başlıcaları şunlardır: *Fusûsu'l-Hikem,*[1] *Fütûhât-ı Mekkiyye, et-Tedbîrâtu'l-İlâhiyye fî Islâhi Memleketi'l-İnsâniyye,*[2] *Bülgatü'l-Gavvâs, Cevâhir-i Gaybî, Fîhi Mâ Fîh,*[3] *Menâkıb-ı Sipehsâlâr, Avârifu'l-Maârif, Arâisü'l-Beyân, Tefsîr-i Nahcivânî, Usûl-i Aşere, Ta'rîfât-ı Seyyid, Istılâhât-ı Sûfiyye-yi Kâşânî, Istılâhât-ı Sûfiyye-i Ni'metullâh, Ma'rifet-nâme, Ma'nevî Şerhi, Matla'u'l-Ulûm Mecma'u'l-Fünûn, Nefehâtü'l-Üns, Azîz Nesefî Resâili,*[4] *Reşehât, el-İnsânu'l-Kâmil.*

Yedinci cild Mesnevî hakkındaki mütâlaât

1035 [Mîlâdî 1625] târihinde zuhûr eden VII. cild-i *Mesnevî* sahtedir ve aslı yoktur. Zîrâ Hz. Mevlânâ VI. cildin baş tarafında, Hüsâmeddîn Çelebi hazretlerine hitâben şöyle buyururlar:

پیشکش می آرمت ای معنوی قسم سادس در تمام مثنوی

Ey ma'nevî olan Hüsâmeddîn Çelebî, sana Mesnevî'nin tamâmı husûsunda altıncı kısmı hediye getiriyorum.

Ve Sultan Veled hazretleri Hâtime'lerinde peder-i âlîlerine hitâben:

قصهٔ شهزادکان نامد بسر ماند ناسفته در سومین پسر

Şehzâdelerin kıssası bitmedi; üçüncü oğulun incisi delinmemiş kaldı.

demeleri üzerine Hz. Pîr cevâben:

---

1. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin bu eseri Ahmed Avni Konuk Bey tarafından *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* adıyla tercüme ve şerhedilmiş, Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın tarafından 4 cilt olarak yayına hazırlanmış ve M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları arasında yayımlanmıştır.
2. İbnü'l-Arabî'nin bu eseri de A.A. Konuk tarafından tercüme ve şerhedilmiş, M. Tahralı tarafından yayına hazırlanmış ve İz Yayınları arasında çıkmıştır.
3. Mevlânâ'nın bu eseri A. Avni Konuk tarafından tercüme edilmiş, Selçuk Eraydın tarafından yayına hazırlanmış ve İz Yayınları arasında yayınlanmıştır.
4. Merhum A. Avni Konuk Bey tarafından tercümesi yapılan bu eser, Sezâi Fırat tarafından M.Ü. Sosyal Bilimler Ensitüsü'nde (İstanbul 2003) Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmış ve "İnsan-ı Kâmil" adıyla Gelenek Yayınları arasında Haziran 2004'te yayımlanmıştır.

گفت نطقم چون شتر زین پس بجفت　　نیستش با هیچکس تا حشر گفت

هست باقی شرح این لیکن درون　　بسته شد دیگر نمی آید برون

باقیٔ این گفته آید بی زبان　　در دل آنکس که دارد زنده جان

Buyurdu ki, nutkum bundan sonra deve gibi çöktü. Haşre kadar hiçbir kimseye onun sözü yoktur. Bunun bâkî olan şerhi vardır; fakat bâtındadır. Lisân-ı zâhirî bağlandı, artık dışarıya gelmiyor. Bunun bâkîsi canı diri olan kimsenin kalbine, dilsiz ve lisân-ı zâhirsiz söylenmiş gelir.

Bu îzâhâta göre Hz. Mevlânâ *Mesnevî-i Şerîf*'i altı cildde bitirmiş ve mâba'dini kendi mensûblarının rûhuna, rûh-i latîfleriyle harfsiz ve savtsız söyliyeceğine işâret buyurmuşlardır.

Bu VII. cildi yapan her kim ise, kendisinin şiirdeki kuvvetine ve ilm-i zâhirîdeki rüsûhuna istinâden, mahzâ *Mesnevî-i Şerîf*'deki hakāyıkı karıştırıp ifsâd etmek için yapmıştır. Nitekim aşağıda bunları îzâh edeceğiz.

Gerçi şârih-i Mesnevî İsmâîl-i Ankaravî (k.s.) hazretleri bu VII. cildi şerh etmiş ise de, bu şerh, Murâd-ı Râbi'in cebir ve ısrârı ile vâki' olduğu rivâyet edilmektedir; ve bu cebir ve ısrârın eseri, o hazretin *Fütûhât-ı Ayniyye* nâmıyla yazdığı matbû' Fâtiha-i Şerîfe tefsîrinin 73, 74, 76. sahîfelerinde de görülür. Hz. Şârih bittabi' şerhinde bunu cebren şerh ettiğini söyliyemez idi; fakat şerhindeki ifâdâtından bu rivâyetin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şerhinin baş tarafında şöyle buyuruyor: "Pes nice müddet-i medîde mürûr ve uhûd-i baîde ubûr edip, tahrîrimiz cild-i hâmisin nısfına geldikde ve hicret-i nebeviyyenin 1035 senesi oldukda, hikmet-i ilâhî ve takdîr-i rabbânî ile 814 târihinde yazılmış cild-i vâhid içre yedi mücelled bir *Mesnevî* beyne'n-nâs zuhûr kıldı; ve âhiru'l-emr sevk-ı ilâhî ile bu fakîrin eline geldi." Demek ki bu cild, Hz. Pîr'in irtihallerinden 142 sene sonra yazılmıştır. Acabâ Ankaravî hazretleri bunu niçin diğer cildler gibi, sırasıyla şerh etmedi de, V. cildin yarısına geldiği vakit, o cildin şerhini bırakıp bu sahte cildin şerhine başladı; ve bunun şerhini ikmâl ettikten sonra da tekrâr yarı kalan V. cildi bi'l-ikmâl, VI. cildin şerhine başladıkları sırada Mısır'da tab' olunan bu şerhin II. cildinin 431. sahîfesinin 39. satırında : "Nitekim sultânımız ve pîrimiz ve dünyâ ve âhirette destgîrimiz hazretleri (mette'anallâhu bi-cevâhiri kelâmihi'ş-şerîf ve ağnâ kulûbenâ bi-düreri makālihi'l-latîf) vefât eylemezden iki sene evvel, bu kadar hikmet cevherlerini ve ilim ve ma'rifet zerlerini hazîne-i kalblerinden ihrâc edip, ona ehil

ve müstehak olan ve akablarında gelen tâlibler ve muhtâçlar için altı kıt'a *Mesnevî-i Şerîf* tâkında onu defn kılmışlar ilh..." tarzında tekrâr *Mesnevî-i Şerîf*'in "altı cild" den ibâret olduğunu te'yîd ve te'kîd buyurmazlar idi. Bu hakāyık ve bu tarz-ı ifâde bu şerhin cebir altında vâki' olduğuna açık bir delîldir.

Diğer taraftan Hz. Şârih, bunun şerhinde muhâliflerin lisânından kuvvetli i'tirâzlar dermeyân eder ki, onlar da şunlardır:

1. Bu Hz. Mevlânâ'nın kelâmı değil, belki şuarâ-yı Acem'den bir kimse bunu böyle bî-meze söylemiş ve *Mesnevî-i Şerîf*'in zeyline getirip, onu ilhâk eylemiştir. Bu, Hz. Mevlânâ'nın kelâmına ne vech ile müşâbehet kılar ve bu onun maârif ve hikeminin ne gûne misli ve cinsi olur?

2. Eğer bu Hz. Mevlânâ'nın kelâmı olaydı, Sipehsâlâr hazretleri, kendi *Menâkıb*'ında altı cild *Mesnevî-i Şerîf*'i zikr eylediği mahalde, bu VII. cildi dahi zikr kılardı. Nitekim yazdıkları *Menâkıb*'da Hz. Hüsâmeddîn efendinin menkabesinde her cildi alâ-hidetin bu tertîb üzere zikr kılmıştır:

چنانکه در مجلد دوم می فرماید:

مدتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد

و در مجلد سوم می فرماید :

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار این سوم دفتر که سنت شد سه بار

و در مجلد چهارم:

ای ضیاء الحق حسام الدین تویی که گذشت از مه بنورت مثنوی

و در مجلد پنجم :

شه حسام الدین که نور انجم است طالب آغاز سفر پنجم است

و در مجلد ششم :

ای ضیاء الحق حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Pes eğer cild-i sâbi' olaydı:

و چنانکه در مجلد هفتم می فرماید:

ای ضیاء الحق حسام الدین سعید دولتت پاینده فقرت بر مزید

diye, bunun dahi ibtidâ beytini zikir kılardı. İmdi bu beyt dahi delâlet eder ki, bu cild-i sâbi' Hz. Mevlânâ'nın kelâmı olmıya ve ol hazretin lisân-ı şerîfinden zuhûra gelmiye.

3. Hz. Mevlânâ cild-i sâdisin evvelinde

پیش کش می آرمت ای معنوی　　قسم سادس در تمان مثنوی

buyurmuşlar; bu dahi *Mesnevî-i Şerîf*'in altı cild olmasına delâlet eder.

4. Sultan Veled hazretlerinin cild-i sâdisin âhirinde buyurdukları ve nazma getirdikleri ebyât-ı şerîfe *Mesnevî-i Şerîf*'in şeş mücelled olmasına ve Kıssa-i Şehzâdegân'da nihâyet bulmasına ve Hz. Mevlânâ'nın güft ü gûyu âhir olup, ondan mâadâ nutka gelmemesine ve âhirine intikāl kılmalarına ve VI. cildi hatm eyledikten sonra, çok geçmeyip vefât eylemelerine şehâdet kılar.

Hz. Şârih, şerhine mecbûr olduğu bu cildde, bunları muhâliflerin lisânından zikr etmekle berâber, siyâseten bu cildin müverrici görünüp, bu delillerin reddi için birtakım delâil-i mevhûme îcâdına da mecbûr olmuştur ki, bu çürük delâilden bahs etmeyi münâsib görmedim; ve şu dört kuvvetli delîle şu beşinci delîli de ilâve ettim:

5. *Mesnevî-i Şerîf*'i Hz. Pîr söyler ve Hüsâmeddîn Çelebi hazretleri yazar idi. Hüsâmeddîn Çelebi hazretlerinin irtihalleri, *Menâkıb-ı Sipehsâlâr*'ın beyânına göre 684 hicrî senesinde vâki' olmuştur; ve bu sahte cildin târihi ise,

مثنوئ هفتمین کز غیب جست　　ششصد و هفتاد تاریخ و یست

beytinde 670 gösterilmiştir. Halbuki elyevm Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi kütüphânesinde 677 târihinde yazılan altı cild *Mesnevî-i Şerîf* mahfûzdur. Bu nüsha, Hüsâmeddin Çelebi ve Sultan Veled hazretleri hâzır oldukları halde, Hz. Pîr tarafından tashîh edilmiş olan nüsha-i asliyyeden, Sultan Veled hazretleri tarafından bizzat istinsâh olunmuştur. Bu VII. cildde: ای ضیاء الحق حسام الدین [Ey ziyâü'l-Hak Hüsâmeddîn] diye hitâblar vâki' oluyor da, 670 târihinde yazılmış olan bu VII. cildden, 684 târihinde irtihâl eden ve 712 hicrî senesinde vefât eden Sultan Veled hazretlerinin nasıl oluyor da hiç haberleri olmuyor? Bu mümkin mi?

Acabâ Hz. Mevlânâ Hüsâmeddin Çelebi hazretlerine hitâben söylediği bu VII. cildi, bu iki zatdan da mı sakladı; sonra mechûl eller vâsıtasıyla 814 senesinde istinsâh edilip, 1035 târihinde birdenbire mi meydana çıkıverdi? Buna imkân var mı?

Bu VII. cildin metin ve ma'nâ i'tibâriyle tedkîkıne gelince, aşağıdaki mütâlaât şâyân-ı dikkattir.

1. Bu VII. cildin sahtekârı, *Mesnevî-i Şerîf* cildinin yedi olmasına bir râbıta bulmak için şunları gösteriyor: "Şemsü'l-Hak" kelimesi yedi harftir. Karıncanın cinsi yedi, yılanın cinsi yedi, insanın nev'i yedi, nûr yedi, nâr yedi, deniz yedi, nehir yedi, zemîn yedi, insanın a'zâsı yedi, seyyâre yedi, haftanın günleri yedi, Ümmet-i Muhammed tâifesi yedi, abdâl-i Rabbü'l-âlemîn yedi, cehennem yedi, Hâviye ismindeki cehennemin içinde olan kavim yedi. İşte *Mesnevî*'in yedi cild olması, bunların yedi olmasıyla münâsebetdârdır. Bu yediler, bu sahte cildin baş tarafının on bir beytine dizilmiştir. Fakat bunların yedi olması *Mesnevî-i Şerîf* cildlerinin niçin yedi olmasını intâc etmiştir? Aralarındaki râbıta nedir? diye sorulsa, hiçbir ma'kūl cevâb yoktur. Bu adamcağız cennet sekiz olduğu için, maatteessüf cenneti delîl getirememiştir. Hz. Pîr *Mesnevî*'nin hiçbir cildinde bir şeyin isbâtı ve bir delîlin medlûle rabtı için, böyle râbıtasız uzun sözler söylememiştir. Binâenaleyh bu üslûb *Mesnevî-i Şerîf*'in üslûb-ı latîfinden pek uzaktır.

2. Hz. Pîr, IV. cildin 3380, 3381 ve 3382 numaralı beyitlerinde Hz. Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî (k.s.) hazretlerine işâretle şöyle buyururlar:

همچنانکه دید آن صدر اجل　　پیش کار خویش تا روز اجل

آنچه خواهد بود بعد بیست سال　　دید اندرحال آن نیکو خصال

حال خود تنها ندید آن متقی　　بلکه حال مغربی و مشرقی

Nitekim o sadr-ı ecel kendi kârının önünü, ecel gününe kadar gördü. Yirmi sene sonra olacak şeyi o iyi ahlâklı, hâl içinde gördü. O muttakî yalnız kendi hâlini görmedi; belki mağribe ve meşrıka mensûbun hâlini de gördü.

Rûz-ı ecele kadar, gerek kendinin ve gerek başkalarının ahvâline ıttıla' Hz. Şeyh-i Ekber'in hâli olduğu *Nefehâtü'l-Üns* tercümesinin 623. sahîfesinde mezkûrdur. Fakîr bunu bu beyitlerin şerhinde îzâh ettim.

Ve Cenâb-ı Pîr *Dîvân-ı Kebîr*'lerinde şöyle buyururlar:

اندر جبل صالحیه کانیست ز گوهر　　زان گوهر ما غرقهء دریای دمشقیم

Şam'da Cebel-i Sâlihiyye'de gevherden bir kân vardır; biz o gevherimizden Şam deryâsının garkıyız.

Ma'lûmdur ki, Cebel-i Sâlihiyye'de medfûn olan ulûm-i ledünniyye gevheri, Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)dır. Böyle iken, VII. cildde Hz. Şeyh-i Ekber aleyhindeki şu hezeyanları Hz. Mevlânâ söyler mi?

آنکه ختم الاولیا خواند ورا — کو جحیم است و سقر مأوی ترا

این تصوف نیست هم توحید نیز — این تصرف عین کفر ست ای عزیز

کرده ترك قول ختم الانبیا — که گرفتم راه ختم الاولیا ،

جادهء شرع است راه راست هان — کجروی بگذار از منزل مان

در شقاوت می زنی دایم قدم — پس تو ختم الاشقیائ ای عدم

در نصوص وحی صدق آر از خلوص — دل تهی کن از فصوص و از نصوص

O kimse ki, ona Hatmü'l-evliyâ ta'bîr eder; sana cahîm ve sakar me'vâdır. Bu tasavvuf değildir; tevhîd dahi değildir. Bu tasarruf ey azîz ayn-ı küfürdür. Hatmü'l-evliyâ'nın yolunu tuttum diye, Hatmü'l-enbiyâ'nın kavlini terk etmiştir. Âgâh ol, doğru yol cadde-i şer'dir, eğri gidiciliği bırak da menzilden kalma! Dâimâ şekâvet içinde adım atıyorsun; binâenaleyh ey adem, sen hatmü'l-eşkıyâsın.Vahyin naslarına hulûs cihetinden sıdk getir, kalbi Fusûs'dan ve Nusûs'dan boşalt.

Ma'lûmdur ki, *Fusûs* Hz. Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî (k.s.) tarafından yazılmıştır; ve *Nusûs* dahi, onların terbiye-kerdeleri olan Sadreddîn Konevî hazretlerinindir. Hz. Şeyh-i Ekber *Fusûsu'l-Hikem*'de Fass-ı Şîsî'de ve *Fütûhât*'ın kırk üçüncü ve altmış beşinci bablarında kendilerin "Hatm-ı evliyâ" olduğunu beyân buyurmuşlardır ki, bu velâyetin mâhiyyeti ve tafsîli *Fusûsu'l-Hikem* şerhlerinde mündericdir. Pek açık görünüyor ki, bu VII. cildin sahtekârı Hz. Şeyh'in *Fusûsu'l-Hikem*'ini ve *Nusûs*'u şerîata muhâlif gören dar kafalı bir âlim-i zâhirîdir. Sâdât-ı Nakşiyye'den Hoca Muhammed Pârsa hazretleri "*Fusûs* can ve *Fütûhât* gönüldür; ve her kim *Fusûs*'u iyi bilirse, şerîata, sünnet-i Resûlullâh'a ittibâ'ı ziyâde olur" buyurmuştur. Bu sahtekâr, bu hezeyanları yazdıktan sonra da şöyle diyor:

مذهب ما نیز توحید ست و سکر — نه حلول و نه فضول الحمد شکر

Bizim mezhebimiz dahi tevhîd ve sekirdir; Hakk'a hamd ve şükür olsun ki, ne hulûldür ve ne de fuzûldür.

Ma'lumdur ki, "**fuzûl**" lugatte fâidesiz söze meşgûl olan kimseye derler; ve "**hulûl**", Hak Teâlâ'nın kulun ve eşyâ-yı zâhirenin vücûduna duhûlü demektir. Halbuki ne *Fusûsu'l-Hikem*'de ve ne de *Nusûs*'da böyle bir ma'nâ yoktur. Bu dar kafalı âlim efendi, *Fusûs* ve *Nusûs*'u böyle anladığı için, *Fusûs*'daki ve *Nusûs*'daki maâriften ve hakâyıktan kalbin boşaltılmasını tavsiye ediyor; ve bu küstâhâne olan hezeyanları, yalnız Hz. Şeyh-i Ekber'e değil, sâhib-i *Mesnevî*'ye de râci' oluyor. Zîrâ Hz. Şeyh-i Ekber *Fusûsu'l-Hikem*'de Zât-ı Hakk'a "vücûd-ı mutlak" ta'bîr buyurdukları gibi, Hz. Mevlânâ da I. cildin 610 numaralı beytinde:

ما عدمهائیم و هستیهای ما　　تو وجود مطلقی فانی نما

Biz yoklarız ve bizim varlıklarımız da yoktur; sen fânî gösterici bir vücûd-ı mutlaksın.

buyurmuşlar ve birçok beyitlerde "vahdet-i vücûd" esrârını delâil-i vâzıha ile beyân etmişlerdir.

İsmâîl-i Ankaravî hazretleri bu sahte cildin şerhinde bütün bu hezeyanları tekellüf ile te'vîle gayret buyurmuştur.

3. Hz. Mevlânâ V. cildin 4139 numaralı beyt-i şerîfinde:

اندرین بحث گر خرد ره بین بدی　　فخر رازی راز دان دین بدی

Eğer bu bahiste akıl yol görücü olaydı; Fahr-ı Râzî, dînin sırrını bilici olurdu,

buyurduğu halde, bu sahtekâr efendi, bu beyt-i şerîfdeki inceliğe de vâkıf olamayıp, VII. cild-i *Mesnevî* makâli altında şu beyitleriyle mukâbele ve i'tirâz etmiş ve aklınca Hz. Mevlânâ'dan intikâm almıştır.

فخر رازی رحمة الله علیه　　آن امین الله موثوق الیه

غیر این جمله براهین و دلیل　　بر کمال ذات خلاق جلیل

از کمال عقل فرد کم علیل　　کرده اخراج او هزار و یك دلیل

هین ز آدم تا بخاتم این زمان　　مثل او چند آمده اندر جهان

هر یکی را نیز بر ذات احد　　چند ازین روشن دلائلها بود

تا تو از تقلید بر تحقیق پی　　ره نیابی کی‌شوی مؤمن تو کی

چون موحد خوانمت من ای حریر　　که نهٔ ز ایمان تحقیقی خبیر

ما خلقت الجن و الانس آمد ست　　در کلام الله حق ای دین پر ست

در تلفظ گرچه خوانی یعبدون　　در میانی یعبدون ای یعرفون

هر که را ایمان نباشد اینچنین　　جای او را اسفلی در سافلین

Fahr-ı Râzî rahmetullâhi aleyh, o kendisine i'timâd olunan Allah'ın emîni, bu cümle burhanların ve delîlin gayrini, Celîl olan Zât-ı Hallâk'ın kemâli üzerine, illetsiz olan akl-ı ferdin kemâlinden, o, bin bir delîl ihrâc etmiştir. Âgâh ol! Âdem'den Hâtem'e kadar bu zamanda onun misli cihanda kaç tâne gelmiştir? Bundan her biri dahi, Zât-ı Ahad üzerine ne kadar parlak deliller olur. Nihâyet sen taklîdden tahkîk izi üzerine yol bulmazsan, ne vakit mü'min olursun, ne vakit? Ben sana nasıl muvahhid ta'bîr ederim ki, îmân-ı tahkîkîden habîr değilsin. Ey din-perest, kelâmullâhda وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلاَّ لِيَعْبُدُونَ *(Zâriyât, 51/56) [ya'ni "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"] gelmiştir. Gerçi telaffuzda* يعبدونى *["Bana kulluk etsinler"] okursun. Ma'nâlarda* يعبدون ، يعرفون *[Beni bilsinler] demektir. Her kimin ki böyle îmânı olmaya, onun yeri sâfillerde bir esfeldir.*

Hiç şübhe yok ki Hz. Mevlânâ yukarıda yazılı olan V. cilddeki beyt-i şerîfinde Fahreddîn Râzî hazretlerinin kemâl-i aklını ve ulûm-i zâhiriyyedeki tebahhurunu medh etmiştir; fakat Hakk'a vusûl emri, ne delâil-i akliyye ve ne de ulûm-i zâhiriyye zevki ile olamıyacağı ve Fahr-i Râzî hazretleri de bu akıl ve ilim kayıdlarıyla mukayyed olduğu için, o hazretin Hakk'a ve hakîkate vâsıl olamadığını anlatmıştır. Bu *Mesnevî* sahtekârı olan âlim-i zâhirî efendi ise, her bir âlim-i zâhirî gibi, Hakk'a vusûl, ancak Hakk'ın varlığını ve vahdetini delâil-i akliyye ile isbât etmekle olacağı kanâatında bulunduğu için, gûyâ Hz. Pîr'in o beyân-ı âlîsini kendi aklınca cerh etmiş oluyor. Binâenaleyh bu efendinin fikrine göre Hz. Pîr'in:

پای استدلالیان چوبین بود　　پای چوبین سخت بی تمکین بود

İstidlâlîlerin ayağı ağaçtan olur; ağaçtan ayak ise pek temkinsiz olur.

Beyt-i şerîfinin ma'nâsı kalmamak lâzım geliyor. Binâenaleyh bu VII. cild, nasıl Hz. Pîr'in olur?

Ankaravî hazretlerinin Fahr-i Râzî hazretlerine âid olan bu beyitlerin şerhinde bu VII. cildde şu ifâdeleri vardır: "Ba'zı bî-hıredler ber-sebîl-i i'tirâz demişler ve bu gûne tevehhüm edip söylemişler ki, Hz. Mevlânâ cild-i evvel ve hâmiste:

اندرین ره گر خرد ره بین بدی　　فخر رازی رازدان دین بدی

Şâyet akıl bu yolda, kılavuz olsaydı, Fahr-i Râzî, dînin esrârını bilmiş olurdu

diye onu zemm etmişler, bu defterde آن امین الله موثوق الیه [O Allah'ın emînidir, kendisine güvenilir] demekle onu medh etmişlerdir. Pes tenâkuz vâki' olur. Bundan ma'lûm olur ki, Hz. Mevlânâ kelâmı olmıya. Yâ ahî! Bu vehim ve şübhe, ol beyt-i mezkûrü zem tarîkı ile denmiş sanmadan nâşî olur. Ol hod, İmâm-ı Fahr-i Râzî hazretlerini kemâl-i akl ile medh eylemek olur ve ol imâmın akılda be-gâyet kâmil olduğuna delâlet kılar ilh...." Ankaravî hazretlerinin bu mütâlaası, yukarıdaki mütâlaât-ı fakîri müeyyiddir.

Hz. Mevlânâ'nın Fahr-i Râzî hazretleri hakkındaki bu beyti, ulûm-i zâhire ve bâtınede yektâ olan Necmeddîn-i Kübrâ hazretlerinin şu rubâîsinin ma'nâsıdır:

یك چند بعلم و عقل در کار شدم　　اندرصدد دانش و تکرار شدم

هم عقل عقیله بود و هم علم حجاب　　چون دانستم ز هر دو بیزار شدم

Birkaç zaman ilim ve akıl ile iş içinde oldum. İlim kasdında ve tedrîs ve tekrarda oldum. Gördüm ki Hak yolunda hem akıl düğüm ve bağ ve hem de ilm-i zâhirî hicâb idi. Vaktâki bunu bildim, her ikisinden, ya'ni hem akıldan ve hem de ilimden bîzâr oldum.

Fakat muhakkıkların bu sözleri, delâil-i akliyye aramak ile meşgûl olan ulemâ-yı zâhirenin havsalalarına sığmaz. Onlar ilm-i mantık ve ilm-i kelâm zevkinde müstağrakdırlar. Bununla berâber kendilerini muhakkık addederler ve evliyâ-yı kirâm hazarâtının lübb-i Kur'ân ve ahâdîs-i şerîfe olan ulûm-i ledünniyyelerine ta'n ve inkârdan geri durmazlar.

4. Hz. Mevlânâ *Mesnevî-i Şerîf*lerinde nakline başladığı hiçbir kıssayı nâtamam bırakmamıştır. Âdet-i seniyyeleri birtakım râbıtalar hasebiyle kıssa içinde diğer bir kıssayı beyân etmek ve sonra ilk başladığı kıssayı ikmâl edip onda mündemic olan rumûzâtı ve nükteleri beyân buyurmaktır. VI. cildde ise, "Üç Şehzâde ve Üç Tenbel" kıssalarında iki şehzâdenin ve oğulun kıssalarını beyân edip üçüncülerini meskût bırakmıştır. Eğer bu VII. cild kendilerine âid olsa idi, bu âdet-i seniyyeleri mûcibince, bu VII. cildde bunları da beyân etmezler mi idi? Bu VII. cildin sahtekârı bunun da farkına varmamıştır.

Müsteşrikler hakkındaki mütâlaât

Son zamanlarda garbda müsteşriklerce *Mesnevî-i Şerîf*'e karşı bir rağbet hâsıl olmuştur. Bunlardan Mr. Reynold A. Nicholson İngiltere'de *Mesnevî-i Şerîf*'in metnini bastırmış ve bir de İngilizce mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimede *Mesnevî-i Şerîf*'in nüshalarına ve bunların münderecâtındaki ihtilâf-ı ebyât ve kelimâta dâir uzun uzadıya yazdığı mütâlaâta bakılırsa, bunların tedkîkı husûsunda kendisinin ne büyük zahmetler çektiği anlaşılır. Şarkın dînine ve tasavvufuna ve ahvâl-i sülûküne yabancı olan bir müsteşrikın taharrî-i hakîkat ve ilim husûsunda kendisini bu derece üzmesi ve yorması şayân-ı takdîrdir; fakat maatteessüf bu yabancılık netîcesi olmak üzere, bu kadar yorgunluktan sonra bu zâtın çıkardığı hükümler hulâsaten şunlardır:

1. Celâleddîn kendi eserini tashîh, ta'dîl ve ıslâh etmek işini başkalarına havâle ettiği zaman, onun mürîdleri ve dostları, bu şâheserin tedkîkı işini, büyük bir aşk ve derin bir hürmet-i dindârâne ile kabûl ve îfâ ettiklerini tahmîn edebiliriz.

Cevâb: Hz. Mevlânâ *Mesnevî-i Şerîf*'in tashîh ve ta'dîl ve ıslâh etmek işini başkalarına havâle etmemiştir. Zîrâ böyle bir hâl, şarktaki mürşidlik ve mürîdlik âdâbına muhâliftir. Ve Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi'nde, Hz. Mevlânâ'nın büyük oğlu Sultan Veled (k.s.) hazretlerinin el yazısı ile mahfûz olan nüshanın sonundaki arabiyyü'l-ibâre beyânâtı bu fikrin reddine kâfîdir ki, fakîr bunu yukarıda tercüme ettim.

2. VI. cild-i *Mesnevî* müellifin 672 târihinde irtihâlinde nâ-tamâm ve ikmâl edilmemiş olarak bırakılmıştır.

Cevâb: His gözlerinin verdiği ilim üzerine vâki' olan akl-ı maâşın muhâkemesine nazaran *Mesnevî-i Şerîf* bitmemiştir; fakat rûh ve kalb gözünün verdiği ilim üzerine vâki' olan akl-i maâd gözünün müşâhedesine nazaran *Mesnevî-i Şerîf*'in elfâz ile söylenebilecek kısmı bitmiştir. Nitekim Sultan Veled hazretleri hâtimesinde, Hz. Mevlânâ'nın şu sözlerini nakl ediyor:

باقیٔ این گفته آید بی زبان　　در دل آنکس که دارد زنده جان

Bu Şehzâde ve Üç Tenbel kıssasının bâkîsi, canı diri olan kimsenin kalbine, benim tarafımdan zâhiren kelâm söylenilmeksizin gelir.

Binâenaleyh his gözünün rü'yetine ve akl-ı maâşının muhâkemesine mağlûb olan bir müsteşrik ma'zûrdur; ancak bu kadar görür ve bu kadar anlar. Fa-

kîr, VI. cildin sonundaki bu kıssalar hakkında, orada lüzûmu kadar tafsîlât yazdım.

3. Celâleddîn-i Rûmî'nin nazmı ve arûzu, Sa'dî ve Hâfız gibi sâir şâirlere kıyâsen gevşektir; ve bu hususta kendisi geniş meşreblidir.

Cevâb: Yukarıda îzâh ettim ki Hz. Mevlânâ: "Ben şâir değilim, benim *Mesnevî*'m şiir değildir; ma'nâ-yı harf ve savtdır" buyurur. Binâenaleyh *Mesnevî*'yi şiir nokta-i nazarından muhâkeme etmek, *Mesnevî*'nin ne olduğunu anlamamaktır. Fakat bir müsteşrık bu görüş ve anlayışta ma'zûrdur. Onların rûhlarının kulağı, şarkın rûhlarının sesini duymamıştır. Bununla berâber bir müsteşrikin *Mesnevî-i Şerîf*'e "şâheser" demesi takdîrlere lâyıktır. Din ve insanlık yolunda halka rehberlik iddiâsında bulunan bizim şark hocalarımızın çoğu ise, maatteessüf *Mesnevî-i Şerîf*'e bir hikâye kitabından fazla bir kıymet vermezler ve okumazlar; ve bu sûretle de akıl ve kalb gözlerinin körlüğünü isbât etmiş olurlar. Temennî edelim ki Cenâb-ı Hak keremi ile bunları bu körlükten kurtarsın.

Vahdet-i Vücûd ve vücûdîlik hakkında îzâhât

Şu cihet dahi ma'lûm olsun ki müsteşrıkler "**vahdet-i vücûd**" ilmini "**panteizm**" dedikleri "**vücûdîlik**" felsefesi anladıklarından, *Mesnevî-i Şerîf*'de "vahdet-i vücûd"a dâir olan beyânâtı da bu kabilden addederler; ve Hz. Mevlânâ'yı da bu meslek erbâbından büyük bir feylesof bilirler. Halbuki "vahdet-i vücûd" ilmi, muhakkıkların delîle değil, müşâhedeye müstenid olan mu'tekadleridir. Ve *Mesnevî-i Şerîf*'in metninde buna dâir birçok mahallerinde îzâhât vardır. Binâenaleyh burada "vahdet-i vücûd" ilmi ile "vücûdîlik" arasındaki ba'zı esas farkları göstermek îcâb etmiştir:

1. "Vahdet-i vücûd" ilmi, enbiyâ ve onların vârisleri olan evliyâ vâsıtalarıyla, menba'-ı hakîkî olan Cenâb-ı Hak'dan nâzil olan ilimdir. "Vücûdîler"in ilmi ise, havâss-i cismâniyyeleri vâsıtasıyla âlem-i suflîden aldıkları ma'lûmâtı delîl ittihaz ederek, varlığın birliğini sezmelerinden ibârettir.

2. "Vahdet-i vücûd" müşâhidleri olan muhakkıklar arasında ihtilâf yoktur. "Vücûdîler" arasında ihtilâflar vardır; çünkü ilimleri hislerinin ve akl-ı nazarîlerinin îcâd ettikleri delillere müsteniddir. Hislerde ve akıllarda ise tefâvüt vardır; zîrâ kuvve-i vâhime hâkimdir.

3. "Vahdet-i vücûd" müşâhidleri, Zât-ı Hakk'a "mechûl-i mutlak" derler ve O'nu sıfât ve na'tlerden tecrîd ederler. Fakat mertebe-i ulûhiyet'de Semî', Basîr, Mürîd ve Kâdir ilh... bilirler. "Vücûdîler" ise Hakk'a "illet-i ûlâ" ve "cevher" derler. Mesnevî:

اسم مشتقست ز اوصاف قدیم　　نی مثال علت اولی سقیم

İsim, Hakk'ın evsâf-ı kadîminden müştâkdır; bu iştikāk illet-i ûlâ gibi sakîm bir akîde değildir.

4. "Vahdet-i vücûd" müşâhidleri taayyünât ve eşyânın hakîkatine Hak derler; fakat taayyünâta ve eşyâya Hak demezler."Hak, Hak'dır ve eşyâ da kendi zâtlarında eşyâdır" derler. "Vücûdîler" ise, eşyânın taayyünâtına ve zevâtına Hak derler.

5. "Vahdet-i vücûd" müşâhidleri arasında muhtelif nazariyyâta tâbi' fırkalar yoktur. "Vücûdîler" ise bu hususta muhtelif nazariyyeler ta'kîb ederler. Meselâ Spinoza'ya göre sıfât, cevher addettiği "illet-i ûlâ" nın zât ve hakîkatini teşkîl eden şeylerdir.

6. "Vücûdîler" varlığın birliği hakkındaki fikirlerinde "vahdet-i vücûd" müşâhidlerine benzerler. Bu benzeyiş, İslâm ulemâ-yı zâhiresini "vahdet-i vücûd" i'tikādından ürkütür ve Hakk'ın eşyâdan tenzîhi için onlar delâil-i akliyye ikāmesine mecbûr olurlar.

7. "Vahdet-i vücûd" müşâhidleri, vücûd-ı hakîkînin her mertebesinin bir hükmü vardır ve ona riâyet etmek lâzımdır derler. Binâenaleyh bu âlem-i sûretde Peygamber'in getirdiği şerîat ile sâbit olan amellere son derece riâyet ederler. "Vücûdîler" ise kendilerini böyle bir kayd ile mukayyed ve mükellef bilmezler.

8. "Vahdet-i vücûd"un gâyet gâmız olan dekāyıkını zevkan ve vicdânen anlamak için, evvelen bunun lübb-i Kur'ân ve ahâdîs-i şerîfe ve ulûm-i ledünniyye-i enbiyâ ve evliyâ olduklarına şübhe etmeksizin inanmak ve sonra da bu ilmin hakîkatine vusûl için, bir "insân-ı kâmil"in terbiyesi ve nazarı altında ale't-tedrîc sülûk görüp, "hâl-i fenâ"yı tahsîl etmek lâzımdır. Halbuki "vücûdîler"in ilimlerini ve aralarındaki ihtilâfâtı anlamak için, akl-ı dimâğî ve zekâ-yı tabîî kâfîdir.

9. "Vahdet-i vücûd" ilmi hikemiyyât-ı ilâhiyyedendir ve müşâhidlerine "hakîm-i İlâhî" derler. "Vücûdîlik" ilmi ise hikemiyyât-ı tabîiyyeden olup, Yunânîlerin ve Hindîlerin vesâir akvâmın feylesofları indinde de şâyi'dir; ve bu ilmin âlimlerine "hükemâ-yı tabîiyye" derler.

10. "Vahdet-i vücûd" müşâhidlerinin ilmi, birbirlerinden alınmış bir ilim değildir; "fenâ fillâh" dedikleri hâlin vukū'undan sonra, kendilerine hâsıl olan bir ilm-i şühûdîdir. "Vücûdîlik" ilmi ise, feylesofların birbirlerinden alıp, kendi akıllarına göre tevsî' ettiği bir ilm-i nazarîdir. Binâenaleyh "vahdet-i vü-

cûd" ilmi, "ilm-i kāl" değil, "ilm-i hâl"dir. Nitekim Mevlânâ Câmî şu rübâîsinde bu ma'nâyı beyân eder:

توحید حق ای خلاصهء مخترعات　　باشد بسخن یافتن از ممتنعات

رونفی وجود کن که در خود یابی　　سری که نیابی ز فصوص و لمعات

Ey muhtereâtın ve taayyünâtın hülâsası olan insan; tevhîd-i Hakk'ı söz ile bulmak mümteniâtdır. Git, nefy-i vücûd et ki Fusûsu'l-Hikem'den ve Lemeât kitabından bulamadığın ve anlıyamadığın bir sırrı kendinde bulasın.

Hz. Mevlânâ'nın rubâîsi:

تا بنده ز خود فانیٔ مطلق نشود　　توحید بنزد او محقق نشود

توحید حلول نیست نا بودن تست　　ور نه بگذاف باطلی حق نشود

Kul kendinden fânî-i mutlak olmadıkça, tevhîd onun nezdinde tahakkuk etmiş olmaz. Tevhîd, Hakk'ın, kulun vücûduna hulûlü değildir; belki senin vücûd-i mevhûmundan yok olmandır. Yoksa beyhûde birtakım sözler ile bir bâtıl Hak olmaz.

11. "Vahdet-i vücûd" müşâhidleri Hakk'ı hem tenzîh ve hem teşbîh ederler. "Vücûdîler" ise yalnız teşbîh ederler. Nitekim bunların zıddı olan ulemâyı zâhire-yi islâmiyye dahi yalnız tenzîh ederler. Muhakkıklerin müşâhedeleri, bunların ikisinin ortasıdır. Nitekim teşbîh ve tenzîh husûsunda Hz. Mevlânâ *Mesnevî-i Şerîf*'lerinde:

گاه خورشید و گهی دریا شوی　　گاه کوه قاف و گه عنقا شوی

تو نه این باشی نه آن در ذات خویش　　ای برون از وهمها وز بیش بیش

از تو ای بی نقش با چندین صور　　هم موحد هم مشبه خیره سر

Kâh güneş ve gâh deniz olursun. Gâh Kāf Dağı ve gâh ankā kuşu olursun. Sen kendi zâtında ne busun, ne osun. Ey vehimlerden hâriç ve ziyâdeden ziyâde! Ey nakışsız olan Zât, bu kadar sûretler ile hem tenzîh eden, hem müşebbih senden hayrandır.

buyurdukları gibi; Cenâb-ı Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbnü'l-Arabî hazretleri dahi *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde: سبحان الذی اظهر الاشیاء و هو عینها Ya'ni "Tenzîh ederim o Zâtı ki, eşyâyı ızhâr etti; halbuki o Zât, eşyânın "ayn"ıdır" buyur-

duktan sonra, Hz. Mevlânâ'nın yukarıdaki beyitlerinde olduğu gibi, bu kelâmı yine *Fütûhât'* da şöyle îzâh buyururlar: فهو عين كل شيئ فى الظهور ما هو عين الاشياء فى ذواتها سبحانه بل هو هو و الاشياء اشياء Ya'ni "O Zât-ı Hak, zuhûrda her şeyin "ayn"ıdır; onu tenzîh ederim ki, eşyânın zevâtında eşyânın "ayn"ı değildir. Belki O O'dur ve eşyâ dahi eşyâdır." Müsteşrikler bu sözleri anlıyamayıp, onları "vücûdî feylesofları" zannederler. Değil müsteşrikler, senelerce medreselerde Kur'ân ve hadîs derslerinde dirsek çürütmüş hocalar bile, bu sözlerdeki dakâyıkı anlamaktan âciz kalırlar. İşte "vahdet-i vücûd" müşâhidleri olan ehassu'l-havâs olan evliyâ bu ma'nâda müttehid oldukları için, bu *Mesnevî-i Şerîf* şerhinde, "vahdet-i vücûd"a dâir olan beyitler, bu eâzımın sözleriyle ve onların gösterdikleri âyât-ı kur'âniyye ve ahâdîs-i şerîfe ile îzâh edilmiştir.

***

Esâsen fakîrin tuttuğum yol, her beytin kelime kelime tercümelerini mümkin olduğu kadar açık bir lisân ile yazmak olmuştur. İsteyen doğrudan doğruya bu tercümeleri okuyarak *Mesnevî-i Şerîf*'i kolaylıkla hatm edebilir.

Beyitlerin birçoğunun îzâhını uzatmadım; ancak îcâb edenler hakkında îzâhâtın uzatılması ve lügatlerin gösterilmesi zarûrî oldu.

Beyitlere numara koymayı birkaç cihetten fâideli gördüm. Birisi, her cildde birbirlerine taalluku olan bahisleri bu numaralar ile göstermek, okuyanlara bir kolaylıktır. Diğeri her cildin kaç beyti hâvî olduğu derhal görülür. Diğer fâidesi de, ileride bir fihrist-i ebyât yapmak için kolaylık olur.

Şu ciheti de arz edeyim ki dîbâcede Hz. Mevlânâ: "Manzûm olan *Mesnevî-i Şerîf*'i uzatmakta ictihâd ettim" buyurdukları cihetle, *Mesnevî-i Şerîf*'in elfâzı ve sûreti, nazım ve şiirdir. İlm-i arûz nokta-i nazarından vezni "bahr-i remel" in altı cüz'lüsünün gayr-i sâlimidir. Bu bahrin altı cüz'lü vezn-i sâlimi, bir beyitte altı def'a "fâilâtün" cüz'ünün tekrârıdır. Arûz kâidesinde bu cüz'lerin telaffuzları değişebilir ve bu değişmelere "ilel ve zihâfât" derler. Cüz'lerin telaffuzlarındaki değişiklik sebebiyle o vezin gayr-i sâlim olur. Meselâ "fâilâtün" cüz'ünden "tün" hazf olununca "fâilâ" kalır; bunun yerine "fâilün" lafzını getirirler ve buna "cüz'-i mahzûf" derler; ve kezâ "fâilâtün" cüz'ünden "nûn"u ıskât ederler, "fâilât" kalır; bu lafıza da "maksûr" derler.

***

İşte *Mesnevî* beyitlerinden ba'zıları "bahr-i remel" in vezn-i gayr-i sâliminin müseddes maksûru ve ba'zıları da müseddes mahzûfu vâki' olmuştur. Binâenaleyh *Mesnevî-i Şerîf*' i nazmen selîs okuyabilmek için, ilm-i arûz kāidelerine de vâkıf olmak îcâb eder. İlm-i arûzda vezne uymak zarûretinden dolayı, kelimelerde de türlü türlü tasarruflar câiz olur ki, ba'zıları şunlardır: Hemze-i vaslı, hemze-i kat'; ve kat'ı vasl okumak; teşdîdsiz kelimeyi teşdîdli ve teşdîdliyi de teşdîdsiz okumak; uzayan hemzeyi kısaltmak ve kısayı uzatmak; müteharriki sâkin ve sâkin harfi müteharrik okumak. Ve daha bunlar gibi birçok kāideler olup, bunları tatbîk etmek, ilm-i arûza vukūf ve mümâreseye muhtâcdır. İlm-i arûza vâkıf olmayanlar, kelimelerdeki bu tasarrufâtı gördükleri vakit, ba'zı müsteşrikler gibi nazm-ı *Mesnevî*'yi tenkîde cür'et ederler.

Ahmed Avni Konuk

بسم الله الرحمن الرحيم

هذا كتاب المثنوى و هو اصول اصول اصول الدين فى كشف اسرار الوصول و اليقين و هو فقه الله الاكبر و شرع الله الازهر و برهان الله الاظهر مثل نوره كمشكوة فيها مصباح يشرق اشراقا انور من الاصباح و هو جنان الجنان ذو العيون و الاغصان منها عين تسمى عند ابناء هذا السبيل سلسبيلا و عند اصحاب المقامات و الكرامات خير مقاما و احسن مقيلا. الابرار فيه يأكلون و يشربون و الاحرار منه يفرحون و يطربون و هو كنيل مصر شراب للصابرين و حسرة على آل فرعون و الكافرين كما قال الله تعالى يضل به كثيرا و يهدى به كثيرا و ما يضل به الا الفاسقين و انه شفاء الصدور و جلاء الاحزان و كشاف القرآن و سعة الارزاق و تطييب الاخلاق بايدى سفرة كرام بررة يمنعون ان يمسه الا المطهرون تنزيل من رب العالمين لا يأتيه الباطل من بين يديه و لا من خلفه و الله يرصده و يرقبه فالله خير حافظا و هو ارحم الراحمين و له القاب آخر لقبه الله تعالى و اقتصرنا على هذا القليل و القليل يدل على الكثير و الجرعة تدل على الغدير و الحفنة تدل على البيدر الكبير. يقول العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله تعالى محمد بن محمد بن الحسين البلخى تقبل الله منه اجتهدت فى تطويل المنظوم المثنوى المشتمل على الغرائب و النوادر و غررالمقالات و درر الدلالات و طريقة الزهاد و حديقة العباد قصيرة المبانى كثيرة المعانى لاستدعاء سيدى و معتمدى و مكان الروح من جسدى و ذخيرة يومى و غدى و هو الشيخ

قدوة العارفين و امام الهدى واليقين مغيث الورى امين القلوب و النهى وديعة الله بين خليقته و صفوته فى بريته و وصاياه لنبيه و خباياه عند صفيه مفتاح خزائن العرش امين كنوز الفرش ابو الفضائل حسام الحق و الدين حسن ابن محمد ابن الحسن المعروف بابن اخى ترك ابو يزيد الوقت و جنيد الزمان صديق بن صديق بن صديق رضى الله عنه و عنهم الارموى الاصل المنتسب الى الشيخ المكرم بما قال امسيت كرديا و اصبحت عربيا قدس الله روحه و ارواح اخلافه فنعم السلف و نعم الخلف له نسب القت الشمس عليه رداء ها و حسب ارخت النجوم لديه اضواء ها لم يزل فناؤهم قبلة الاقبال يتوجه اليها بنو الولاة و كعبة الآمال يطوف بها وفود المجد و العفاة ولا زال كذلك ما طلع نجم و ذر شارق ليكون معتصما لاولى البصائر الربانيين الروحانيين والسماويين العرشيين النوريين السكت النظار الغيب الحضار الملوك تحت الاطمار اشراف القبائل اصحاب الفضائل انوار الدلائل آمين يا رب العالمين و هذا دعاء لا يرد فانه دعاء لاصناف البرية شامل والحمد لله رب العالمين و الصلوة على سيدنا محمد و آله و صحبه اجمعين .

Rahmân ve Rahîm olan Allah Teâlâ'nın ismiyle bu kitâbın te'lîfine başlarım. Bu kitâb Mesnevî'dir; ve o, Allah'a vusûl ve yakîn sırlarının keşfinde dînin asıllarının asıllarının asıllarıdır; ve o Allah'ın en büyük fıkhı ve Allah'ın parlak yolu ve Allah'ın pek açık burhânıdır. Onun nûrunun meseli, içinde kandîl bulunan mişkât gibidir. Bir parlayış parlar ki, sabahlardan daha nûrludur; ve o, gönüllerin çeşmeler ve dallar sâhibi olan cennetleridir. Onlardan bir pınar vardır ki, bu yolun yolcuları indinde "selsebîl" tesmiye olunur. Makāmât ve kerâmât sâhiblerinin indinde de makāmın hayırlısı ve mahall-i istirâhatın en güzelidir. Ebrâr ondan yerler ve içerler; ve ahrâr ondan ferahlanırlar ve mesrûr olurlar. Ve o, Mısır'ın Nil'i gibidir ki, sabr edenlere içecek su ve Fir'avn'ın âline ve kâfirlere kan ve hasrettir. Nitekim Allah Teâlâ: يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَ يَهْدِى بِهِ كَثِيراً وَ مَا يُضِلُّ بِهِ اِلاَّ الْفَاسِقِينَ *(Bakara, 2/26) Ya'ni "O Kur'ân sebebiyle çokları dalâlete düşer ve çokları hidâyet bulur; ve dalâlete düşenler ancak fâsıklardır" buyurdu. Ve o, sadırlara şifâ ve hüzünlere cilâdır. Ve o, Kur'ân'ın keşşâfı ve rızıkların genişliği ve tatyîb-i ahlâkdır. İyi işli kerîmler olan kâtiblerin elleriyledir. Temiz olmayanların dokunmalarını men' ederler. Âlemlerin Rabb'i tarafından tenzîl olunmuştur. Ne önden, ne arkadan ona bâtıl gelmez; ve Allah Teâlâ onu gözetir ve onu saklar.*

İmdi Allah Teâlâ saklayanların hayırlısıdır; ve o, rahmet edenlerin erhamidir. Ve onun başka lakabları vardır ki, Allah Teâlâ ona lakab verdi. Biz

bu aza iktisâr ettik ve az, çoğa delâlet eder; ve bir yudum su, göle delâlet eder; ve iki avuç, büyük harmana delâlet eder.

Allah Teâlâ'nın rahmetine muhtâc olan abd-i zaîf Muhammed ibn Muhammed ibni Hüseyin el-Belhî der ki: Allah Teâlâ ondan kabûl eylesin; seyyidim ve mu'temedim ve cesedimde rûhumun mekânı ve bu günümün ve yarınımın zahîresi, İbn-i Ahî Türk denmekle ma'rûf Hüsâmü'l-Hak ve'd-dîn Hasan ibn Muhammed ibni Hasan'ın talebi üzerine, garâib ve nevâdiri ve makālâtın parlaklarını ve delâil incilerini ve zâhidlerin yolunu ve âbidlerin hadîkasını müştemil olup, mebânîsi kasîr ve maânîsi kesîr olan Mesnevî'nin manzûmunu tatvîlde ictihâd ettim. O ârîflerin pîşvâsı, hidâyet ve yakîn yolunun esâsı ve halkın feryâd-resi ve gönüllerin ve akılların emîni ve halk arasında Allah'ın emâneti ve mahlûkātı içinde onun güzîdesi ki, onun vasiyyetleri nebîsi içindir; ve onun gizlileri onun safîsi indindedir.

Arş hazînelerinin anahtarı, zemîn defînelerinin emîni, fazîletler sâhibi, vaktin Ebâ Yezîd'i ve zamânın Cüneyd'i; sıddîk oğlu sıddîk oğlu sıddîkdır. Allah ondan ve onlardan râzı olsun.

Urmeviyyü'l-asl olup امسيت كرديا و اصبحت عربيا *ya'ni "Kürt olarak akşamladım ve arab olarak sabahladım" sözünü söyleyen şeyh-i mükerreme müntesibdir. Allah Teâlâ onun rûhunu ve ahlâfının ervâhını takdîs eylesin. Ne güzel selef ve ne güzel halefdir! Ve onun için neseb vardır ki, güneş onun üzerine ridâsını atmıştır; ve haseb vardır ki, yıldızlar onun cânibine parlaklıklarını salmışlardır. Onların evinin önü ve etrâfı kıble-i ikbâl olmaktan zâil olmasın ki, ebnâ-yı hâkimân ona teveccüh ederler. Ve emellerin Ka'be'si olmak dâim olsun ki, sa'y edenler ve tâlibler cemâatleri onu tavâf ederler; ve kezâlik o kapının önü, rabbânîler, rûhânîler, semâîler, arşîler ve nûrîler, sâkit görenler; gâib olan hâzırlar, eski libaslar altındaki mülûk, kabîlelerin en şereflileri, delâilin türleri ve fazâil ashâbı olan basâir sâhiblerine, mahall-i i'tisâm olmak için, yıldız tulû' ettikçe ve güneş doğdukça dâim olsun. Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn; ve bu reddolunmayan bir duâdır; zîrâ o duâ, esnâf-ı halkı şâmildir. Vasf-ı senâ, yektâ olan Allah'a mahsûsdur ve rahmet-i ilâhiyye Seyyid'imiz olan Hz. Muhammed ve onun âline, bilcümle ashâbı üzerine olsun.*

İzâh: هذا كتاب المثنوى "Bu *Mesnevî* kitabıdır." "Mesnevî", şâirlerin ıstılâhında, iki mısrâ'ı bir kāfiyede olan nazımlara derler. Ve mesnevî kelimesi sîga i'tibâriyle masdar-ı mîmîdir. Aslı "mesnâ" olup, ikişer ikişer ma'nâsınadır. Âhirindeki "yâ" nisbet içindir. "İkişer ikişere mensûb nazım" demek olur.

و هو اصول اصول اصول الدين فى كشف اسرار الوصول و اليقين "Ve o *Mesnevî* Allah'a vusûl ve yakîn sırlarının keşfinde, dînin asıllarının asıllarının asıllarıdır." "Usûl" bir şeyin esâsı ve temeli demek olan "asıl" kelimesinin cem'idir. Üç usûlden birisi, bu âlem-i zâhire taalluk eden şerîatın esaslarıdır. Ve ikinci usûl dahi, tarîkatin esaslarıdır; ve üçüncü usûl dahi hakîkatin asıllarıdır. Zîrâ tarîkat şerîatsız ve hakîkat tarîkatsiz bulunmaz. Nitekim Hz. Pîr V. cildin dîbâcesinde şöyle buyururlar: "Şerîat yol gösterici bir şem' gibidir. Bununla berâber bir şem' ele getirsen yol gidilmiş olmaz ve bir iş yapılmış olmaz. Vaktâki yola geldin, senin bu gitmen tarîkattir. Vaktâki maksûda eriştin, hakîkattir. Bunun için "Hakāyık zâhir olsa idi, şerîatler bâtıl olurdu" demişlerdir."

İmdi bu *Mesnevî-i Şerîf*'de hem şerîatın ve hem de tarîkatin ve hem de hakîkatin esasları gösterilmiş olduğundan, hakîkate vusûlün ve yakînin kâşifi olur. و هو فقه الله الاكبر و شرع الله الازهر و برهان الله الاظهر Ya'ni "O *Mesnevî-i Şerîf* Allah'ın en büyük fıkhı ve Allah'ın parlak yolu ve Allah'ın pek açık burhânıdır." "**Fıkıh**" lügatte, "mütekellimin kelâmından maksadı anlamak" demektir. Istılâhda, ahkâm-ı şer'iyye-i ameliyyeyi, tafsîlî olan delillerinden bilmektir. Ve fıkhın masdarı ise Kur'ân ve ahâdîs-i şerîfedir.

Mukaddimede beyân olunduğu üzere, bu *Mesnevî-i Şerîf* dahi, Kur'ân'ın ve ahâdîs-i şerîfenin lübbü ve iç yüzüdür. Binâenaleyh Allah'ın en büyük fıkhı olur. "**Şer'**" lügatte, büyük yol ve cadde ve ıstılâhda kānûn demektir. "Ezher", parlayıcı ve işrâk edici demektir. *Mesnevî-i Şerîf* Kur'ân'ın lübbü olduğuna göre, Allah'ın parlak yolu ve kānûnu ve pek zâhir olan Allah'ın delilleri olur.

مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ (Nûr, 24/35) ["Onun nûrunun temsîli, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir"] Ya'ni *"Mesnevî-i Şerîf*'in nûrunun meseli, içinde kandîl bulunan **mişkât** gibidir." "**Nûr**", kendi zâhir ve eşyâyı da ızhâr edici olan şeye derler.

مشكوة ["Mişkât"] ve مشكاة eski zamanlarda odalara, duvar oyuğundan yapılan raflara derler ki, buraya kandil koyarlar idi. Kesîf olan maddeden nûrun zuhûru ma'nâsına göre zamânımızda elektrik ampullerine ve projektörlere de ıtlâk olunsa câizdir. "**Mısbâh**" kandil demektir. Bu ibâre dahi âyât-ı kur'âniyyedendir. Ya'ni *Mesnevî-i Şerîf*'in kesîf olan elfâzı ve nakışları, kesîf olan duvar rafına ve o lafızlar içindeki ma'nâlar dahi nûra teşbîh buyrulmuştur. Zîrâ nûr, kendi zâhir ve eşyâyı muzhir olduğu gibi, *Mesnevî-i Şerîf*'in beyitleri ve lafızlarındaki nûr-i ma'nâ dahi akıl gözüne zâhir olur; ve birtakım hakāyıkı ve esrâr-ı ilâhiyyeyi de ızhâr eder.

يشرق اشراقا انور من الاصباح "İşrâk" ziyâ vermek ve parlamak "asbâh" sabahın cem'idir, sabahlar demek olur. Ya'ni *"Mesnevî-i Şerîf* kandilindeki ma'nâ nûru bir parlayış parlar ki, akıl gözünde hâsıl olan aydınlık, sabahların aydınlığından daha nûrludur."

و هو جنان الجنان ذو العيون و الاغصان Birinci "cinân" cennetin cem'i olup, cennetler demektir. İkinci "cenân" kalb demektir. Ya'ni *"Mesnevî-i Şerîf* kalbin cennetleridir"; ve kalbin cennetlerinden murâd "cennât-ı sıfât" olup, bu da abdin sıfât-ı kemâliyye-i ilâhiyye ile ittisâfı ve ahlâk-ı ilâhiyye ile tahallukudur. Bu cennet, ehl-i kemâlin merâtibi hasebiyle mütefâvitdir; ve abd bu cennete, kalbinde ulûm-i ledünniyye husûlünden sonra dâhil olur. Bu *Mesnevî-i Şerîf*'in ma'nâları ise, Hz. Mevlânâ'nın kalb-i şerîfine taraf-ı ilâhîden münzel olduğundan, o ma'nâları kavrayanlar, bu dünyâ hayâtında iken, o hayât-ı sıfâta dâhil olurlar. "Uyûn", pınar ve çeşme ma'nâsına olan "ayn"ın cem'idir. "Ağsân", ağaç dalı ma'nâsına olan "gusn" kelimesinin cem'i olup, dallar demektir. Ya'ni "Bu *Mesnevî-i Şerîf* kalbin pınarlar ve dallı budaklı ağaçlar sâhibi olan cennetleridir ki, o pınarlardan ulûm-i ledünniyye âb-ı hayâtı fışkırır; ve o ağaçların dallarından türlü türlü ezvâk-ı rûhâniyye yemişleri sarkar."

منها عين تسمى عند ابناء هذا السبيل سلسبيلا "Ebnâü's-sebîl" Yol oğulları demek olup, yolculardan ve sâliklerden kinâyedir. "Selsebîl" tatlı ve lezîz su; ya'ni "O *Mesnevî-i Şerîf*'deki pınarlardan bir pınar vardır ki, Hak yolunun yolcuları indinde selsebîl tesmiye olunur." Ya'ni bu sıfât cennetlerinin nihâyeti, zât cennetlerine ve vahdet-i zâtiyye zevkine çıkar ki, bu da Hak Teâlâ'nın hâs kullarına, her birinin mazhar olduğu isme göre, tecellî-i zâtîsi ile zuhûrundan ve abdin Zât-ı Hak'da, kendi zâtının mahvı ile o cennetlerde mestûr olmalarından ibârettir. Ve o vahdet-i zâtiyye pınarından içen, artık hiç susamaz ve onda ma'rifet susuzluğu olmaz.

و عند اصحاب المقامات و الكرامات خير مقاما و احسن مقيلا "Makıyl" gün ortasında istirâhat etmek ma'nâsına olan "kaylûle" kelimesinden ism-i mekân olup, mahall-i istirâhat demektir. "Ashâb-ı makām" nefsinde kâmil ve başkalarının nefislerini kemâle getirici olan temkîn sâhibleridir. "Ashâb-ı kerâmât" nefsinde kâmil ve fakat başkalarının nefislerini kemâle getirmeğe muktedir olamayan zevâtdır. Ya'ni "Bu *Mesnevî-i Şerîf* hem makām sâhiblerinin ve hem de kerâmât sâhiblerinin indinde hayırlı olan ma'rifet makāmı ve en güzel istirâhat yeridir."

و الابرار فيه يأكلون و يشربون والاحرار منه يفرحون و يطربون "Ebrâr" mücâhedât ve riyâzât sâhibleridir ki, bunlar kötü huyları tebdîle ve nefs-i emmâreyi bu kötü huylardan temizlemeye çalışırlar. "Ahrâr", nefsin sıfatlarının esâretinden

kurtulup, موتوا قبل ان تموتوا ya'ni "Ölmeden evvel ölünüz" hadîs-i şerîfi hükmüne mazhar olan tâifedir. Ya'ni "Ebrâr tâifesi, bu *Mesnevî-i Şerîf*'de hikemiyyât-ı ilâhiyye meyvelerini yerler ve maârif-i ilâhiyye şarâbını içerler; ve ahrârın rûhları bu *Mesnevî-i Şerîf*'den ferahlanır ve mesrûr olur."

و هو کنیل مصر شراب للصابرین و حسرة علی آل فرعون والکافرین Ya'ni "Bu *Mesnevî-i Şerîf* insân-ı kâmile tâbi' olup, nefsiyle mücâhedeye ve riyâzetlere sabr edenler için, Mısır'daki Nil nehri gibidir." Nitekim Nil nehri Mûsâ (a.s.)a tâbi' olan Benî İsrâîl için tatlı su; ve münkir ve muhâlifler için kan olmuş idi. Bu kıssanın tafsîli tefsîr kitablarında beyân olunduğu gibi, *Mesnevî-i Şerîf*'in aşağıda gelecek olan beyitlerinde îzâh edilmiştir."Fakat yine bu *Mesnevî-i Şerîf*'de nefs-i Fir'avn'a tâbi' olanlara ve münkirlere âb-ı hayât mesâbesinde olan maârif ve hakāyık-ı ilâhiyyeden hasret ve mahrumluk vardır."

کما قال الله تعالی یضل به کثیرا و یهدی به کثیرا و ما یضل به الا الفاسقین Ya'ni nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm hakkında, "Çok kimseler o Kur'ân sebebiyle dalâlete düşer ve çok kimseler de hidâyet bulur. Dalâlete düşenler ancak sıdk u ihlâstan hâric olanlardır," (Bakara, 2/26) buyurdu. Bu *Mesnevî-i Şerîf* dahi Kur'ân-ı Kerîm hâssiyyetindedir. Hz. Pîr bu ma'nâyı VI. cildin 671, 672 numaralı beyitlerinde de şöyle beyân buyururlar:

پس ز نقش لفظهای مثنوی　　صورتی ضالست و هادی معنوی

چون در نبی فرمود کین قرآن ز دل　　هادیٔ بعضی و بعضی را مضل

İmdi Mesnevî lafızlarının nakşından, sûrete mensûb olan kimse dâlldir; ve ma'nâya mensûb olan hâdîdir. Hak Teâlâ Kur'ân'da buyurdu ki, bu Kur'ân gönülden ba'zısına hâdî ve ba'zısına da mudildir.

و انه شفاء الصدور و جلاء الاحزان و کشاف القرآن "Sudûr" göğüs ma'nâsına olan sadrın cem'i olup kalbler murâd buyrulur. "Ahzân" sürûrun zıddı olan gam ve keder ma'nâsındaki "hüzn"ün cem'idir. Ya'ni "Bu *Mesnevî-i Şerîf* muhakkak kalblerdeki nefsânî sıfatlar hastalıklarının şifâsıdır ve bu hastalıklar yüzünden kalblere ârız olan gamlar ve kederler paslarını açar ve kalbi parlatır; ve bu *Mesnevî-i Şerîf* Kur'ân-ı Kerîm'de işâret buyrulan hakāyıkı ve sırları ve bâtınî olan ma'nâları açıcıdır." Zîrâ hadîs-i şerîfte: ما من آیة الاولها ظهر و بطن و لکل حرف حد و لکل حد مطلع Ya'ni "Bir âyet yoktur, illâ ki onun için zahr ve batn vardır ve her bir harfin haddi ve her bir haddin, kendisine hâs olan bir matla'ı vardır" buyrulur. *Mesnevî-i Şerîf* ise, bu hadîs-i şerîfte beyân buyrulan zahrı ve batnı ve haddi ve matla'ı keşf buyurur.

وسعة الارزاق "Sea" burada fâil ma'nâsıyla masdardır, genişletici demektir. Rızık iki nevi'dir; birisi maddî, diğeri ma'nevîdir. Maddî rızık, cismin gıdâları ve cisimde bu gıdâlar sebebiyle hâsıl olan kuvvettir. Ma'nevî olan rızık ise, ulûm-i ledünniyye ve maârif-i ilâhiyyedir ki, rûh bunlar ile tegaddî edip kuvvet bulur. Bu *Mesnevî-i Şerîf*'i okuyup ahkâmını fiilen tatbîk edenler muttakî olurlar; ve muttakîler hakkında Hak Teâlâ: وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ (Talâk, 65/2-3) Ya'ni "Takvâ sâhibi olan kimseler için Allah Teâlâ bir mahrec yapıp, onu hesâb etmediği cihetten rızıklandırır" buyurur. Ve bu *Mesnevî-i Şerîf*'in ma'nâsını ve hakâyıkını kabûl ve hazm edenlerin rûhları, bu gıdâ-yı ma'nevî ile kuvvet bulup makām–ı velâyete vâsıl olurlar.

و تطييب الاخلاق "Tatyîb" kezâlik fâil ma'nâsına olan mutayyib demek olup, huyları iyileştirici ve güzelleştirici ma'nâsına gelir. Ya'ni bu *Mesnevî-i Şerîf*'in maârif ve hakâyıkını hazm edenlerin huyları, nefsin kötü sıfatlarından temizlenir ve mutayyeb olur.

بِأَيْدِى سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ (Abese, 80/15-16) [Yazıcıların ellerindedir, değerli, iyi yazıcıların.] "Sefere", kâtib ma'nâsına olan "sâfir"in cem'-i mükesseridir. "Kirâm" kerîmin ve "berere" iyilik ve ihsân edici demek olan "bârr" kelimesinin cem'idir. Bu ibâre Abese sûre-i şerîfesinde olan bir âyet-i kerîmedir ki, Kur'ân-ı Kerîm'in levh-i mahfûzdan, melâike-i berere elleriyle yazıldığına işâret buyrulur. Ve bu *Mesnevî-i Şerîf* dahi Kur'ân-ı Kerîm'in esrârını hâvî olduğundan kezâlik levh-i mahfûzdan, melâike-i berere elleriyle yazılıp Hz. Mevlânâ'nın kalb-i şerîfine inzâl ve ilkā buyrulmuştur.

يمنعون ان يمسه الا المطهرون Ya'ni o melâike-i berere, kalbleri ve bâtınları ahlâk ve i'tikād i'tibâriyle temiz olanların gayrilerini, bu *Mesnevî-i Şerîf*'in ma'nâlarına temâs etmekten ve yaklaşmaktan men' ederler ki, bunlar cismâniyyâta ve maddiyyâta saplanıp kalmış olan münkirlerdir. Onlar her ne kadar *Mesnevî-i Şerîf*'in kıssalarını ve zâhirî nazımlarını okusalar bile ince ince ma'nâlarına nüfûz edemezler.

تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Vâkıa, 56/80) [O, âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir.] "Tenzîl", mef'ûl ma'nâsında olan masdardır, "münezzel" demektir. Ya'ni, bu *Mesnevî-i Şerîf*'deki maânî ve hakâyık, âlemlerin mürebbîsi olan Hak Teâlâ cânibinden indirilmiştir." Bu ibâre dahi, sûre-i Vâkıa'daki âyetlerdendir.

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لَا مِنْ خَلْفِهِ (Fussılet, 41/42) [Onun önünden de, ardından da bâtıl gelemez.] Bu ibâre dahi, sûre-i Fussılet'de vâki' âyât-ı kur'âniyyedendir. Ya'ni "Kur'ân-ı Kerîm'in esrâr ve hikemiyâtını hâvî olan bu *Mes-*

nevî-i Şerîf'in ne önünden, ya'ni bu âlem-i kesâfetteki insan şeytanlarından ve ne de arkasından, ya'ni âlem-i gaybdaki cin şeytanlarından efkâr-ı bâtıle gelip ifsâd edilemez."

والله يرصده و يرقبه Ya'ni "Allah Teâlâ o *Mesnevî-i Şerîf*'i gözetir ve murâkabe altında tutarak fesâd karıştırılmaktan saklar." Nitekim Kur'ân-ı Kerîm hakkında sûre-i Hicr'de انَّا نَحْنُ نزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ انَّا لَهُ لحَافظُونَ (Hicr, 15/9) ya'ni "Biz Kur'ân'ı âlem-i ma'nâdan âlem-i sûrete indirdik; ve elbette ve mutlakā biz onu tahrîkden ve fesâd karıştırılmaktan vesâit-ı muhtelife ile saklayıcılarız" buyrulur; ve 1350 seneden beri Kur'ân'ın düşmanları türlü türlü iftirâlar ve hîleler ile kitablar yazıp ifsâd etmek istedikleri halde, ne tahrîf edebildiler ve ne ma'nâlarını ibtâl edebildiler. Zîrâ ulemâ-yı kirâm her asırda onların bu tezvîrâtını açık deliller ile ibtâl ettiler; ve müfterîler ve mütecâvizler fiilen de perîşân oldular. Nitekim Rusya Çarlığı bir târihte Kur'ân-ı Kerîm'den قل يا ايها الكافرون (Kâfirûn, 109/1) ["De ki: Ey kâfirler!"] sûresini tayy ettirip bastırmak istedi; muvaffak olamadığı gibi, bugün çarlığın ne hâle geldiği de ma'lûmdur. İşte *Mesnevî-i Şerîf* dahi böylece Cenâb-ı Hakk'ın hıfzı altındadır. Onun ma'nâsını ifsâd için, VII. cild-i *Mesnevî* yazanlar da bulundu; fakat erbâbı arasında aslâ kıymet veren yoktur. Ankaravî hazretleri tarafından cebren yazılan şerh dahi dikkatle okunursa, *Mesnevî-i Şerîf* ma'nâlarının müeyyidi ve müdâfiidir. Nitekim mukaddimede biraz îzâh olundu.

فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافظًا وَ هُوَ ارْحَمُ الرَّاحمينَ (Yûsuf, 12/64) ["Koruyucu olarak Allah en hayırlı olandır; O, acıyanların en merhametlisidir."] Bu ibâre dahi sûre-i Yûsuf'da vâki' âyât-ı kur'âniyyedendir. Ya'ni Allah Teâlâ Yûsuf (a.s.) gibi cemîl ve latîf olan o *Mesnevî-i Şerîf*'i saklayanların hayırlısıdır ve O Hak Teâlâ, rahmet edenlerin, ziyâde rahmet edenidir.

و له القاب آخر لقبه الله تعالى واقتصرنا على هذا القليل و القليل يدل على الكثير والجرعة تدل على الغدير والحفنة تدل على البيدر الكبير "Elkāb" lakabın cem'idir. "Lakab" asl olan bir isme, medh veyâ zemm ma'nâsını hâvî olarak ilâve olunan diğer bir isimdir. "cur'a" bir yudum su; "gadîr" göl; "hafne" "hâ"nın fethi ile, iki avuç dolusu şey ma'nâlarınadır. Ya'ni "Bu *Mesnevî-i Şerîfe*, yukarıda birtakım âyât-ı kur'âniyye ile lakablar verdik; halbuki Allah Teâlâ'nın onu telkîb buyurduğu başka âyât-ı kur'âniyye ile olan lakabları da vardır. Biz ise bunları söylemedik. Bu zikr ettiğimiz az âyât-ı şerîfe üzerine iktisâr ettik ve bu az olan elkāb-ı kur'ânî, bu *Mesnevî-i Şerîf*'in, çok elkāb-ı kur'âniyye ile mulakkab olduğuna delâlet eder. Meselâ iki avuç buğday, büyük harmanın vücûduna delâlet

eder. Nitekim bu *Mesnevî-i Şerîf*'in ma'nâlarında müstağrak olanların vücûdı mevhûmlarının kıyâmeti koptuğu için, Kur'ân-ı Kerîm'den "el-Kāria" ve "el-Hâkka" gibi diğer lakabları da olur.

يقول العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله تعالى محمد بن محمد بن الحسين البلخى تقبل الله منه

Ma'lûmdur ki her müellif, kendi kitabının ibtidâsında tevâzuan "abd-i zaîf" ta'bîrini kullanır; fakat vücûd-i mevhûmlarının enâniyetinden kurtulmamış olan ulemânın bu tevâzu'ları lafzîdir ve kālîdir; hâlî değildir. Zîrâ nefisleri fırsat bulduğu vakit kuvvet ve kudret da'vâsını ızhâr eder ve bu "zaîf kul" sözü bir tarafta kalır. Ancak vücûd-ı mevhûmlarının enâniyetinden kurtulmuş olan insân-ı kâmiller bu ta'bîr ile kālen ve hâlen kendilerinin "abdiyyet-i mahza" makāmında bulunduğuna işâret buyururlar.

Rahmet-i ilâhiyye dört nevi'dir: 1. Rahmet-i zâtiyye-i âmme, 2. Rahmet-i sıfâtıyye-i âmme, 3. Rahmet-i zâtiyye-i hâssa, 4. Rahmet-i sıfâtıyye-i hâssadır.

Bilcümle mahlûkāt, rahmet-i zâtiyye ve sıfâtiyye-i âmmeden nasîblerini alırlar; rahmet-i zâtiyye ve sıfâtıyye-i hâssaya nâil olanlar ashâb-ı hidâyettir. İnsân-ı kâmillerin vücûdu bu dört nevi' rahmet-i ilâhiyyenin meclâsı olduğu için, Hz. Pîr, bu dört nevi' rahmet-i ilâhiyyeye olan ihtiyâclarını beyân buyururlar.

Hz. Mevlânâ'nın ism-i şerîfleri Muhammed, lakabları da Celâleddîn'dir. Babalarının ism-i şerîfi Muhammed ve lakabları da Bahâeddîn Veled'dir. Peygamber (a.s.) tarafından bu lakab üzerine âlem-i ma'nâda "Sultânü'l-Ulemâ" lakabı da ilâve buyrulmuştur. Kıssası *Sipehsâlâr Menâkıbı*'nda mufassalan mezkûrdur. Sultânü'l-Ulemâ hazretlerinin babasının ism-i şerîfi Hüseyin olup, Belh pâdişâhının kızı ile evlenmiştir. Erkek tarafından Hz. Mevlânâ'nın silsileleri Hz. Ebû Bekri's-Sıddîk (r.a) hazretlerine ve kadın tarafından dahi, Belh şâhı İbrâhîm Edhem (k.s.) hazretlerine kadar gider. 604 hicrî senesinde Belh şehrinde doğdular. Sonra Muhammed Harzemşâh'ın saltanatı zamânında oradan, babaları Sultânü'l-Ulemâ hazretleriyle berâber, Selçuk pâdişahlarından Sultân Alâeddîn Keykubâd'ın da'veti üzerine Konya'ya hicret ettiler ve 672 senesinde irtihâl buyurdular. Ömr-i şerîfleri 68 senedir. Bu hususta *Sipehsâlâr Menâkıbı*'nda mufassal ma'lûmât vardır.

Ya'ni "Allah Teâlâ'nın dört nevi' rahmetine muhtâc olan abd-i mahz Belh-
Hüseyin hazretlerinin oğlu Sultânü'l-Ulemâ Muhammed Bahâeddîn Veled nazretlerinin oğlu Muhammed Celâleddîn der ki, Allah Teâlâ ondan sâdır olan bu elfâz ve nazm-ı *Mesnevî*'yi kabûl buyursun."

اجتهدت فی تطویل المنظوم المثنوی "İctihâd" lügatte, bir kimsenin istediği bir şeyi yapmak için kuvvetini sarf etmesine derler. Binâenaleyh bu ta'bîr ile Hz. Pîr kalb-i şerîflerine, taraf-ı ilâhîden münzel olan ma'nâlara lafız ve nazım kisvelerini giydirmek için, fikren kuvvet sarf ettiğine işâret buyururlar. Nitekim bu ma'nâya işâretle, birinci defterde:

قافیه اندیشم و آن یار من　　گویدم مااندیش جز دیدار من

Kâfiye düşünürüm ve o benim yâr-i hakîkîm olan Hak ise bana, benim dîdârımdan başkasını düşünme der,

buyururlar. Bunun için, mukaddimede îzâh olunduğu üzere Hind şârihlerinden Abdurrahmân Leknevî hazretleri, *"Mesnevî-i Şerîf*'in ma'nâları Kur'ân'dır ve fakat lafzı namazda mefrûzu'l-kırâa değildir" buyurmuşlardır.

Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi'nde mahfûz 677 târihli nüsha nihâyetinde Sultan Veled hazretlerinin, mukaddimede beyân olunan ifâdelerine göre, nüsha-i asliyye lafızlarının Hz. Pîr tarafından takrîr, tashîh, tezhîb ve tenkîh buyrulması, bu ictihâdın delîlidir. Binâenaleyh *Mesnevî-i Şerîf*'in ma'nâları vahiy ve ilhâm-ı ilâhî; ve sûreti ve lafız ve nazmı Hz. Mevlânâ'nın ictihâdı olmuş olur. Bu sebeble Hz. Pîr; "Manzûm olan *Mesnevî-i Şerîf*'i uzatmakta ictihâd ettim" buyururlar.

Mesnevî-i Şerîf'in hem ictihâd, hem de vahiy ve ilhâm ile olduğu hakkında Ankaravî hazretleri şu mütâlaâtı beyân buyururlar: Hz. *Mesnevî,* Hak tarafından iki sûretle nâzil olmuştur. Birisi ma'nâsı ve nazmı ile berâberdir ki, bu sûretde nazmında ve lafzında güçlük çekmeğe ve ictihâda lüzûm kalmaz. Diğeri mücerred ma'nâlardan ibâret olup, onlara elfâz ve nazım kisvesini giydirmek için güçlük çekilir ve ictihâd lâzım gelir. Nitekim ashâb-ı kirâmdan Hâris b. Hişâm, Resûl-i Ekrem'e: "Yâ Resûlallâh! Sana nasıl vahiy gelir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem hazretleri dahi قال رسول الله احیانا یأتینی مثل صلصلة الجرس و هو اشده علی فیفصم عنی و قد وعیت عنه ما قال و احیانا یتمثل لی الملك رجلا ya'ni "Buyurdular ki, vahy-i ilâhî bana ba'zan çan sesi gibi gelir; halbuki o, bana şiddetli ve sıkıntılıdır. Bana söylediği şeyi ondan hıfz ederken benden kesiverir; ve ba'zan bana adam sûretinde melek temessül eder." Çan sesi gibi gelen mücerred olan ma'nâlar ve mücmel ve mübhem olan gaybî vâridâtdır. Bunları halledip elfâz ile söylemekte güçlük vardır. Şeyh-i Ekber Muhyiddîn Arabî hazretleri bu vâridât-ı mücmele ve mübheme hakkında *Hal'u'n-Na'leyn* kitâbının şerhinde buyururlar ki: "Bu nevi' vahiy, üç türlü kabuğu olan ceviz gibidir. Birisi ye-

şil kabuk ve diğeri iç kabuğu ve üçüncüsü de içe sarılmış olan zarıdır. Hak Teâlâ o ma'nâyı böyle üç hicâb ve perde arkasında birleştirmiştir. O ma'nâya ancak bu üç perdeyi kaldırdıktan sonra erişilir." Hz. Pîr'in ictihâdları ancak bu vâridât-ı mücmele hakkında vâki' olmuştur.

المشتمل على الغرايب و النوادر و غرر المقالات و درر الدلالات و طريقة الزهاد و حديقة العباد قصيرة المبانى كثيرة المعانى "Garâib", garîbeler ve acîb olan şeyler; "nevâdir", nâdireler ve az bulunur şeyler. "Gurer", gurrenin cem'i olup, müteaddid ma'nâsı vardır. Bir ma'nâsı da, her şeyin iyisi ve hayırlısı demektir. "Dürer" inci ma'nâsına olan "dürr" kelimesinin cem'idir. "Zühhâd", zâhidler demek olur. Bunlardan murâd, huzûzât-ı nefsâniyyelerinden perhîz eden ve mücâhede ve riyâzât ile meşgûl olan ebrâr tâifesi. "ubbâd" âbidlerin cem'i olup, bunlardan murâd dahi, a'mâl-i zâhire ile çok meşgûl olan ahyâr tâifesidir. "Mebânî", asıl ve temel ma'nâsına olan "mebnâ" kelimesinin cem'i olup, bundan murâd dahi lafızlardır. Ya'ni "İctihâd ettiğim *Mesnevî*'nin manzûmu, acîb ve az bulunur şeyleri ve makālâtın ve sözlerin iyilerini ve delâletlerin incilerini ve zâhidlerin ve ebrâr tâifesinin yolunu ve ubbâdın ve ahyâr tâifesinin ilim ve irfân bahçesini müştemildir. Ve bu manzûmun lafızları kısa, ma'nâları çoktur."

لاستدعاء سيدى و معتمدى و مكان الروح من جسدى وذخيرة يومى و غدى "Seyyid" ulu kişi ve büyük adam ve efendi ma'nâlarınadır. "Mu'temed" dayanılmış ve i'timâd olunmuş demektir. "Zahîre", biriktirilip saklanan şey. "Rûh", muharrik-i cisim olan cevher-i nûrânîdir ki, Çelebi Hüsâmeddîn hazretlerinin istekleri, bu *Mesnevî*'deki hakāyık ve maârifin ızhârına Hz. Pîr'in lisân-ı zâhirîlerini tahrîk ettiği için "Cesedimde rûhumun mekânı" ta'bîr buyrulmuş ve Hz. Pîr'in rûh-i şerîflerinin mekânı, onların isti'dâd-ı âlîleri olup, bu maârif ve hakāyıkı Hz. Pîr'in rûh-i latîfine bu mekândan hitâb buyurmuş olurlar. Binâenaleyh bu mekân, mekân-ı ma'nevî ve rûhânî olur.

"Benim bu günümün ve yârınımın zahîresi" ta'bîrinden murâd, Hz. Pîr'in kalb-i şerîfine nâzil olup müterâkim ve mahfûz bulunan maârif ve hakāyık–ı ilâhiyyedir. Ya'ni şâkirdlerimin ulusu olan ve isti'dâdının yüksekliğine i'timâd ettiğim ve isti'dâd-ı âlî cesedimde rûhumun mekânı ve Hak tarafından, benim kalbime nâzil olup, müterâkim ve mahfûz bulunan hakāyık ve maârif-i ilâhiyyenin câzibi ve muhâtabı olan zâtın istid'âsından ve talebinden dolayı bu *Mesnevî-i Şerîf*'in nazmında ictihâd ettim.

Menâkıbda mezkûrdur ki, Çelebi Hüsâmeddîn hazretleri, Cenâb-ı Pîr'in mürîdlerinin Hakîm Senâî ve Ferîdüddîn Attâr hazretlerinin manzûm eserlerini mütâlaaya rağbet ve muhabbet ettiklerini gördü. Cenâb-ı Pîr'den bu yol-

da manzûm bir eser vücûda getirmesini beyân etti. Hz. Mevlânâ dahi, evvelce hazırlamış oldukları *Mesnevî-i Şerîf*'in on sekiz beyt-i şerîfini, sarıkları arasından çıkarıp, Hüsâmeddîn hazretlerine verdi ve "Evet, Cenâb-ı Hak tarafından bana da böyle bir ilhâm vâki' olmuştur" buyurdu.

وهو الشيخ قدوة العارفين و امام الهدى و اليقين مغيث الورى امين القلوب والنهى "Kudve" kendisine uyulan ve tâbi' olunan kimse; "mugîs" yardımcı; "verâ", mahlûkāt; "nühâ" akıl ma'nâsına olan "nühye" nin cem'idir. Ya'ni "Bu *Mesnevî*' nin nazmını isteyen o şeyh, ârîflerin muktedâsıdır ve hidâyet ve yakînin imâmıdır; ve mahlûkātın ve rûhlarının ve akıllarının yardımcısıdır; kalblerin ve akılların emînidir. Ya'ni kalbini ve aklını o hazrete teslîm eden Hak yolunun sâlikleri emniyyet içindedir. Zîrâ nâkıs mürşidlere intisâb edenlerin kalbleri müşevveş ve akılları muhtell olur. Hattâ içlerinde deli olup tımarhâneye gidenler bile bulunur.

وديعة الله بين خليقته و صفوته فى بريته و وصاياه لنبيه وخباياه عند صفيه "Vasâyâ" sipâriş ve nasîhat ma'nâsına olan vasiyyetin cem'idir. "Habâyâ" gizli ve sır ma'nâsına olan "hubye" kelimesinin cem'idir. Zamîrler Hüsâmeddîn Çelebi hazretlerine âid olursa, ma'nâda tekellüfe hâcet kalmaz. Ya'ni, o Hüsâmeddîn Çelebi hazretlerinin şerîata ve tarîkata ve hakîkata dâir olan vasiyyetleri ve nasîhatları nebîsi içindir. Ve "nebî"den murâd, Server-i kâinât Efendimiz olmak münâsib olduğu gibi, Cenâb-ı Mevlânâ olmak dahi câizdir. Zîrâ nebî, haber verici ma'nâsınadır; ve nübüvvet iki nevi'dir. Birisi nebiyy-i teşrî'dir ki, bu nebî, sâhib-i şerîat Efendimiz'dir. Ve diğeri nebiyy-i ta'rîfdir ki, nebiyy-i teşrî'in şerîatını takviye ve tefsîr eder. علماء امتى كانبياى بنى اسرائيل Ya'ni "Benim ümmetimin âlimleri, Benî İsrâîl enbiyâsı gibidir" hadîs-i şerîfi bu zatlar hakkındadır. Ve Hz. Pîr efendimiz bu ulemâ-yı hakîkıyyeden birisidir; ve Hüsâmeddîn Çelebi hazretlerinin vasiyyetleri ve nasîhatleri de Cenâb-ı Mevlânâ efendimizin meslek-i irfanlarını takviye ve ta'rîf içindir; ve onun maârif-i ilâhiyyedeki sırları kendi safîsi ve seçtiği kimse indindedir. "Safî"den murâd, yine Hz. Mevlânâ efendimiz olur. Zîrâ Hz. Çelebi'nin sırları, kendinin seçip mürşid ittihaz ettiği Hz. Mevlânâ indinde ma'lûmdur. Nitekim her cildin başlarındaki hitâblardan bu ma'nâ anlaşılır.

مفتاح خزائن العرش امين كنوز الفرش ابو الفضائل حسام الحق و الدين حسن بن محمد بن الحسن المعروف بابن اخى ترك "Miftâh" anahtar; "arş" kelimesi lügatte taht ve mülk ma'nâsınadır. Burada, emlâk-i ilâhiyyeden âlem-i ulvîye işâret buyrulur. "Ferş" döşenmiş ve mefrûş demek olur. Bundan murâd dahi, arz ve âlem-i süflîdir. "Ebu'l-fazâil" fazîletler babası ma'nâsına olan bir künyedir ki, bu

künye ile Hüsâmeddîn hazretlerinin menba'-ı fazâil olduğuna işâret buyrulur. Ya'ni "Bu bizim söylediğimiz şey, âlem-i ulvî hazînelerinin anahtarıdır ki, bu âleme âid hakāyık ve maârif-i ilâhiyye o hazretin sohbetine devâm ile anlaşılır ve onun vücûdu bu âlemin anahtarı olur; ve âlem-i süflî olan bu tabîat âleminde sıfât ve esmâ-i ilâhiyye hazîneleri medfûn olduğundan, bu sıfât ve esmâ ahkâmına göre füyûzât-ı ilâhiyyeyi halka dağıtmakta, yeryüzünde Hakk'ın emniyyet ettiği bir halîfedir. Ve o şeyh, fazîletler menba'ı olup, Ahî Türk denmekle ma'rûf ve meşhûr Hasan'ın oğlu Muhammed'in oğlu Hüsâmü'l-Hak ve'd-Dîn Hasan'dır.

ابو يزيد الوقت و جنيد الزمان صديق بن صديق بن صديق رضى الله عنه وعنهم Ya'ni, Çelebi Hüsâmeddîn hazretleri mertebe-i velâyetde vaktin Bâyezîd-i Bistâmî'si ve ilm-i hakîkatde zamânın Cüneyd-i Bağdâdî'sidir. Onun ceddi olan Ahî Türk Hasan hazretleri ile, bu zâtın oğlu Muhammed hazretleri ve kendisi, sıddîkıyyet makāmında bulunduklarından sıddîk oğlu sıddîk oğlu sıddîkdır. Allah Teâlâ ondan ve onlardan râzî olsun; ve "sıddîk" ancak kalbi ile ve fiili ile tahakkuk ettiği şeyi dili ile ızhâr eden kimseye derler."

ارموى الاصل المنتسب الى شيخ المكرم بما قال امسيت كرديا و اصبحت عربيا قدس الله روحه و ارواح اخلافه "Urmevî" [Urmiye] denilen mahalle mensûb demektir. Burada Urmiye Gölü vardır; civârında Kürd Irak'ına mensûb halk sâkin olurlar. Çelebi Hüsâmeddîn hazretleriyle ecdâdı bura ahâlîsindendir. "Şeyh-i mükerrem"den murâd, Çelebi hazretlerinin ceddi olan Şeyh Ebu'l-Vefâ Bağdâdî'dir. Bu Şeyh Ebu'l-Vefâ hazretleri, Yûnus Emre hazretleri gibi hiçbir tahsîl görmemiş, ümmî bir zât olduğu hâlde, sülûkünde Hakk'a vâsıl olmuş bir zât imiş. İlm-i zâhirîsi olmadığı için zamânın âlimleri istihzâ maksadıyla "Sen irşâd ile meşgûl olduğun halde, halka va'z u nasîhat etmiyorsun; va'z et de dinleyip istifâde edelim" demişler. Cenâb-ı Ebu'l-Vefâ mahzûn bir halde uyumuşlar. Rü'yâlarında Server-i kâinât Efendimiz zuhûr edip, buyurmuşlar: "Yarın kürsîye çıkıp, halka va'z u nasîhata başla ve Kur'ân'ın esrâr ve hakîkatinden bahs et; zîrâ Hak Teâlâ sana Alîm ve Hakîm ism-i şerîfiyle tecellî buyurmuştur." Ebu'l-Vefâ hazretleri ertesi gün câmi'-i şerîfde kürsîye çıktı ve ulemâ "Bakalım ne söyleyecek?" diye toplandılar. Hazretin kürsîde ilk sözü huzzâra hitâben arabiyyu'l-ibâre olarak امسيت كرديا و اصبحت عربيا ya'ni "Kürd olarak geceledim ve Arab olarak sabahladım" demek oldu. Ondan sonra birçok hakāyık ve dakāyık-ı kur'âniyyeden bahs ederek huzzârı hayrette bıraktı. Allah Teâlâ bu zâtın ve haleflerinin ervâh-ı şerîflerini takdîs buyursun.

فنعم السلف و نعم الخلف له نسب القت الشمس عليه رداء ها و حسب ارخت النجوم لديه اضواء ها

"Ni'me" medih ma'nâlarından olup "ne güzel!" demektir. "Selef"den murâd Şeyh Ebu'l-Vefâ ile Çelebi Hüsâmeddîn hazretlerinin, yukarıda isimleri mezkûr, sıddîkıyyetle tavsîf buyrulan cedleridir. "Halef"den murâd hazret-i Çelebi'dir. "Ridâ", elbise üzerine giyilen hırka, cübbe, setre ve pardesü gibi libâs ma'nâsınadır. Bundan murâd, reşâdet libâsı olmak münâsibdir. "Neseb"den murâd, neseb-i ma'nevî olan tarîkatdir. Ve "şems"den murâd, hakîkat-i muhammediyye güneşidir. "Haseb" lügatte asıl ve şeref ma'nâsınadır. ارخت aşağıya salıvermek, sarkıtmak ma'nâsına olan ارخا [irhâ] masdarından fiil-i mâzîdir. "Nücûm" yıldızlar demektir. Bundan murâd اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم Ya'ni "Benim ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine iktidâ ederseniz, hidâyet bulursunuz" hadîs-i şerîfi mûcibince, ehl-i hidâyet olan insân-ı kâmillerdir. "Azvâ'" ziyâ ma'nâsına olan "zav'" kelimesinin cem'idir; ziyâlar demek olur. Ya'ni "Ne güzel selef ve ne güzel halefdir! Çelebi Hüsâmeddîn hazretleri için, böyle âlî bir neseb-i zâhirî olduğu gibi, bir de neseb-i ma'nevî vardır ki, o neseb-i ma'nevî, müteselsilen şems-i hakîkat olan Server-i kâinât Efendimiz'in hakîkatine kadar gider ve onların bu silsileye dâhil olan vârisleri dahi, o hakîkat güneşinin birer misâlidir ve hepsi müttehiden bir hakîkat güneşidir. Bu güneş, onun üzerine irşâd ve hidâyet libâsını ilkâ etmiş ve giydirmiştir. Ve onun için bir asıl ve şeref-i ma'nevî dahi vardır ki, erbâb-ı hidâyet olan kâmiller onun indinde ziyâlarını sarkıtırlar ve nûr-ı ma'rifetlerini ibzâl ederler."

لم يزل فناء هم قبلة الاقبال يتوجه اليها بنو الولاة و كعبة الآمال يطوف بها و فود المجد والعفاة

"Finâ'" evin önü ve etrâfı; "benü'l-vülât" vâlîlerin ve hâkimlerin ve zâhir-i âlemde mutasarrıf olanların oğulları demektir; "vüfûd" cemâat ve gürûh ma'nâsına olan "vefd" in cem'idir; cemâatler ve gürûhlar demek olur; "mücidd" sa'y etmek ma'nâsına olan "cidd" masdarından ism-i fâildir, sa'y eden demektir. "ufât" tâlib ma'nâsına olan "âfî"nin cem'idir. Ya'ni Çelebi Hüsâmeddîn hazretleriyle, cedlerinin evlerinin önü ve etrâfı, ikbâl kıblesi olmaktan zâil olmasın ki, ona hâkimlerin, vâlîlerin oğulları teveccüh ederler; ve emellerin Ka'be'si olmak dâim olsun ki, Hak yoluna sa'y eden ve ma'rifet tâlibleri olan cemâatler onu tavâf ederler."

ولا زال كذلك ما طلع نجم وذر شارق ليكون معتصما لاولى البصائر الربانيين الروحانيين و السماويين و العرشيين النوريين السكت النظار الغيب الحضار الملوك تحت الاطمار اشراف القبائل اصحاب الفضائل انوار الدلائل آمين يا رب العالمين

ذرّ doğdu ve tulû' etti ma'nâsında fiil-i mâzîdir. "Şârık" güneş demektir. "Ma'tesam" ism-i mekân olup ilticâ olunan yer; "basâir" basîretin cem'i olup akl-ı maâd gözü açık olanlara işâret olunur. "Rabbânî" rab kelimesinden müştakk olup, elif ve nûn mübâlağa için ziyâde olunmuştur; "ârif-i billâh"dan kinâyedir. "Rûhânî" kezâlik, rûhâniyyet âlemine mensûb demektir. "Semâviyyîn", âlem-i ulvîye mensûb olan; "arşiyyîn" mülk-i İlâhî'nin her mertebesinde tâir olanlar; "nûriyyîn" Zât-ı Hak'da müstağrak olanlar; "süket" "sâkit"in cem'-i mükesseridir; sâkitler, susanlar demektir. "Nuzzâr", nâzırın cem'-i mükesseridir; bakanlar, görenler demektir. "Guyyeb", gâibin cem'-i mükesseridir, gâibler ma'nâsınadır. "Huzzâr" kezâlik hâzırın cem'-i mükesseridir. "Mülûk", pâdişâh ma'nâsına olan "melik"in cem'idir. "Atmâr", eski libas ma'nâsına olan "tımr" kelimesinin cem'idir. Bu kelimeler basâir sâhiblerinin sıfatıdır. Ya'ni "Ve kezâlik, akl-ı maâd gözleri açık ve basîretler sâhibi olup, kabîlelerin en şereflileri ve vücûdları delîllerin nûrları ve fazâil ashâbı olan urefâ-i billâha ve rûhânîlere, âlem-i ulvîye mensûb olanlara mülk-i İlâhî'nin her mertebesinde seyrân edenlere, nûr-i Zâtî'de müstağrak olanlara, sâkit bir halde olup âlem-i gaybı görenlere; cisimleriyle gâib ve rûhlarıyla hâzır olanlara; eski libaslar altında gizlenmiş ma'nâ pâdişahlarına, mahall-i ilticâ olmak için, o kapının önü yıldız tulû' ettikçe ve güneş doğdukça dâim olsun.

"Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn!" Ya'ni "Ey âlemlerin mürebbîsi olan Hak Teâlâ Hazretleri bu duâyı kabûl buyur!"

و هذا دعاء لايرد فانه لاصناف البرية شامل

Bu ibâre "Feûlün, feûlün, fâilât, mefâilün" vezninde bir beyittir. Ya'ni bu duânın zımnında Hak Teâlâ'nın ism-i Hâdî'si ile tecellîsi niyâzı bulunduğu ve Hakk'ın rahmeti de âmm olduğu için, bâb-ı İzzet'den reddolunmaz; zîrâ mahlûkāt sınıflarının hepsini şâmildir.

والحمد لله رب العالمين و الصلوة على سيدنا محمد و آله وصحبه اجمعين Ya'ni "Kâmillerin hamdi vech ile olan hamd ve vasf-ı senâ, fezâ-yı bî-nihâyede müteşekkil olan nâmütenâhî âlemlerin mürebbîsi Allah Zü'l-Celâl Hazretleri'ne mahsûsdur. Ve rahmet-i zâtiyye ve sıfâtıyye-i âmme ve hâssa, Server-i kâinât Muhammed ve âli ve bilcümle ashâbı üzerine olsun.

***

بشنو این نی چون شکایت می کند از جداییها حکایت می کند

1. *Bu neyi dinle, nasıl şikâyet ediyor? Ayrılıklardan hikâyet ediyor.*

Ellerdeki nüshalarda"Bişnev ez ney" ve "hikâyet" "şikâyet"den evvel yazılı ise de, eski nüshalarda "Bişnev în ney" sûretindedir; ve "şikâyet", "hikâyet"den evveldir. Hz. Pîr: "Bu neyi dinle" ta'bîriyle, kendi vücûd-ı şerîflerine işâret buyururlar. Zîrâ neyin içi boş olup, üfleyen kimsenin nefesi, ondan ses çıkarır. İnsân-ı kâmilin vücûdu da "ney" e benzer. "Ney"in yedi deliği, insanın yedi a'zâ-yı zâhirîsine işârettir ki, beşerin fiilleri bu uzuvlardan sâdır olur. İnsân-ı kâmilin "ney" gibi boş olan vücûdundan zâhir olan fiiller, ancak Hakk'ın tasarrufuyladır. "Ney" ta'bîriyle, zâhirî "ney"e de işâret buyrulmuş olmak câizdir. Zîrâ "ney"in sesi, her bir sazın sesinden daha muhrik olup, dinleyenlerin kalblerine rikkat verir ve ehl-i aşkı vecde getirir. Binâenaleyh zâhirî "ney" âşıkların rûhlarına kelimesiz ve lafızsız hitâblarda bulunmuş olur.

Mesnevî-i Şerîf'e "dinle" hitâbı ile başlanması da, kemâlât-ı insâniyyeden olan ilim ve irfânın, insana kulak yolundan hâsıl olacağına işârettir. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de de işitmek, görmeğe takaddüm etmiştir. Nitekim Fir'avn'ı da'vete me'mûr olan Mûsâ ve Hârûn (aleyhime's-selâma)a hitâben Hak Teâlâ, Sûre-i Tâhâ'da لاَ تَخَافَا انَّنِى مَعَكُمَا اسْمَعُ و ارَى (Tâhâ, 20/46) Ya'ni " Korkmayınız, muhakkak ben sizinle berâberim. İşitirim ve görürüm" buyurmuştur. Başka âyetlerde de nazîri müteaddiddir.

İnsân-ı kâmilin ayrılıklardan şikâyeti ve hikâyeti hakkında Hz. Mevlânâ efendimiz *Fîhi Mâ Fîh*'lerinin 54. faslında kendilerine vâki' olan bir suâl üzerine şu tafsîlâtı verirler: "Birisi Hz. Şeyh'den, ya'ni Hz. Mevlânâ'dan şunu sordu: Hakk-ı âlîlerinde لولاك لولاك لما خلقت الافلاك ya'ni "Ey Resûlüm sen olmasa idin, felekleri yaratmaz idim" buyrulan Mustafâ (s.a.v.) bu azamet ile berâber يا ليت رب محمد لم يخلق محمدا ya'ni "Ne olaydı, Muhammed'in Rabb'i, keşke Muhammed'i yaratmasa idi" der. Bu nasıl olur? Hz. Mevlânâ bu vech ile cevâb verdi: "Bu söz bir misâl ile tavazzuh eder. Bir karyede bir erkek, bir kadına âşık oldu ve her ikisinin evleri yakın idi. Berâberce ömür sürerler ve balıkların su ile hayât buldukları gibi, onlar da semirir ve neşv ü nemâ bulurlar ve hayatları birbirinden olur idi. Nâgâh Hak Teâlâ onları zengin etti. Öküzleri, koyunları, at sürüleri, malları, altınları, ve haşem ve hademleri çoğaldı. Kesret-i tena'umdan şehre azm edip, her birisi birer şâhâne konak satın aldılar ve orada ikâmet ettiler. Bu bir tarafta ve o, bir tarafta. Hâl bu gâyeye erişince o ıyş ve o visâle muvaffak olamadılar. Derûnları altüst ve ciğerleri sûzân olup, gizli nâleler ettiler, çâre olmadı. Bu sûziş, son dereceye vâsıl oldu. Onlar bu firâk âteşi içinde külliyyen yandılar. Böyle olunca nâleleri mahall-i kabûlde vâki' olup, emvâl ve mevâşîye noksan ârız olarak tedrîc ile evvelki hâle döndüler. Bir zaman sonra evvelki karyede birleştiler ve aynı vasla koyuldular, firkatin acılığını yâd eylediler. يا ليت رب محمد لم يخلق محمدا âvâzı zâhir oldu. Çünki cân-ı Muhammed (s.a.v.) mücerred olup âlem-i kudsde ve Hak Teâlâ'nın visâlinde neşv ü nemâ bulur idi. Balıklar gibi o deryâ-yı rahmete dalar idi. Gerçi bu âlemde peygamberlik ve halka rehberlik makāmına ve pâdişahlık azametine mâlik ve şöhret ve sahâbet içinde idi. Velâkin yine evvelki yaşayışa döndükde " Keşke peygamber olmasa idim ve bu âleme gelmese idim" der. Zîrâ o visâl-i mutlaka nisbetle bütün bu memleket, bâr-ı azâb ve meşakkatdir ilh..."

İşte, vâris-i Muhammedî olan insân-ı kâmillerin, ayrılıktan şikâyetleri dahi bu kabildendir ve şikâyet değil hikâyetdir. Nitekim Hz. Pîr, aşağıda gelecek olan bir beyt-i şerîfde açık bir sûretde bu ma'nâyı beyân buyururlar: Mesnevî:

من ز جان جان شکایت می کنم　　من نیم شاکی حکایت می کنم

"Ben cânın cânından şikâyet ediyorum; hayır, ben şikâyet edici değilim, hikâyet ediyorum."

کز نیستان تا مرا ببریده اند　　از نفیرم مرد و زن نالیده اند

2. *Ney der ki, beni kamışlıktan kestikleri zamandan beri, nâlemden erkekler ve kadınlar inlemişlerdir.*

Hz. Mevlânâ yukarıki beyitte cism-i şerîflerini "ney" e ve içi boş kamışa teşbîh buyurmuşlar idi. Bu karîne ile, "neyistan"dan ve kamışlıktan murâd, cismâniyet âlemi olmak münâsibdir. Ve filhakîka bu kesâfet âleminde peydâ olan ecsâm-ı beşerden her birisi, Hakk'ın mezâhir-i esmâ ve sıfâtı olup, dâimâ onlardan bu sıfât ve esmâ-i ilâhiyye ahkâmı zâhir olmaktadır. Şu kadar ki, insân-ı kâmil, bu kamışlık mesâbesinde olan cismâniyet âleminde, kendi vücûd-ı cismânîsinin mevhûm ve yok olduğunu idrâk eder; ve insân-ı nâkıs ise, kendi mevhûm olan varlığında ve enâniyyetinde müstağrakdır. Ve bir Hakk'ın vücûdu ve bir de benim vücûdum vardır deyip durur.

Meselâ, insân-ı kâmil, kamışlıktan kesilip nayzenin üflemesine ve güzel nağmeler çıkarmasına sâlih bir "nây"a benzer. İnsân-ı nâkıs ise, her ne kadar kamışlıktan kesilmiş ise de, tesviye edilmemiş ve içinin doluluğundan dolayı güzel nağmeler ve sadâlar çıkarmasına müsâid olmayan "nây"a benzer. Eğer bu nây dahi, bir üstâd-ı kâmil tarafından tesviye görüp ve içi boşaltılır ise, güzel bir nay hâline gelir.

"Erkek"ten murâd, hazz-ı nefsânîsine mağlûb olmayan kâmil ve ârif şahıslar; ve "kadın"dan murâd dahi, nefsânî hazlarıyla ve enâniyeti ile meşgûl nâkıs ve câhil şahıslardır. Bu iki ma'nâ, sûretde erkek ve kadın olanların her ikisini de şâmildir. Zîrâ kâmil ve ârif olan kadınlar, her ne kadar sûretde kadın iseler de, ma'nâda erkek hükmündedirler. Nitekim Râbiatü'l-Adeviyye (kuddise sırruhâ) hazretleri bu zümredendir. Ve kezâ sûretde erkek olan nâkıs ve câhil şahıslar dahi, ma'nâda kadın hükmündedirler. Nitekim Fir'avn'ın ve Nemrûd'un ve emsâlinin cehâletleri ve sersemlikleri meydandadır.

"Nâle"den murâd, insân-ı kâmilin, ârif ve câhil insanlar önünde, beyân buyurduğu hakāyık ve maârife dâir olan sözleridir ki, bu *Mesnevî-i Şerîf* başından sonuna kadar Hz. Pîr'in bu kabil nâlelerinden ibârettir. Ve Hz. Pîr'in sözlerini dinleyen her sınıf halk, o yüksek ma'nâlardan müteessir olur. Nitekim *Fîhi Mâ Fîh*'lerinin 24. faslında şöyle buyururlar: "Bir gün bir cemâat arasında söz söylüyor idim. Onların arasında kâfirlerden dahi bir tâife var idi. Esnâ-yı kelâmda ağladılar ve zevk ve hâl hâsıl ettiler ilh..." Ve kezâ *Sipehsâlâr Menâkıbı*'nda buyrulur ki: "Hz. Mevlânâ, câmi'-i şerîfde kürsîye çıkıp, kendilerinde olan halden nâşî şevk ve sûz-i azîm ile ciğerden ve gönülden çıkan hadsiz âteş-engîz âhlar ile bu iki beyti okudular:

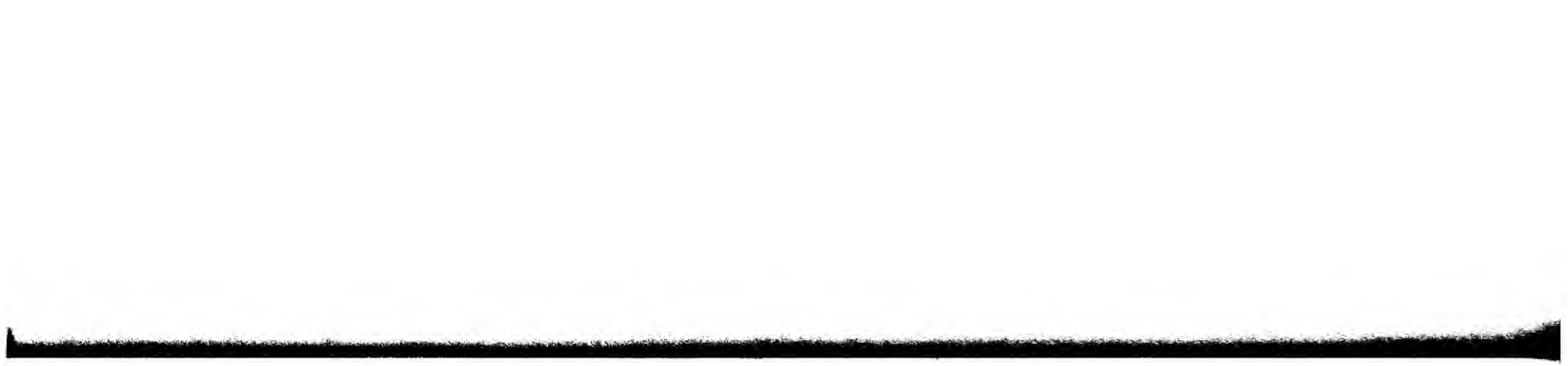

için kafese habs etmişlerdir. Ve bir kıymet ve şöhreti olmayan kargalar ise serbest bırakılmışdır.

قصهء بازرگان که طوطئ محبوس او
را پیغام داد بطوطیان هندستان هنگام رفتن بتجارت

Bir tâcirin kıssasıdır ki, ticâret sebebiyle gittiği vakit, onun mahbûsu olan tûtîsi, ona Hindistan tûtîlerine haber tevdî' etti

بود بازرگان و اورا طوطئ　　در قفص محبوس زیبا طوطئ

1575. *Bir tâcir var idi ve onun bir tûtîsi var idi; kafesde mahbûs yakışıklı bir tûtî idi.*

چونکه بازرگان سفر را ساز کرد　　سوی هندستان شدن آغاز کرد

1576. *Vaktâki tâcir seferi tertîb etti, Hindistan tarafına gitmeğe mübâşeret etti.*

هر غلام وهر کنیزك را ز جود　　گفت بهر تو چه آرم گوی زود

1577. *Her köleye ve her câriyeye sehâsından dolayı, senin için ne getireyim, çabuk söyle! dedi.*

هر یکی از وی مرادی خواست کرد　　جمله را وعده بداد آن نیك مرد

1578. *Her birisi ondan bir murâd taleb etti. O iyi adam cümlesine va'de verdi.*

گفت طوطی را چه خواهی ارمغان　　کآرمت از خطهء هندوستان

1579. *Tûtîye dedi: Hediye olarak ne istersin ki, sana Hindistan serhaddinden getireyim?*

گفتش آن طوطی که آنجا طوطیان　　چون ببینی کن ز حال من بیان

1580. [1552] *O tûtî ona böyle dedi ki: Orada tûtîleri gördüğün vakit benim hâlimden beyân et!*

کآن فلان طوطیکه مشتاق شماست از قضای آسمان در حبس ماست

1581. *Söyle ki, sizin müştâkınız olan tûtî, kazâ-yı âsumândan bizim habsimizdedir.*

بر شما کرد او سلام و داد خواست وز شما چاره و ره ارشاد خواست

1582. *O size selâm etti ve nasîb istedi; ve sizden çâre ve irşâd yolunu taleb etti.*

گفت می شاید که من در اشتیاق جان دهم اینجا بمیرم در فراق

1583. *Dedi: Lâyık mıdır ki ben derd ve iştiyâk içinde can vereyim ve burada derd-i firâk içinde öleyim?*

این روا باشد که من دربند سخت گه شما بر سبزه گاهی بر درخت

1584. *Bu revâ olur mu ki, ben kavî bağ içinde olayım? Siz ise gâh yeşillik üzerinde, gâh ağaç üzerinde olasınız?*

اینچنین باشد وفای دوستان من درین حبس و شما در گلستان

1585. *Dostların vefâsı böyle mi olur? Ben bu habs içinde, siz gülistân içinde.*

یاد آرید ای مهان زین مرغ زار یك صبوحی در میان مرغزار

1586. *Ey büyükler, merg-zâr içinde bir sabah şarâbı, bu zayıf kuşu hatırlayınız!*

İkinci mısra'daki "merg-zâr" bahtiyâr vezninde yeşilliği çok olan mahalle ve çok kuşu olan arâzîye derler. Birinci mısra'daki "murg-i zâr" terkîb-i tavsîfîdir. "Murg" isim "zâr" sıfatdır; zayıf kuş demektir.

Ya'ni, ey hürriyetlerine mâlik olan büyük kuşlar, yeşillik içinde, güneş âlemi tenvîr etmeğe başladığı zamanda, zevk ve şevk şarâbını içerken, bu zayıf kuşu da hatırlayınız!

"Büyükler" ta'bîriyle ervâh-ı enbiyâ ve evliyâya ve "sabâh şarâbı" ile onlara olan tecelliyât-ı zâtiyyeye işâret buyrulur. Ya'ni "Ey ervâh-ı mukaddese, tecelliyât-ı ilâhiyye ile müstağrak-ı zevk olduğunuz zamanda, habs-i bedende kalan bizleri de hatırlayınız ki, o tecellînin aksi berekâtıyla biz de kuyûd-ı nefsâniyyeden kurtulalım" demek olur.

یاد یاران یار را میمون بود خاصه کآن لیلی و این مجنون بود

1587. *Dostların dostları anması mübârek olur. Husûsiyle ki, o Leylâ ve bu da Mecnûn ola.*

"Leylâ"dan murâd, ma'şûkān-ı ilâhî olan ervâh-ı mukaddesedir; ve "Mecnûn"dan murâd dahi, kuyûd-ı nefsâniyye ile bağlı olup enbiyâ ve evliyânın âşıkları olan kimselerdir.

ای حریفان بت موزون خود　　من قدحها می خورم پر خون خود

1588. *Ey kendi mevzûn putlarının harîfleri; ben kendimin kan dolu mey kadehlerini içiyorum.*

"Kendi mevzûn putlar"ından murâd, ilm-i ilâhîde kābiliyyet ve isti'dâd-ı tâm ile sâbit olan enbiyâ ve kümmelîn-i evliyâ hazarâtının kendi hakāyıkıdır ki, onlar hicâbât-ı nefsâniyyeyi yırtıp kendi hakîkatlerine mahrem ve musâhib olmuşlardır; ve kendi hakîkatleri dahi "Allah" ism-i câmi'inin mazharıdır. Ve muhakkıkînin "İnsân-ı kâmilin zâhiri bâtınına tapar" dedikleri dahi bu ma'nâdandır.

Ya'ni ey hicâbât-ı nefsâniyyelerini yırtıp kendi hakîkatleri olan Hakk'a mahrem ve musâhib olan ervâh-ı âliye, ben kayd-ı ten içinde kendi enâniyyet-i nefsâniyyemin kan dolu olan mey kadehlerini içiyorum. "Kan dolu olan kadeh"ten murâd, gazab ve şehvet gibi sıfât-ı nefsâniyyedir.

یك قدح می نوش کن بر یاد من　　گر همیخواهی که بدهی داد من

1589. *Eğer ister isen ki benim nasîbimi veresin, benim yâdıma bir kadeh mey iç!*

Ya'ni eğer benim nasîbimi ve hissemi vermek istiyor isen, beni anarken şarâb-ı tahûr-ı visâlden ve müşâhede meyinden bir kadeh iç!

یا بیاد این فتاده خاك بیز　　چونکه خوردی جرعهء بر خاك ریز

1590. [1562] *Yâhut bu toprak eleyici olan düşkünün yâdına içtiğin vakit, artığını toprak üzerine dök!*

"Hâk-bîz" vasf-ı terkîbidir. "Bîz" "bîhten" masdarından emr-i hâzır olup, masdarı "elemek" ma'nâsınadır. "Toprak eleyici" ta'bîrinde vücûd-ı beşer kalbura ve ekl ü şürb toprağa teşbîh buyrulmuştur. Zîrâ insan topraktan çıkan mevâddı yiyip içerek onları sûret ve ma'nâ âlemlerine istihâle ettirerek elemiş olur. Ya'ni âlem-i nefsâniyetde himmeti ekl ü şürbe masrûf olan merâtib-i âliye düşkününün hâtırasına şarâb-ı tahûru içtiğin vakit, o şarâbın artığını âlem-i esfelde toprak hükmünde kalan benim üzerime dök! Beyit:

Sakāhüm Rabb'ühüm hamrın içen âşıklar ey Nakşî
Erer ma'şûkuna onlar, mekândan lâ-mekân söyler.

ای عجب آن عهد و آن سوگند کو　　وعدهای آن لب چون قند کو

1591. *Ey aceb, o ahd ve o yemîn hani? O şeker gibi olan dudağın va'dleri hani?*

Sâlikin terakkîsi üç mertebe üzerinedir: Birincisi "fenâ-fi'ş-şeyh"dir. Ya'ni sâlik şeyhinin muhabbetinde fânî olur. Bu muhabbet kendi nefsine olan muhabbetin hicâbıdır. İkincisi "fenâ-fi'r-resûl"dür. Sâlik şeyhinin muhabbetinden terakkî ederek bu mertebeye gelir ve bu mertebenin hükmü, muhabbet-i peygamberîde fânî olmaktır. Bu muhabbet dahi, şeyhine olan muhabbetin hicâbıdır. Üçüncüsü "fenâ-fi'llâh"dır. Bu da muhabbet-i Hak'da fânî olmaktır. Bu muhabbet dahi, muhabbet-i peygamberînin hicâbıdır.

Nitekim Sultan Mahmûd-ı Gaznevî, Hz. Ebu'l-Hasan Harakānî (k.s.) hazretlerini huzûruna da'vet için birisini gönderir ve ona, eğer da'vete icâbet etmezse: اَطیعُواللّٰهَ وَ اَطیعُوا الرَّسُولَ وَ اُولِی الْاَمْرِ مِنْکُمْ (Nisâ, 4/59) Ya'ni "Allâh'a itâat edin ve Resûl'e ve sizden emir sâhibi olanlara itâat edin" âyet-i kerîmesini okumasını emr eder; ve gönderdiği adam dahi öyle yapar. Hz. Ebu'l-Hasan Harakānî (kaddesallâhu sırrahû) buyururlar ki "Atîullâh"da ["Allâh'a itâat ediniz!"] de o kadar müstağrakım ki "atîu'r-resûl" ["resûle itâat ediniz!"]de hacâletlerim vardır; bak tasavvur et ki "ülü'l-emr" ["Emîr sâhibi olanlara..."]a ne kalır?

İşte bu hakîkate mebnî aşk-ı Hak'da müstağrak olan Cenâb-ı Pîr-i destgîr, bu beyt-i şerîfde ervâh-ı mukaddese-i enbiyâya karşı olan münâcâtdan bi't-terakkî, kalb-i şerîflerine müstevlî olan aşk-ı ilâhî sevkıyle Cenâb-ı Vâhibü'l-atâyâ Hazretleri'ne münâcâta başlarlar da derler ki: Ey aceb biz esfel-i sâfilînde bulunan kullara karşı sen " اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ (Hac, 22/65) ["Çünkü Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir"] ve یَا عِبَادِیَ الَّذِینَ اَسْرَفُوا عَلَی اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعًا اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ (Zümer, 39/53) ["De ki, ey kendi öz canlarına karşı haddi aşarak hareket eden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümîd kesmeyin. Hak Teâlâ bütün kusurları bağışlar. Çünkü O yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır."] va'dlerinde bulunmuş ve te'kîdler eylemiş idin. Ey kerîm olan Allahım! Hani senin va'dlerin ve ahdin ve te'kîdin ve senin şeker gibi olan dudağının va'dleri. "Dudak" ta'bîri, zikr-i mahal irâde-i hâll kabîlinden mecâz olup, şeker gibi tatlı ve latîf olan kelâm-ı Hakk'a işâretdir; ve leb-i latîf-i peygamberîye işâret olmak dahi câizdir. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri Peygamber'in dudağından söylemiştir. Nitekim âtîde bir beyt-i şerîfde şöyle buyrulur:

گرچه قرآن از لب پیغمبرست هر که گوید حق نگفت او کافرست

Ya'ni "*Vâkıâ Kur'ân Peygamber'in dudağındandır; her kim Hak söylemedi derse o kâfirdir.*" Zîrâ insân-ı kâmil, âlem-i ef'âlî olan mertebe-i şehâdetde Hakk'ın âletidir; ve işte bu ma'nâya mebnîdir ki, kâmillerden birisi Hakk'a karşı vâki' olan münâcâtına, yine kendisi cevâb verirmiş. Birisi demiş ki: "Münâcâtına yine sen cevâb veriyorsun, bu nasıl olur?" O hazret dahi cevâben: "İkimiz bir ağız kullanırız" demiştir.

گر فراق بنده از بد بند گیست چون تو بابد بد کنی پس فرق چیست

1592. *Eğer kulun firâkı kulluğun kabâhatinden ise, sen fenâya fenâ ettiğin vakit fark nedir?*

Eğer kulun senden ayrılığı ve uzaklığı kulluğun îcâbı olup fenâ olan sıfât-ı nefsâniyyede istiğrâkı ise, sen bu fenâya karşı ayrılık ve uzaklık fenâlığını idâme edersen, ya'ni vücûd-ı hakkānîn ile onun vücûd-ı abdânîsini setr ve gafr etmezsen, o halde kulun fiili ile senin fiilinin ne farkı olur?

Bu beyt-i şerîfde kulluğun kabâhat ve zenbinden murâd وجودك ذنب لا يقاس علیه ذنب آخر Ya'ni "Senin vücûdun bir günâhdır ki, başka günâha kıyâs olunmaz" mûcibince kulun mevhûm olan varlığında ve enâniyyetinde istiğrâkıdır. Bu abd tarafından bir seyyiedir. Âyet-i kerîmede وَ جَزَاؤُ سَيِّئَةٌ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا (Şûrâ, 42/40) ya'ni "Seyyienin cezâsı, onun gibi bir seyyiedir" buyurduğuna göre; abdin bu seyyiesine karşı, Hak'dan ayrılık ve uzaklık hâlinin devâmı da bir seyyiedir. Halbuki Hak Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri'nin abdin fenâlığına karşı verdiği seyyie dahi hikmet ve rahmetden hâlî değildir. Zâhiri azâb ve bâtını rahmetdir. Meselâ âtîde îzâh buyrulacağı üzere vâlidesi çocuğu hacamat ettirir. Bu hâl sûretâ çocuğu ta'zîbdir; fakat vâlide-i müşfika bu sûretle çocuğun sıhhati te'mîn olunduğu için mesrûrdur. Binâenaleyh çocuk ağlar, vâlide güler. Cenâb-ı Ömer Hayyâm dahi bu mazmûn-ı dakîkı âtîdeki şu rubâîsinde beyân eder:

ناکرده گناه در جهان کیست بگو آنکس که گنه نکرده چون زیست بو
من بد کنم و تو بد مکافات دهی پس فرق میان من و تو چیست بگو

"Cihânda günâh etmemiş olan kimdir söyle!
O kimse ki günâh etmemiştir, nasıl yaşar böyle?
Ben fenâ yaparım ve sen de fenâ mükâfât verirsin,
O halde benim ile senin aramızdaki fark nedir? söyle!"

Ya'ni azâb-ı ilâhîde rahmet vardır. Bu sûretle kulun fenâlığı ile Hakk'ın fenâlığı arasında azîm fark vardır. Bu ma'nâyı Hak Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri عَذَابِی اُصِیبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْءٍ (A'râf, 7/156) ya'ni "Benim azâbım dilediğim kimseye isâbet eder; ve benim rahmetim her şeye vâsi'dir" buyurur. Binâenaleyh her şeyi ihâta etmiş olan rahmet-i Hak'da kendisine azâb isâbet etmiş olan kimseler de dâhildir; ve çünkü muazzeb olan kimse de eşyâ-yı Hak'dan bir şeydir. Ve Cenâb-ı Pîr ebyât-ı âtîyede bu ma'nâyı îzâh buyururlar.

آن بدی که تو کنی در خشم و جنگ با طرب تر از سماع و بانگ چنگ

1593. *O fenâlığı ki, sen gazab ve cenk içinde yaparsın, semâ'dan ve çengin sadâsından daha tarablıdır.*

Ey hakîm-ı mutlak hazretleri, o abdin fenâlığına karşı gazab ve intikāmın içinde yaptığın fenâlığın yok mu? İşte o fenâlık çalgılardan ve çeng denilen âlet-i mûsikînin sesinden daha tarablı ve ferahlıdır. Çünkü onun zımnında, rahmet-i azîme-i ilâhiyyen vardır.

ای جفای تو ز دولت خوبتر و انتقام تو ز جان محبوبتر

1594. *Ey (kerîm olan Allâh'ım) senin cefân devletden daha güzeldir; ve senin intikāmın candan daha sevgilidir!*

نار تو اینست نورت چون بود ماتم این یا خود که سورت چون بود

1595. *Senin nârın budur; nûrun nasıl olur? Mâtemin budur; ya senin sûrun nasıl olur?*

Ey ma'şûk-ı hakîkî-i nâzenîn, senin nâr-ı gazab ve intikāmın böyle rahmet-i rahmâniyyenle doludur. Senin rahmet-i rahîmiyyenin îcâbı olan nûrun nasıl olur? Mâtem-i kahrın böyle olunca, ya senin lutfunun sûru ve bayramı nasıl olur?

از حلاوتها که دارد جور تو وز لطافت کس نیابد غور تو

1596. *Halâvetlerden ki, senin cevrin tutar ve letâfetden kimse senin nihâyetini bulamaz.*

Ey vücûd-ı mutlak, senin mertebe-i kesâfetine ve keserâtına taalluk eden cevrinin çok tatlı tecellîleri vardır. Halbuki senin mertebe-i ıtlâkının vahdeti-

nin kemâl-i letâfetinden kimse senin nihâyetini bulamaz; ve kimse senin künhünü idrâk edemez. Zîrâ hâdis-i kesîf, kadîm-i latîf mertebesine aslâ adım atamaz.

نالم و ترسم که او باور کند　　وز کرم آن جور را کمتر کند

1597. *Ben nâle ederim ve korkarım ki, o i'timâd eder de kereminden o cevri azaltır.*

Âşıkın nâlesi şikâyet sûretinde şükürdür. Korkarım ki, benim bu şükrümü kabûl edip kemâl-i kereminden ni'met-i lutfu ile tecellî eder ve tecelliyât-ı kahriyyesini azaltır. Halbuki benim nâlem ma'şûkumun endâm-ı tâmmıyla tecellîsine nâil olmak içindir. Zîrâ yalnız tecelliyât-ı latîfesine nâiliyyet, tecelliyât-ı kahriyyesinden cehli ve bu tecellîye karşı yabancılığı iktizâ eder. Benim buna tahammülüm yoktur.

Ma'lûm olsun ki, bu taleb zübde-i ehassu'l-havâssın zevkıdir. Sâlik bu zevât-ı saâdet-simâtın ahvâlini işitmekten kendisinde hâsıl olan muvakkat bir şevk ve mübâseta hâlinde böyle taleblerden kat'iyyen ictinâb etmek lâzımdır. Zîrâ Hak'dan belâ ve cefâ talebine kendisi ehliyet kesb etmemiştir. Bu mübâseta hâlindeki talebi üzerine tecellî-i kahrî vukū'unda tahammül edemez, sonra şikâyete başlar. Bu ise sâlik hakkında be-gâyet muzırdır. Nitekim Sümnûn-ı Muhib hazretlerine bu hâl vâki' olmuştur. Müşârünileyh böyle bir mübâseta hâlinde: "Yâ Rab, ben senin belâna da râzıyım; beni her ne sûretle imtihân edersen et!" demiş ve akabinde habs-i bevl illetine mübtelâ olmuş ve feryâda başlamıştır. Ertesi gün sıbyân mektebine giderek çocuklara para dağıtıp ادعوا لعمکم الکذاب ya'ni "Yalancı amcanız için duâ ediniz!" demeğe başlamıştır. Bu zevk-i azîm Hz. Pîr efendimize vâki' olmuştur. Nitekim buyururlar:

عاشقم بر قهر و بر لطفش بجد　　بو العجب من عاشق این هر دو ضد

1598. *Ben onun kahrına ve lutfuna cidd ile âşıkım; pek acîb bir haldir ki, ben her iki zıddın âşıkıyım.*

Allah'ın âşıkları iki türlüdür: Birisi âşık-ı Zât, diğeri âşık-ı sıfâtdır. Zât, câmiu'l-ezdâd olduğundan âşık-ı Zât olanların aşkında da ezdâd cem' olur. Ve onların indinde ma'şûkun kahır ve lutfu müsâvîdir. Ve bu aşk, aklın الضدان لا یجتمعان ["İki zıd ictimâ' etmez"] kāidesine tevâfuk etmediği için akıl indinde acîb bir şeydir. Fakat âşık-ı sıfât olanların nazarında kahır, lutuf gibi değildir; zîrâ onların aşkında ezdâd müctemi' olmaz.

و الله ار زین خار در بستان شوم　　همچو بلبل زین سبب نالان شوم

1599. *Vallâhi, eğer ben bu dikenden bostana gidersem, bu sebebden bülbül gibi nâlân olurum.*

Vallâhi eğer ben âlem-i taayyünde, diken gibi tecelliyât-ı kahriyyeden, bostan gibi olan tecelliyât-ı lutfiyye tarafına gidersem, bu tecellî-i kahrîden ayrıldığım için bülbül gibi giryân olurum.

این عجب بلبل که بگشاید دهان　　تا خورد او خار را با گلستان

1600. *Bu acîb bülbüldür ki, o gülistanla berâber dikeni yemek için ağız açar.* [1572]

Ya'ni ben ve benim zevkıme vâsıl olan evliyâ-yı Hak bu vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın gülistânı içinde ne acîb bülbülleriz ki, tecellî-i kahrî ile tecellî-i lutfîyi birleştirip yemek için pek geniş olan isti'dâd-ı âşıkânemizin ağzını açtık.

این چه بلبل این نهنگ آتشیست　　جمله نا خوشها ز عشق او خوشیست

1601. *Bu ne bülbüldür! Bu âteşe mensûb olan timsahtır. Bütün nâhoşlar, onun aşkından hoşluktur.*

Biz bu nâle-kâra bülbül dedik ammâ, bu bülbül değildir; ve belki bu nâle-kâr âteş-i aşka mensûb olan dehşetli bir timsahtır. Bostân-ı Hudâ olan bu ta-ayyünât-ı âlem içinde ne kadar nâhoşlar varsa hepsini ma'şûkun tecellîsinden ibâret gördüğünden, o ma'şûkun şiddet-i aşkından dolayı onların cümlesini hoşluk görüp tatlı tatlı yutar. belki tecellî-i kahrîyi ma'şûkun bir imtiyâz-ı mahsûsu bilir. Nitekim Kemâl-i Hocendî bu hâle işâreten buyurur:

گر دلت بشکست دلبر مستی افزون کن کمال

کز شکست جام مجنون قصد لیلی دیگرست

"Eğer bir cefâsıyla senin gönlünü kırarsa, ey Kemâl, sarhoşluğu artır; zîrâ Mecnûn'un kâsesini kırmasında Leylâ'nın başka kasdı vardır."

عاشق کلّست خود کلست او　　عاشق خویشست و عشق خویش جو

1602. *Küllün âşıkıdır, muhakkak o küldür. Kendinin âşıkıdır ve kendinin aşkını isteyicidir.*

Cenâb-ı Pîr-i destgîr bâlâdaki ebyât-ı şerîfede âlem-i farkı beyân buyurmuşlar idi. Bu beyt-i şerîfde de makām-ı cem'i beyân buyururlar. Ya'ni âşık varlık-

ta küll olan Hakk'ın âşıkıdır. Ve kendisi vücûd-ı mutlakın merâtibinden bir mertebe olan vücûdât-ı kevniyyenin bir cüz'üdür ki, Hak bir ism-i hâssı ile onun taayyününde zâhir olmuştur. İmdi herhangi ism-i ilâhî alınsa, o isimde cemî'-i esmâ mündemicdir. Meselâ "Hayy" ismi alınsa, onun mazharı olan Semî' ve Basîr ve Kādir ve Alîm ilh...isimlerini dahi hâiz olmak îcâb eder. Sâir esmâ dahi böyledir. Bu i'tibâr ile "Allah" bir hakîkat-ı câmia olduğundan küldür; ve insân-ı kâmil dahi mazhar-ı ism-i Zât olduğundan cemî'-i esmâyı hâizdir; bu i'tibâr ile mazhar-ı külldür. Binâenaleyh Allâh'a âşık olan o insân-ı kâmil küllün âşıkıdır ve kendisi dahi küldür. Binâenaleyh o kendisinin âşıkı olmuş olur; ve kendisinin aşkını isteyici ve arayıcıdır. Bu îzâhatdan anlaşıldığı üzere, beyt-i şerîfdeki "**küll**" ta'bîri, cüzlerden mürekkeb olan küll ma'nâsına değildir.

صفت اجنحهء طيور عقول الهى

İlâhî olan ukūl kuşlarının kanadlarının sıfatı.

Ma'lûm olsun ki akıl, rûhun sıfatıdır. Ve rûhun beş mertebesi vardır ki, her bir mertebesine bir sıfat-ı akliyye terettüb eder: Birincisi, "rûh-ı hassâsî"dir ki, bu rûh havâss-i hamse-i zâhireden vârid olan şeyleri kabûl eder. Meselâ bir ses olursa duyar; nazarına bir cisim isâbet ederse görür; bu rûh, süt emen bir çocuğun vücûdunda da vardır.

İkincisi, rûh-ı hayâlîdir ki, havâss-i hamse-i zâhireden vârid olan şeyleri hıfz eder ve îcâb ettiği vakit bu rûh o vâridâtı akla arz eder. Bu rûhun mertebesi evvelki mertebeden yüksektir. Çocuğun bidâyet-i neşv ü nemâsında bu rûh yoktur. Çünkü çocuk hissettiği şeyleri unutur; fakat rûhun bu mertebesi ba'zı hayvanlarda bulunur; zîrâ hayvânâtın bir kısmı zarar gördüğü yerden kaçar.

Üçüncüsü rûh-i aklîdir ki, bu mertebede rûh kendinin sıfatı olan akla bürünür. Bu rûh his ve hayâl hâricinde olan ma'nâları idrâk eder. Bu hâl çocuklarda ve hayvanlarda bulunmaz.

Dördüncüsü rûh-ı fikrîdir ki, bu rûh, ilm-i kelâm ve ilm-i mantık ve ulûm-i riyâziyye ve emsâli ulûm-ı akliyyeyi kabûle müstaid olup, okuduğu ve işittiği bu ulûm-ı akliyyeyi kendi ma'lûmâtı arasına derc eder ve bunlar ile

ma'lûmâtını tevsî' eder. Ulemâ-i zâhirenin aklı bu mertebededir. Bu zikr olunan dört mertebedeki ukūle, ukūl-i beşeriyye denir; bu ukūl ulûm-ı ledünniyyeyi idrâkden âcizdir. Onun için bu mertebedeki ukūl ulûm-ı evliyâya muhâlefet eder; çünkü kendi tavrından hâricdir.

Beşincisi rûh-i kudsîdir ki, enbiyâ ve onların vârisleri olan kümmelîn-i evliyâ hazarâtına mahsûstur. Bu rûhun sıfatı akl-ı kül olup, Hz. Cibrîl (a.s.) onun mazharıdır. Bu rûh-i kudsîden envâr-ı gaybiyye ve esrâr-ı ilâhiyye feyezân eder. Ukūl-i ilâhî, bu rûh-i kudsî mertebesinde olan rûhlardan ibârettir. Bu rûhlar ukūlün cemî'-i merâtibini muhît olup âlem-i maânîde ve bilcümle merâtib-i ilâhiyyede bilâ-kayd uçan kuşlar gibidir; ve bunların kanadları, kuvve-i ilmiyye ve ameliyyeleri ve şevk ve muhabbetleri gibi sıfatlardır. (*Ankaravî*den tevsîan alınmıştır.)

قصهء طوطئ جان زين سان بود كو كسى كو محرم مرغان بود

1603. *Can tûtîsinin kıssası bu meselden olur. Hani bir kimse ki, o kimse kuşların mahremi olur?*

Ya'ni bu can tûtîsinin kıssası, tâcirin tûtîsine benzer; her an bu ten kafesinden kurtulmak için ervâh-ı âliyeye selâm göndermek ister. O ervâh-ı mukaddeseye mahrem olan insân-ı kâmil nerededir ki, onun vâsıtasına mürâcaatla, onlardan istimdâd olunabilinsin?

كو يكى مرغ ضعيفى بى گناه واندرون او سليمان باسپاه

1604. *Hani bir kuş, günahsız bir zayıf, halbuki onun içinde askerleriyle berâber Süleymân vardır?*

Ya'ni içinde askeriyle berâber bir Süleymân bulunduğu halde, günahsız ve zayıf olan bir rûh-ı mukaddes nerededir?

"Kuş"tan murâd insân-ı kâmilin rûhu; "günahsız"dan murâd vücûdunun zenbinden kurtulmuş ve "fenâ-fillâh" makāmına gelmiş olan zât-ı şerîf; "zayıf"tan murâd himmetlerinden tecerrüd etmiş olan ârif-i billâh; "Süleymân"dan murâd, ism-i câmi'-i ilâhî ve "asker"den murâd, ism-i câmi'-i ilâhînin taht-ı hîtasında bulunan bilcümle esmâ kāfilesi. Bunların cümlesi ervâh-ı mukaddeseye mahrem olan insân-ı kâmilin vasıflarıdır. Zîrâ insân-ı kâmil, nazarlarda Hakk'ı ayrı ve kendisini ve âlemi ayrı görmeğe sebeb olan enâniyetten kurtulup, gerek kendisinin ve gerek bilcümle eşyânın Hakk'ın varlığı ile kāim olduğunu bilmiş ve görmüştür. Binâenaleyh himmet ve tasarruftan

keff-i yed edip makām-ı za'f ve aczde oturmuştur. Zîrâ bilcümle eşyâ Hakk'ın vücûdu olunca, Hak'da mı tasarruf edecektir? Ve insân-ı kâmil "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olduğundan, onun bâtınından, esmâsının ordusuyla mutasarrıf olan ancak Hak olmuş olur.

چون بنالد زار بی شکر و گله افتد اندر هفت گردون غلغله

1605. *O şükürsüz ve şikâyetsiz zâr ile nâle ettiği vakit, yedi feleğe gulgule düşer.*

İnsân-ı kâmil, insân-ı kebîr ta'bîr olunan manzûme-i şemsiyyemizin hey'et-i mecmûasının gözbebeği mesâbesindedir; ve insân cirmen âlem-i sagîrdir ve bu hey'etin hulâsası ve zübdesidir. Bilfarz vücûd-ı insânîdeki göz ağlayınca, cemî'-i a'zâ-yı vücûd bu teessür ve nâleden mütezelzil olur. Bunun gibi, bu hey'etin gözbebeği olan insân-ı kâmil dahi nâle edince, yedi feleğin mütezelzil olması zarûrîdir.

هر دمش صد نامه صد پیك ازخدا یا ربی زو شصت لبیك از خدا

1606. *Her an ona Hudâ'dan yüz nâme, yüz peyk vardır. Ondan bir "Yâ Rab!" Hudâ'dan altmış "Lebbeyk!"*

"Nâme"den murâd, kâmilin sırrına bilâ-vâsıta gelen nidâ-yı Hak'dır. "Peyk"den murâd, melâike-i kirâmdır ki, suver-i hayâliyyede zâhir olurlar. Ya'ni insân-ı kâmilin sırrına cânib-i Hak'dan her an birçok hitâb-ı ilâhî veyâhud Hak'dan haber ile birçok melâike-i kirâm gelir. Onun bir kere "Yâ Rab!" diye vâki' olan nidâsına, cânib-i Hak'dan sırrına altmış kere "Lebbeyk!" hitâbı vârid olur. Nitekim *Menâkıb-ı Sipehsâlâr*'da mezkûrdur ki, birgün Cenâb-ı Mevlânâ efendimiz âlem-i gaybda bir kutub gördü ki, "yâ Rab, yâ Rab!" der idi. Bir hadde kadar ki, yerin ve göğün eczâsı ve ervâh-ı ulviyye ve süfliyye ona muvâfakaten "yâ Rab" dediler. Ve o sırada nûr-ı ilâhî Şemseddîn Tebrîzî (kaddesellâhu sırrahû) efendimizin sırrına mün'akis olup, kendileri "lebbeyk, lebbeyk!" demeğe başladı. Vaktâki bu in'ikâs üç def'a vâki' oldu. Cenâb-ı Şemseddîn efendimiz: "İlâhî o şeyh yâ Rab diyor, ona lebbeyk de!" buyurdu. Bu sözü müteâkib derhal sırrına mütetâbi' ve mütevâlî nûrlar çarpar ve " lebbeyk!" der idi.

زلت او به ز طاعت نزد حق پیش کفرش جمله ایمانها خلق

1607. *Onun hatâsı Hak indinde tâatdan evlâdır; onun küfrünün önünde bütün îmânlar eskidir.*

Ya'ni insân-ı kâmilin ef'âli, sûret-i zâhirede enzâr-ı halkda ve şer'de hatâ görünse de ind-i ilâhîde Hakk'ın tâatından daha iyidir. Fiilen Hızır (a.s.) çocuğu öldürdü ve gemiyi deldi; bunlar sûret-i zâhirede bilâ-sebeb yapıldıkları için hatâ ve günâh idi; fakat bunları emr-i ilâhî ile yaptığı için, bu ef'âlin iç yüzü tâat ve hikmete müstenid idi. Ve bu tâat ise Hak'dan hicâb içinde bulunan halkın tâatından elbette daha iyidir. Ve kezâ insân-ı kâmil فَمَنْ يَكْفُرْبالطَّاغُوت وَ يُؤْمِنْ بالله (Bakara, 2/256) ["O halde kim Tâgût'u inkâr edip, Allah'a inanırsa"] âyet-i kerîmesi mûcibince taayyünât âlemini nazarından kaldırıp vücûd-ı Hak'la onları örter ve Hakk'ı ızhâr eder; ve halk ise taayyünât-ı âlemi isbât edip bunlar ile vücûd-ı Hakk'ı setr ederler. Binâenaleyh insân-ı kâmil ليس فى جبتى سوى الله ya'ni "Benim cübbemin içinde Allah'ın gayrisi yoktur." Ve "Ene'l-Hak" ve "Ben Hakk'ım" gibi sözler söylediği vakit, hakîkat-ı vücûdu idrâk edememiş olan ukûl-i beşeriyye ashâbına bu sözler ağır gelir ve küfrüne hükm edip, zındıktır derler. Halbuki onun bu Tâgût'a, ya'ni put mesâbesinde olan taayyünâta karşı olan küfrü önünde, bu ukûl-i beşeriyye ashâbının anasından, babasından mevrûs olan i'tikādları ve îmânları eski bir îmân ve i'tikāddan ibâret kalır.

هر دمی او را یکی معراج خاص　　بر سر تاجش نهد صد تاج خاص

1608. *Onun için her bir nefesde bir mi'râc-ı hâs vardır. Onun tâcının başı üzerine yüz husûsî tâc koyar.*

Ya'ni "Her bir nefesde insân-ı kâmilin bir mi'râc-ı hâssı olması"ndan murâd, mazhar olduğu ism-i hâssın hazînesinde meknûz olan ahkâm ve âsârın, insân-ı kâmile mekşûf olarak müşâhede-i Hak'da bulunmasıdır. Zîrâ merâtib-i ilmin nihâyeti yoktur. Ve onun "tâc"ından murâd, bakā-billâh mertebesine mahsûs olan tâc-ı izzettir. Ve "bu tâc-ı izzet üzerine konulan tâclar"dan murâd dahi Hakk'ın esmâ-i cemâliyye ve celâliyyesiyle vâki' olan tecelliyât-ı mütenevviasıdır.

صورتش بر خاك و جان در لا مكان　　لا مكانى فوق وهم سالكان

1609. *Onun sûreti toprak üzerinde ve cânı lâ-mekândadır. Bir lâ-mekân ki sâliklerin vehminin fevkındedir.*

Ya'ni insân-ı kâmilin sûret-i kesîfesi arz üzerinde durur. Halbuki onun cânı eltaf-ı latîf olan lâ-mekândadır. Öyle bir lâ-mekân ki, o âleme vusûl zevkîdir. Ta'rîf ve tavsîfe sığmadığı için anlatmak kābil değildir. Ve sâlikle-

rin vehminin fevkında, ya'ni lâ-mekân denildiği vakit, erbâb-ı ilim ve zekâ ne tasavvur ve ne tahayyül edebilirse, bu âlem onun fevkındedir. Zîrâ hayâl dahi o âleme nazaran kesîfdir. Ve akıl ve hayâlin o âleme urûca tâkatı yoktur.

لا مکانی نی که در فهم آیدت هر دمی در وی خیالی زایدت

1610. [1582] *Senin fehmine gelen her bir demde, onda sana bir hayâl doğan bir lâ-mekân değildir.*

Lâ-mekân dediğimiz vakit, senin fehminde bir mefhûm hâsıl olur ve senin bu fehmin bir lâ-mekândır ki, o mekânda sana birtakım hayâller doğar; işte bu öyle bir lâ-mekân değildir.

بل مکان و لا مکان در حکم او همچو در حکم بهشتی چار جو

1611. *Belki mekân ve lâ-mekân, dört ırmak cennetine mensûb olanın hükmünde olduğu gibi, onun hükmündedir.*

Belki mekân, ya'ni âlem-i taayyün ve lâ-mekân, âlem-i lâ-taayyün, cânı âlem-i lâ-mekânda olan insân-ı kâmilin hükmündedir. Bu hâl hadîs-i şerîfde ihbâr buyrulduğu üzere cennetde olan dört ırmağın, ehl-i cennetin tasarruf ve hükmü altında olmasına benzer. Velhâsıl merâtib-i fenâ ve bakāda müsbet ve menfî olan umûr, insân-ı kâmilin hîta-i zabtındadır. Zîrâ muhakkıklar nezdinde ervâhın tasarrufât-ı garîbesi vardır. Tavr-ı beşeriyette hârik-ı âdet görünen şeyler, tavr-ı rûhâniyyette âdet olur. Binâenaleyh insân-ı kâmilin âlem-i rûhâniyetdeki tasarrufunu akıl kavrayamıyacağı için Cenâb-ı Pîr onun şerhini münâsib ve keşf-i hakîkatı revâ görmediler.

شرح این کوته کن و رخ زین بتاب دم مزن و الله اعلم بالصواب

1612. *Bunun şerhini kısa et ve bundan yüz çevir, söyleme! ve Allah Teâlâ doğruyu çok bilir.*

باز میگردیم ما ای دوستان سوی مرغ و تاجر هندوستان

1613. *Ey dostlar, bir kuş ve Hindistan tâciri tarafına rücû' edelim.*

Ya'ni ukūl-i beşeriyyeye yabancı gelecek olan sözlerden vazgeçip, hakāyıkı onların tavırları dâiresinde tertîb ettiğim tûtî ve tâcir kıssası zımnında beyân eylediğimden, o tarafa rücû' edelim.

دیدن خواجه طوطیان هندوستانرا در دشت

و پیغام رسانیدن ازان طوطی

Tâcir efendinin Hindistan tûtîlerini sahrâda görmesi ve o tûtîden haber eriştirmesi

مرد بازرگان پذیرفت این پیام کو رساند سوی جنس از وی سلام

1614. *Tâcir olan adam bu haberi kabûl etti ki, ondan cins tarafına selâm eriştire.*

Hindistan'a giden tâcir, kendi tûtîsinin cinsi olan tûtîler tarafına, onun selâmını eriştirmek için, tûtîsinin tevdî' eylediği haberi kabûl etti.

چونکه تا اقصای هندستان رسید در بیابان طوطئ چندی بدید

1615. *Vaktâki tâcir Hindistan'ın nihâyetine erişdi, sahrâda birkaç tûtî gördü.*

مرکب استانید پس آواز داد آن سلام و آن امانت باز داد

1616. *Merkebi durdurdu; sonra bağırdı. O selâmı ve o emâneti açık olarak verdi.*

طوطئ زان طوطیان لرزید بس اوفتاد و مرد و بگسستش نفس

1617. *O tûtîlerden birisi çok titredi; düştü ve öldü ve nefesi kesildi.*

شد پشیمان خواجه از گفت خبر گفت رفتم در هلاك جانور

1618. *Efendi kelâm-ı haberden pişmân oldu, dedi: Bir zî-rûhun helâkine gittim.*

این مگر خویشست با آن طوطیك این مگر دو جسم بود و روح یك

1619. *Bu gâlibâ o tûtîcik ile hısımdır. Bu gālibâ iki cisim ve bir rûh idi.*

این چرا کردم چرا دادم پیام سوختم بیچاره را زین گفت خام

1620. *Bunu niçin yaptım, niçin haber verdim? Bu hâm sözden bîçâreyi yaktım.*
[1592]

این زبان چون سنگ و فم آهن وشیست وآنچه بجهد از زبان چون آتشیست

1621. *Bu dil çakmak taşı gibi ve ağız demir gibidir; ve dilden sıçrayan şey de âteş gibidir.*

سنگ آهن را مزن بر هم گزاف گه ز روی نقل و گه از روی لاف

1622. *Çakmak taşını ve demiri gâh nakil yüzünden ve gâh lâf yüzünden birbirine vurma!*

Ya'ni gerek birinin sözünü diğerine nakil cihetiyle ve gerek kendi tarafından nereye dokunacağını tefekkür etmeksizin, mahzâ bir söz olsun diye dilini beyhûde yere kullanma! قل الخير و الا فاسكت Ya'ni "Hayır söyle ve yoksa sus!" hadîs-i şerîfiyle amel et!

زانکه تاریکست و هر سو پنبه زار در میان پنبه چون باشد شرار

1623. *Zîrâ karanlıktır ve her taraf pamukluktur; pamuk arasında kıvılcım nasıl olur?*

Sözü dinleyenlerin tabîatları ve isti'dâdları mechûldür ve karanlıktır; ve tabîatlar sözden müteessir olmağa müstaid olup sıçrayan kıvılcımdan müteessir olan pamuklara benzer. Pamuklara sıçrayan kıvılcımdan ne felâket hâsıl olacağı ma'lûmdur.

ظالم آن قومی که چشمان دوختند زان سخنها عالمی را سوختند

1624. *Zâlimdir o tâife ki gözlerini diktiler, o sözlerden âleme mensûbu yaktılar.*

Ya'ni halkın tabâyi'i ve isti'dâdını teemmül ve tefekkürden, akıllarının gözlerini dikip kapayan kimseler zâlimdir. Zîrâ bu teemmül, söyledikleri her nevi' sözlerden ehl-i âlemi yaktılar ve harâb ettiler.

عالمی را یك سخن ویران کند روبهان مرده را شیران کند

1625. *Bir söz koca âlemi vîrân eder; ölmüş tilkileri arslan yapar.*

جانها در اصل خود عیسی دمند یك زمان زخمند و گاهی مرهمند

1626. *Cânlar kendi aslında Îsâ-demdirler; bir zamanda zahmdırlar, gâh merhemdirler.*

Ya'ni ervâh kendi asıllarında Îsâ (a.s.) gibi rûhullâhdır. Binâenaleyh o hazretin nefesi ölüleri nasıl ihyâ ederse, bunlarda dahi öylece ihyâ-yı emvât

hâssası vardır. Fakat vaktâki âlem-i kesâfete taalluk ederler ve beden-i kesîfe merbût bulunurlar, işte o vakit sıfât-ı nefsâniyye ile memzûc olduklarından, ba'zan yara ve ba'zan merhem olurlar. Ya'ni sıfât-ı nefsâniyye sâikasıyla ba'zan birçok fitnelere ve kalb yaralarına sebeb olurlar. Ve ba'zan da sıfât-ı nefsâniyyenin hükmünden muvakkaten olsun taarrî edip, o fitnelere karşı muslih olurlar.

گر حجاب از جانها بر خاستی گفت هر جانی مسیح آساستی

1627. *Eğer cânlardan hicâb kalkaydı, her bir cânın sözü Mesîh gibi olurdu.*

Eğer rûhlardan sıfât-ı nefsâniyye hicâbı kalksa idi, her bir rûhun kelâmı Mesîh (a.s.) gibi ölüleri diriltir ve kalblere müessir olur idi.

گر سخن خواهی که گویی چون شکر صبر کن از حرص و این حلوا مخور

1628. *Eğer sözü şeker gibi söylemek istersen, hırstan sabr et ve bu helvayı yeme!*

Eğer bu âlem-i kesâfetde sözü şeker gibi tatlı söylemek ve te'sîrini ashâb-ı nefsin kalblerine ilkā etmek istersen, nefsin kendi huzûzâtına karşı olan temâyülâtına sabr et ve âlem-i kesâfetin helvasından ve tatlılıklarından yeme, perhîz et.

"Helva"dan murâd, niam-ı âcile-i dünyeviyye ve mahbûbât-ı nefsâniyyedir. Nitekim cenâb-ı Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî efendimiz *et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye fî Islâhı Memleketi'l-İnsâniyye* nâmındaki eser-i âlîlerinin mukaddimesinde و زهد اهل العناية فی الحلوة الحضرة ya'ni "Ehl-i inâyet hulve-i hazret hakkında perhîz eyledi" buyurur. Zîrâ hazret-i şehâdet, lezâiz-i 'âcile-i nefsâniyye ile doludur ve nâr-ı bu'dun üzeri bu lezâiz ile örtülmüştür.

صبر باشد مشتهای زیرکان هست حلوا آرزوی کودکان

1629. *Akıllıların müştehâsı sabır olur; çocukların arzusu helvadır.*

Ehl-i nefis olanlar çocuklara benzer; onlar dünyânın lezâizine karşı aslâ sabr edemezler. Ehl-i rûh olanlar ise akıllı olanlardır; onlar her bir lezzetin arkasında bin belâ olduğunu görüp, sabr ederler.

هر که صبر آورد گردون بر رود هر که حلوا خورد وا پستر رود

1630. [1602] *Her kim sabır getirdi ise felek üzerine gider; her kim helvâ yedi ise çok geriye gider.*

Henüz nefislerinin sıfâtı dinç ve kavî iken, bu âlem-i kesâfetin lezzetlerine karşı sabr edip riyâzât ve mücâhedâta kıyâm edenlerin rûhu, felek-i ervâha urûc eder ve ahkâm-ı kesâfetden kurtulur; ve her kim riyâzât ve mücâhedâta yan çizer, "Ben anlamam her şey Hakk'ın tecelliyâtından ibârettir; öyle olunca güzel güzel yerim, içerim; ve tenim bana bir latîfe-i ilâhiyyedir, mükemmel beslerim" der ve hulviyyât-ı dünyeviyyeye dalar ise; felek-i ervâhdan pek geri kalır ve esfel-i sâfilîn-i tabîatde saplanıp kalır. Onun ahkâm-ı nefsâniyyesi bâkî iken, bu ma'rifeti kendisini kurtaramaz; fakat nefsinin hükmünden kurtulanların hâlî bambaşkadır ki, âtîde Cenâb-ı Pîr îzâh buyururlar.

تقرير قول فريد الدين عطار قدس الله روحه

بيت : تو صاحب نفسی ای غافل میان خاك خون میخور
که صاحب دل اگر زهری خورد آن انگبین باشد

Ferîdüddîn Attâr (kaddesallâhu rûhahu) hazretlerinin kavlinin takrîrî: Beyit: Ey gâfil, sen sâhib-i nefissin; toprak arasında kan ye; zîrâ eğer sâhib-i dil bir zehir yese, o bal olur.

صاحب دل را ندارد این زیان گر خورد او زهر قاتل را عیان

1631. *Gönül sâhibine bu ziyân tutmaz, eğer o öldürücü zehri âşikâre yese.*

زانکه صحت یافت وز پرهیز رست طالب مسکین میان تب درست

1632. *Zîrâ sıhhat buldu ve perhizden kurtuldu; tâlib-i miskîn ise henüz sıtma içindedir.*

Gönül sâhibi, emrâz-ı rûhâniyye olan sıfât-ı nefsâniyyeden kurtulup sıhhat bulduğu için artık perhizden kurtulmuştur. Fakat henüz "fenâ-fillâh" mertebesine vâsıl olmayıp sıfât-ı nefsâniyyesiyle ma'lûl olan sâlik, sıtma ve hummâ içindedir. Ona huzûzât-ı nefsâniyyesiyle telezzüz zarar verir.

گفت پیغمبر که ای طالب جری　　هان مکن با هیچ مطلوبی مری

1633. *Peygamber buyurdu ki: Ey cür'etkâr olan tâlib! Sakın hiçbir matlûba muârız olma!*

Ne *Ankaravî*'de ve ne de Hind şârihlerinin şerhlerinde bu hadîs-i şerîfin aslı zikr edilmemiştir. Fakîrin dahi başka bir mahalde böyle bir hadîs-i şerîf manzûrum olmadı. Fakat Cenâb-ı Pîr'in "Güft Peygamber" [Peygamber buyurdu] buyurmasına nazaran böyle bir hadîs-i şerîf olacağı şübhesizdir.

Beyt-i şerîfde "tâlib"den murâd, sâhib-i nefs olan sâlik ve "matlûb"dan murâd dahi, sâhib-i dil olan kâmildir ki, Hakk'ın matlûbları ve makbûlleridir. Ya'ni, ey sâhib-i nefs, kendini kâmiller ile berâber tutup onlara muârız olma!

در تو نمرودیست در آتش مرو　　رفت خواهی اول ابراهیم شو

1634. *Sende Nemrûdluk vardır, ateşe gitme! Gitmek istersen evvelâ İbrâhîm ol!*

Hadîs-i şerîfde حفّت الجنة بالمکاره و حفّت النار بالشهوات Ya'ni "Cennet mekrûhlar ile örtülmüştür ve nâr şehvetler ile örtülmüştür" buyrulur.

Ey sâlik, sen sâhib-i nefs olduğun için, sende Nemrûdluk vardır. Şehevât-ı nefsâniyye ile örtülmüş olan nâr tarafına gitme; eğer o âteş tarafına gitmek istersen, evvelâ İbrâhîm (a.s.) gibi sıfât-ı nefsâniyyenden tecerrüd et ki, tena'um-ı dünyevî sana zarar vermesin.

چون نهء سباح و نی دریایی　　در میفکن خویش از خود رایی

1635. *Mâdemki sen yüzücü değilsin ve denizci değilsin, serkeşlikten dolayı kendini atma!*

Ya'ni müşteheyât-ı cismâniyye gâyet derin bir deniz gibidir. Sen bu denizde yüzmesini bilmezsin ve dalgıçlar gibi denizci de değilsin, o halde nâsihlere karşı serkeşlik ederek kendini huzûzât-ı nefsâniyye denizine atma ki, boğulmıyasın.

او ز قعر بحر گوهر آورد　　از زیانها سود بر سر آورد

1636. *O deniz dibinden gevher getirir; zararlardan baş üzerinde kâr getirir.*

O dalgıç gibi denizci olan insân-ı kâmil, müşteheyât-ı cismâniyye denizinin dibinden gevher getirir, ya'ni yer, içer. O yediği ve içtiği vücûdunda ilim ve irfâna ve ef'âl-i haseneye istihâle eder.

Yemeden, içmeden hâsıl olan kuvvet-i hayvâniyye zararlarını fevâid-i insâniyyeye tebdîl eder. Nitekim dalgıç denize dalmakta mâhir olduğu için, dalmakta hastalanmak ve boğulmak gibi mutasavver olan zararlardan kendisini vikâye ederek, başının üzerinde o denizin dibinden inciler ve mercanlar çıkarır.

کاملی گر خاك گیرد زر شود　　ناقص ار زر برد خاکستر شود

1637. *Eğer bir kâmil toprağı tutsa altın olur. Eğer nâkıs altın götürdü ise, kül olur.*

چون قبول حق بود آن مرد راست　　دست او در کارها دست خداست

1638. *O doğru adam makbûl-i Hak olduğundan, onun eli, işlerde Hakk'ın elidir.*

Özünde ve sözünde ve fiilinde doğru ve sâdık olan insân-ı kâmil Hak tarafından hilâfete kabûl buyrulmuş bir kul olduğundan, ve kendi enâniyet ve gayriyyetinden fânî olup âlem-i ef'âlde Hakk'ın âleti mesâbesinde bulunduğundan onun eli ve tasarrufu, Hakk'ın eli ve tasarrufu olur. Nitekim âyet-i kerîmede Habîb-i muhtereminin eline işâreten Hak Teâlâ Hazretleri يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ (Fetih, 48/10) ya'ni "Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir" buyurur. Ve Sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz dahi bu ma'nâya işâreten mübârek ellerini gösterip هذا يد الله ya'ni "Bu Allah'ın elidir" buyururlar. Binâenaleyh bir kâmilin elini tutanlar, Hakk'ın elini tutmuş olurlar.

دست ناقص دست شیطانست و دیو　　زانکه اندر دام تکلیفست و ریو

1639. *Nâkısın eli şeytanın ve avenesinin elidir; zîrâ teklîf ve mekr tuzağı içindedir.*

Ya'ni kendi enaniyyet ve gayriyyeti nazarında sâbit ve nefsinin kibir ve ucub gibi eimme-i sıfâtı bâkî olan nâkısların eli, şeytanın ve onun avenesinin elidir. Çünkü şeytan onu nefsi vâsıtasıyla birtakım teklîfâtının ve hîlelerinin tuzağı içinde yaşatır.

Ma'lûm olsun ki, şeytan, ism-i Mudill'in mazhar-ı etemmi olduğundan, ıdlâl için sâlike her mertebesinde musallat olur. Tarîk-ı nefisden ıdlâl edemezse, tarîk-ı Hak'dan ıdlâle teşebbüs eder. Binâenaleyh sâlikin kendi akıl ve zekâsına i'timâden tarîk-ı Hakk'a sülûkü çok tehlîkelidir. İblîs'in tasallutundan emniyyet husûlü için mutlakā halîfe-i Hak ve vâris-i nebevî olan bir kâmilin

zîr-i himâyesine ilticâ etmesi lâzımdır. Henüz nefsinin ahkâmı bâkî olan kimsenin ma'lûmât-ı tasavvufiyye ile ibâdullâhı irşâda kıyâmı, halka ihânet olur. Zîrâ İblîs bu ilm-i tasavvuf ile de erbâb-ı akıl ve mantıkı ıdlâl eder.

جهل آید پیش او دانش شود　　جهل شد علمی که در ناقص رود

1640. *Onun önüne cehil gelir, ilim olur. Nâkısa giden bir ilim, cehil oldu.* [1612]

Kâmilin önüne gelen cehlin ne sûretle ilim olduğunu fakîr, başıma gelen bir vak'a ile arz etmeyi fâideli görürüm: Bir cuma günü Fâtih Câmi-i şerîfinde Mesnevîhân olan mürşidim Mehmed Es'ad Dede efendi (k.s.) hazretleriyle namaz vaktine intizâren kütüphâne cihetindeki kahvelerin birisinde oturmuş idik. Hâl-i hazırda o kahvelerin binâları yıkılmış ve orada kahvehâne kalmamıştır. O sırada Kitabçı Mehmed efendi isminde birisi fakîre birtakım kitablar getirdi. Biz kitablara bakarken ezân-ı şerîf de okunmağa başladı. Kitabları görmek ve pazarlık etmek için vakit kalmadığından ve dâirede öğle ta'tîli zamanlarında gelen işlere "taâmdan sonra bakarız" demeğe dilim alışmış olduğundan, orada kitabçıya dahi gafletle "taâmdan sonra bakalım" deyiverdim. Ve Hz. Dede'nin "Bak şuna! Aklı fikri taâmda" diyeceği hâtırası gelmekle, pek ziyâde utandım. Hazret derhâl bu gafletime ve muktezâ-yı hâlden cehlime karşı "Evet, evet doğru söyledin; namaz taâm-ı ma'nevîdir, ezân-ı şerîf bu ziyâfet-i ilâhiyyeye da'vettir" buyurdular. İşte benim cehlim, onların önünde bu sûretle ilim oldu ve ibâdetin bir taâm-ı ma'nevî ve ezân-ı şerîfin bir ziyâfet-i ma'neviyyeye da'vet olduğunu fakîre ta'lîm buyurdular.

Nâkısa giden ilmin cehl olmasına gelince; basar-ı basîreti sıfât-ı nefsâniyye ile örtülmüş olan kimselerin ilm-i tasavvufu ne hâle getirdikleri ve ne yolda telakkî eyledikleri meydanda olduğundan muhtâc-ı îzâh değildir.

هر چه گیرد علتی علت شود　　کفر گیرد کاملی ملت شود

1641. *İlletli olan kimse her neyi tutarsa illet olur. Bir kâmil küfrü tutarsa millet olur.*

Bu beyt-i şerîfin birinci mısrâ'ı ma'nâ-yı zâhirîsi ve bâtınîsi i'tibâriyle kolayca anlaşılabilir. Zîrâ illetli olan bir kimse, bir şeye temâs ettiği vakit, mikrop nazariyyesi i'tibâriyle o şeylere de o illeti sirâyet ettirir. Ve kezâ kalbi sıfât-ı nefsâniyye ile meşhûn olan bir kimseye musâhib olanlara da onun sû'-i ahlâkı sirâyet eder; zîrâ tabîat sârıkdır. Fakat ikinci mısra'daki "kâmilin, küf-

rü tuttuğu vakit millet olması," muhtâc-ı îzâhdır. Bu husûsta şurrâh-ı kirâmın mütâlaası muhteliftir. *Şerh-i Ankaravî*'de îzâhât-ı kâfiye yoktur. Hind şârihlerinden Muhammed Efdal hazretleri der ki:

"Her kim kemâl ile meşhûr olsa, eğer küfrü bir tarîk-ı mahz yapmış olsa da, o yol bir milletin intihâb-kerdesi olur. "كاملى = kâmilî" deki " ى=yâ" masdariyyet ma'nâsına alındığına göre "kâmillik" ya'ni "kemâl" ma'nâsına gelir; ve küfür kemâle gelirse, onun üzerine cemâat müctemi' olup millet olur demektir. Bu ma'nâ, kâmil lafzının küfürde kâmil olmasına göredir.

Yine Hind şârihlerinden Bahru'l-Ulûm hazretleri der ki: "Ashâb-ı kirâmdan Ammâr b. Yâsir (r.a.) hazretleri kalbi îmânda mutmain olduğu halde, ikrâh üzerine kelime-i küfrü söylemek mecbûriyyetinde kaldı; ve bu hâl şer'-i şerîfde meşrû' oldu. Dünyânın sonuna kadar bu, bir burhân-ı kâfî olarak kaldı."

Yine Hind şârihlerinden Velî Muhammed Ekberâbâdî hazretleri der ki: "Meselâ Hakk'ın ve halkın ayniyyetini avâm, küfür bilirler. Bunu kâmiller ihtiyâr etmiş olduklarından, ayn-i İslâm olmuştur." Bahru'l-Ulûm hazretleri bu mütâlaaya i'tirâz edip der ki: "Hakk'ın ve halkın ayniyyeti filvâki' âmme nazarında küfürdür; velâkin hakîkatte îmândır ve vâkıa mutâbıktır ve Kur'ân ve ahâdîs ile sâbittir. Kâmilin onu ihtiyârda dahli yoktur, kâmil ister ihtiyâr etsin, ister etmesin. Âmmenin bu i'tikādı bâtıldır."

Yine Hind şârihlerinden Eyyûb hazretleri de bu mütâlaaya i'tirâz edip der ki: "Buna bir cevâb vardır ki, ednâ teemmül ile anlaşılabilir. Birçok umûr vardır ki, zâhir-i şer' onunla nâtıkdır. Kâmil onu ihtiyâr etmedikçe, kalb mutmain olmaz da der ki: Belki bu hüküm zâhire göre değildir ve Hakk'ın murâdı başkadır. Binâenaleyh kâmilin ihtiyârı "millet" olmasında onun dahl-i tâmmı vardır."

Fakîrin bu mısra'dan anladığı ma'nâ, kâmilin kendisinden küfür sâdır olmak ma'nâsına değildir; belki insân-ı kâmil, tâife-i küffâr arasında bulunduğu vakit, onların arasındaki küfrün cereyânına te'sîr edip, o cereyânı tutar ve o tâife millet-i islâmiyyeden olur demektir. Nitekim reîsü'l-kâmilîn ve'l-mükemmilîn (s.a.v.) Efendimiz putperest olan Kureyş'in içinde tek başlarına zuhûr ettiler; ba'dehû o putperest olan kavim, millet-i islâmiyyeden oldu. Ve kezâ Mûsâ (a.s.) dahi böyledir; ve bu halin târihde emsâli çoktur.

Velhâsıl bu beyt-i şerîfin hulâsa-i ma'nâsı, illetli olan kimse zehir gibidir ve neyi tutarsa zehirler. Ve kâmil panzehir gibidir, zehirli olan şeyleri tutarsa, zehrini izâle eder, demek olur.

ای مری کرده پیاده با سوار　　سر نخواهی برد اکنون پای دار

1642. *Ey râkib ile inâd etmiş olan piyâde; başını götüremiyeceksin, şimdi ayak tut!*

"Râkib"den murâd, kâmil, "piyâde"den murâd sâlik ve nâkıs olan kimse. Ya'ni, ey tarîk-ı Hak'da mübtedî olan sâlik-i nâkıs, sen kâmil ile yarışa çıkıp inâd etme! Başını kurtaramıyacaksın; zîrâ bu yolun şakîleri çoktur. Binâenaleyh şimdi sülûk içindesin, ayağını sıkı bas!

تعظیم ساحران مر موسی را علیه السلام که چه

فرمایی اول تو اندازی عصا یا ما

Sâhirlerin Mûsâ (a.s.)a, "Ne emr edersin, asâyı evvelen sen mi atarsın, yâhut biz mi?" diyerek ta'zîm etmeleri

ساحران در عهد فرعون لعین　　چون مری کردند با موسی بکین

1643. *Sihirbazlar Fir'avn-ı laînin ahdinde vaktâki kin sebebiyle Mûsâ'ya karşı inâd ettiler.*

لیك موسی را مقدم داشتند　　ساحران او را مکرم داشتند

1644. *Lâkin Mûsâ'yı mukaddem tuttular; sâhirler onu mükerrem tuttular.*

زانکه گفتندش که فرمان آن تست　　گرهمی خواهی عصا بفکن نخست

1645. *Zîrâ ona dediler ki fermân senindir; eğer istersen asâyı evvelen sen bırak!*

گفت نی اول شما ای ساحران　　افکنید آن مکرهارا در میان

1646. *Dedi: Hayır, ey sihirbazlar, o mekirleri ortaya evvelâ siz atınız.*

Bu ebyât-ı şerîfe, şu âyetlere işârettir: قَالُوا يَا مُوسَى اِمَّا اَنْ تُلقِيَ وَاِمَّا اَنْ نَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقَى (Tâhâ, 20/65) قَالَ لَهُمْ مُوسَى اَلقُوا مَا اَنْتُمْ مُلْقُونَ (Yûnus, 10/80) Ya'nî "Sâhirler dediler ki, yâ Mûsâ, sen mi atarsın yâhut evvel atan biz mi olalım? Mûsâ (a.s.) onlara dedi: Atacağınız şeyi atın!" Bu âyetlerde sihirbazların Mûsâ (a.s.)ın

re'yini takdîm etmeleri, o hazrete ta'zîmlerine delâlet vardır. Zîrâ eğer onlar Mûsâ (a.s.)ı lâ-şey mesâbesinde görmüş olsa idiler, re'y sormağa lüzûm görmezler ve derhal kendi ma'rifetlerini göstermeğe başlarlar idi.

این قدر تعظیم دین شانرا خرید کز مری آن دست و پاهاشان برید

1647. *Bu kadar ta'zîm onlara dîni satın aldı ki, inaddan o el ve ayakları kestiler.*

Ya'ni sâhirlerin Mûsâ (a.s.)a ihtirâmen re'yini sormaları, îmânlarına sebeb oldu; fakat bu hürmetle berâber, mukâbeleye cür'etleri de el ve ayaklarının Fir'avn tarafından kesilmesine sebeb oldu.

ساحران چون حق او بشناختند دست و پا در جرم آن در باختند

1648. *Sâhirler vaktâki onun hakkını tanıdılar, ellerini ve ayaklarını onun cürmünde oynatdılar.*

Sâhirler Mûsâ (a.s.)ın şân-ı nübüvvetinin azametini tanıdıkları vakit, ona karşı yaptıkları kabâhate keffâret olmak üzere, ellerini ve ayaklarını fedâ ettiler. Binâenaleyh ey sâlik, bundan ibret al da, kendini kâmiller ile müsâvî tutup, muârazaya kıyâm etme!

لقمه و نکته است کامل را حلال تونهء کامل مخور می باش لال

1649. *Kâmil için lokma ve nükte helâldir; sen kâmil değilsin yeme, lâl ol!*

Ya'ni kâmil ehl-i nefis olmadığı için, taâm yerse, rûhu kuvvet bulur ve bedenini nûr-ı ma'rifete tahvîl eder; ve söylediği vakit de vâkıf-ı esrâr-ı ilâhiyye olduğu için, ulûm-i ledünniyyeden bahs eder. Ey sâlik, sen kâmil değilsin; senin nefsinin kuvveti ve sıfâtı bâkîdir; onu kırmak için yeme, riyâzet et! Ve söyleme, zîrâ vâkıf-ı esrâr değilsin; kitâbdan okuduğunu ve kâmillerden işittiğini söylersen, tahmîn ve zekâ ile söylersin. Ağzından birtakım ma'nâsız sözler de çıkar; halkın i'tikādını bozarsın. Binâenaleyh sus!

چون تو گوشی او زبان نی جنس تو گوشها را حق بفرمود انصتوا

1650. [1622] *Zîrâ sen kulaksın, o dil. Senin cinsin değil. Hak kulaklar için* انصتوا=*Ensitû" buyurdu.*

Ey sâlik, sen kulak mesâbesindesin; binâenaleyh dinle! Fakat kâmil, dil mesâbesindedir. Dilin vazîfesi başka, kulağın vazîfesi başka olduğundan, iki-

si bir cinsten değildir. Binâenaleyh dil olan kâmilin vazîfesi söylemektir. Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde sûre-i A'râf'ın sonunda وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَاَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (A'râf, 7/204) ya'ni "Rahmet olunmanızı umarsanız, Kur'ân okunduğu vakit dinleyin ve susun!" buyurur. Bu âyet-i kerîmenin tefsîri II. cild-i *Mesnevî* nin sonlarına doğru gelecektir. 3448 ve 3681 numaralı beyitlere mürâcaat olunsun.

کودك اول چون بزاید شیر نوش　　مدتی خامش بود او جمله گوش

1651. *Çocuk evvelen doğduğu vakit süt içicidir. O bir müddet bütün kulak olduğu halde sâkit olur.*

مدتی می بایدش لب دوختن　　از سخن تا او سخن آموختن

1652. *Söz öğreninceye kadar bir müddet ona sözden dudağını dikmek lâzımdır.*

ور ندارد گوش تی تی می کند　　خویشتن را گنگ گیتی میکند

1653. *Ve eğer kulak tutmazsa ti ti eder; kendisini cihânın dilsizi yapar.*

Ya'ni çocuk etrâfı dinlemeyip de, söz söylemeğe heves ederse, tî tî gibi ma'nâsız sadâlar çıkarıp bulunduğu muhît içinde dilsiz hükmüne girer. Bunun gibi sâlik dahi ulûm-i ledünniyyede çocuk gibidir. Kemâle gelmeden evvel beyân-ı hakāyıka heves ederse, kâmillerin muhîti içinde söylediği sözler, çocuğun ti ti yapmasına benzer.

کَرٌّ اصلی کِش نبود آغاز گوش　　لال باشد کی کند در نطق جوش

1654. *İbtidâdan kulağı olmayan aslından sağır ve dilsiz olur; ne vakit sözde cûş eyler?*

Aslında sağır olarak doğan bir çocuk, söylenen sözleri işitemediği için, söz öğrenemez; dilsiz olur. Artık onun kelâm bahsinde cûş ve hareketi mümkin olmaz. Bunun gibi, canının kulağını enâniyet ve ucb perdeleri tıkamış olan kimse, kâmillerin kelâmını ya hiç dinlemeğe râgıb olup işitmezler; veyâhut dinledikleri vakit, onu aynen kabûl etmeyip, kendi enâniyyetleri haddesinden geçirerek, te'vîlâta kıyâm ederler. Bu sebeble ulûm-ı enbiyâ ve evliyâda kendilerini sağır ve dilsiz yaparlar.

زانکه اول سمع باید نطق را　　سوی منطق از ره سمع اندر آ

1655. *Zîrâ söylemek için evvelen işitmek lâzımdır; söylemek tarafına işitmek yolundan gel!*

و ادخلوا الابیات من ابوابها واطلبوا الاغراض فی اسبابها

1656. *Evlere kapılardan giriniz; garazları da sebebler içinde taleb ediniz!*

Bu beyt-i şerîfde وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا (Bakara, 2/189) ya'ni "Evlere kapılardan geliniz!" âyet-i kerîmesine işâret buyrulur. Zamân-ı câhiliyyette evlerinin arka cihetinden girmeyi hayırlı bir iş addederler imiş. Bu âyet-i kerîme ile Hak Teâlâ onları kavâid-i insâniyye ve akliyye ve medeniyyeye da'vet buyurmuştur. Bu, ma'nâ-yı zâhirîdir. Ma'nâ-yı bâtınîsi ve işârîsi, her maksadın bir kapısı vardır, o kapı maksada vusûlün sebebidir demek olur. Binâenaleyh beyt-i şerîfin mısra'-ı sânîsi, bu âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı işârîsini îzâh etmiş olur.

نطق کان موقوف راه سمع نیست جز که نطق خالق بی طمع نیست

1657. *İşitmek yoluna mevkūf olmayan nutuk, tama'sız olan Hâlık'ın nutkundan başkası değildir.*

Her kelâmın menba'ı işitmek ve dinlemektir. Binâenaleyh öğrenip söylemek isteyenler işitmeğe tama' ederler ve buna muhtâcdırlar; fakat hazîne-i kelâm olan Hak Teâlâ Hazretleri'nde böyle bir tama' nasıl olur ki, Zât- ı Ecell ü A'lâsı kelâmın hâlıkıdır. Binâenaleyh sem'a muhtâc olmayan kelâm, ancak Hakk'ın kelâmıdır.

مبدعست او تابع استاد نی مسند جمله ورا اسناد نی

1658. *O Mübdi'dir; üstâda tâbi' değildir. Cümlenin mesnedidir; O'nun isnâdı yoktur.*

Ya'ni Hak Teâlâ Hazretleri örneği ve nümûnesi olmayan mahlûkātı halk etmiştir; yapacağı iş, kendisine ta'lîm edecek bir üstâda tâbi' değildir. Mahlûkāt, vücûdda ve varlıkta O'na istinâd ederler; O'nun istinâd edeceği bir varlık yoktur.

باقیان هم در حرف هم در مقال تابع استاد و محتاج مثال

1659. *Bâkîler hem san'atda ve hem sözde muallime ve nümûneye muhtâcdırlar.*

زین سخن گر نیستی بیگانهء دلق و اشکی گیر در ویرانهء

1660. *Eğer sen bu söze yabancı değilsen, bir harâbede eski libâs ve gözyaşı tut!* [1632]

Ey sâlik, sen kemâle gelmek istersen, evvelâ nefsinin sıfâtından kibrini ve ucbunu kırmak için bir harâbeye çekil; eski püskü libaslara bürün ve göz ya-

şı dökerek Hakk'a niyâz eyle ki, senin ihtiyâr ettiğin bu miskinliğine karşı Hakk'ın rahmeti tecellî etsin; zîrâ Hak münkesirleri sever.

زانکه آدم زان عتاب از اشك رست　　اشك تر باشد دم توبه پرست

1661. *Zîrâ Âdem o itâbdan göz yaşından kurtuldu; tövbe-perest olan kimsenin nefesi çok göz yaşı olur.*

Hz. Âdem, kendinden sâdır olan hatâya karşı, itâb-ı ilâhîden ağlayarak ve göz yaşı dökerek kurtuldu. Binâenaleyh gece gündüz işi Hakk'a muhâlefet olan nefsin isyânından Hakk'a rücû'u kendisine vazîfe bilen sâlikin aldığı nefesler göz yaşı ile tev'em olmalıdır.

بهر گریه آدم آمد بر زمین　　تا بود گریان و نالان و حزین

1662. *Âdem yeryüzüne ağlamak için geldi; tâ ki ağlayıcı ve nâle edici ve hazîn ola.*

آدم از فردوس و از بالای هفت　　پای ماچان از برای عذر رفت

1663. *Âdem firdevsden ve yedi semânın üstünden, özründen dolayı saff-ı niâle gitti.*

"Pây-mâçân" lugat-i Fârisîde sarsak sarsak yürümek ma'nâsınadır. Sonra onu ayakkabı çıkarmak mahalline ıtlâk ettiler ki, "pabuçluk" dediğimiz mahaldir ve buraya "saff-ı niâl" dahi ta'bîr ederler. Zîrâ bir adam ayakkabısını çıkarırken ve giyerken sarsak sarsak hareketler yapar. Tarîkat-ı Mevleviyye'de dervîşlerden birisi bir hatâ ederse, kabâhatını i'tirâf edip affettirmek için onu pabuçluğa oturturlar.

Beyt-i şerîfin ma'nâsı budur ki: Hz. Âdem, âlem-i ervâh firdevsinde ta'rîfe sığmayan ezvâk-ı ilâhiyye içinde ve ayn-ı vücûd olan fezâ-yı bî-nihâyede bilâ-kayd ve bend uçarken, kazâ-yı ilâhî ile ervâhın tuzağı olan şecere-i tayyüne, ya'ni şecere-i mel'ûneye takarrub eyledi ve bu takarrubu müteâkib i'tizâr ederek Gaffâr ism-i celîli ahkâmının zuhûru için saff-ı niâl olan dâm-ı kesâfete ve esfel-i sâfilîne gitti.

گر ز پشت آدمی وز صلب او　　در طلب می باش هم در طلب او

1664. *Eğer Âdem'in zahrından ve onun sulbünden isen, onun talebinde ve hem onun bölüğünde ol!*

ز آتش دل و آب دیده نقل ساز　　بوستان از ابرو خورشیدست باز

1665. *Gönül âteşinden ve göz yaşından meze yap; bostan, bulut ve güneşten tâzedir.*

Eğer ervâh bostanında işret etmek istersen, gönülde âteş-i aşkdan ve göz yaşından meze yap; zîrâ bostanın tarâveti ve tâzeliği bulutun yağdırdığı yağmurdan ve harâret-i şemstendir.

تو چه دانی ذوق آب دیدگان　　عاشق نانی تو چون نادیدگان

1666. *Sen gözlerin yaşının zevkını ne bilirsin! Görmemişler gibi sen ekmeğin âşıkısın.*

Sen bî-sûret olan aşk-ı ilâhîden tevellüd eden göz yaşının zevkını ne bilirsin! Zîrâ sen ekmeğin ya'ni rızk-ı sûrînin âşıkısın. Sen dar olan bu sûret âleminde bulunduğun halde bu darlıktan bıkmamışsın; gûyâ hiç görmemiş gibi birini bırakıp, diğerine âşık olmaktasın.

گر تو این انبان نان خالی کنی　　پر ز گوهرهای اجلالی کنی

1667. *Eğer sen bu ekmek dağarcığını hâlî edersen, iclâle mensûb olan gevherlerden doldurursun.*

Eğer sen suver-i âlemin hayâlâtıyla doldurmuş olduğun kalbini boşaltırsan, maârif-i ilâhiyye ile doldurursun; ve senin suver-i âlemden en ziyâde muhabbeti ile meşgûl olduğun şey, kendi enâniyetin ve varlığındır.

طفل جان از شیر شیطان باز کن　　بعد ازانش با ملك انباز کن

1668. *Can çocuğunu şeytanın sütünden geri çek; ondan sonra onu melek ile ortak yap!*

Ya'ni henüz çocuk gibi olan canını şeytân-ı vehmin emzirmesinden men' et; ondan sonra sıfât-ı nefsâniyyeden sâf olsun. Ondan sonra da melek cinsinden olup vücûdda melâike ile ortak olsun.

تا تو تاریك و ملول و تیره‌ء　　دانکه با دیو لعین همشیره‌ء

1669. *Sen karanlık ve melûl ve bulanık oldukça, bil ki şeytân-ı laîn ile hemşîresin.*

Sen zulmet-i cehil içinde kaldıkça ve âlem-i sûretin meclûbu olup, onların gamıyla melûl oldukça ve sıfât-ı nefsâniyyen ile bulanık ve kesîf bulunduk-

"Kürre" at ve eşek yavrusuna derler. Ya'ni her şeyden kendi cinsi çıkar. Binâenaleyh helâl olan lokma latîfdir. Semeresi olan akvâl ve ef'âl dahi, kendi cinsinden latîf olur. Ve harâm lokma habîsdir; binâenaleyh onun semeresi olan akvâl ve ef'âli dahi habîs olur.

لقمه تخمست و برش اندیشها　　لقمه بحر و گوهرش اندیشها

1675. *Lokma tohumdur ve onun meyvesi fikirlerdir. Lokma denizdir, onun gevheri fikirlerdir.*

زاید از لقمهء حلال اندر دهان　　میل خدمت عزم رفتن آنجهان

1676. *Hizmet meyli, o cihâna gitmek azmi, ağızdan helâl lokmadan doğar.*

Emr-i ilâhîye itâat meyli, âlem-i rûhâniyyete intikāl azmi hep helâl lokmadan olur.

باز گفتن بازرگان با طوطی آنچه دید

از طوطیان هندستان

Tâcirin tûtîye, Hindistan tûtîlerinden gördüğü şeyi açıkça söylemesi

کرد بازرگان تجارترا تمام　　باز آمد سوی منزل دوستکام

1677. *Tâcir, ticâretini tamam etti; dostların murâdı üzre hânesi tarafına geri geldi.*

هر غلامی را بیاورد ارمغان　　هر کنیزك را ببخشید او نشان

1678. *Her bir kölesine hediye getirdi; her câriyeciğe nasîb bağışladı.*

گفت طوطی ارمغان بنده کو　　آنچه دیدی وآنچه گفتی باز گو

1679. *Tûtî dedi: Bendenin hediyesi hani? Gördüğü şeyi ve söylediğin şeyi tekrâr söyle!*

ça, bil ki bâb-ı saâdetden matrûd olan şeytân ile berâber ism-i Mudil hazretinden süt emmektesin.

لقمهء کو نور افزود و کمال　　آن بود آورده از کسب حلال

1670. [1642] *Bir lokma ki, o nûr ve kemâl ziyâdeleştirdi, o kesb-i helâlden getirilmiş olur.*

Ya'ni vech-i helâlden kazanılmış olan gıdâ, vücûd-ı insânîde güzel fikir ve güzel fiil zuhûruna sebeb olur. Zîrâ gıdâ vücûd-ı beşerde tohum gibidir; ve fikir ve fiil onun meyveleridir. Tohum fenâ olursa, meyve de fenâ olur.

روغنی کاید چراغ ما کشد　　آب خوانش چون چراغی را کشد

1671. *Bir yağ gelip bizim çerâğımızı söndürürse, bir çerâğı söndürdüğü için ona su tesmiye et!*

"Yağ"dan murâd gıdâ ve "çerâğ"dan murâd nûr-ı kalbdir. "Su"dan murâd harâm olan gıdâ-yı tabîîdir ki, ancak rûh-ı hayvânînin kuvvetine sebeb olur.

علم و حکمت زاید از لقمهء حلال　　عشق و رقت آمد از لقمهء حلال

1672. *Helâl lokmadan ilim ve hikmet doğar; helâl lokmadan aşk ve rikkat geldi.*

Bir kimse evliyâullâhın meclisinden ve kelâmından müteessir olup onda aşk ve rikkat-i kalb ve göz yaşı hâsıl olmazsa, bilsin ki gıdâsı haramdır. Zîrâ helâl lokma ile harâm lokmanın mîzânı budur.

چون ز لقمه تو حسد بینی و دام　　جهل و غفلت زاید آنرا دان حرام

1673. *Vaktâki lokmadan sen hased ve dâm görürsün, cehil ve gaflet doğar; onu harâm bil!*

Sen gıdâyı aldıktan sonra, kendinde hased ve kibir ve ucub gibi tuzaklara tutulduğunu görürsen ve senden cehil ve gaflet doğarsa, bil ki yediğin ve içtiğin harâmdır.

هیچ گندم کاری و جو بر دهد　　دیدهء اسبی که کرهء خر دهد

1674. *Sen hiç buğday ekersin de arpa verir mi? Bir atı görmüş müsün ki eşek yavrusu versin.*

گفت نی من خود پشیمانم ازان دست خود خایان و انگشتان گزان

1680. [1652] *Dedi: Hayır, ben elimi çiğneyici ve parmaklarımı ısırıcı olduğum halde ondan pişmânım.*

من چرا پیغام خامی از گزاف بردم از بی دانشی و از نشاف

1681. *Ben niçin beyhûde cehlim ve gafletimle, ham haberi götürdüm.*

گفت ای خواجه پشیمانی ز چیست چیست آن کین خشم و غم را مقتضیست

1682. *(Tûtî) dedi: Ey efendi pişmanlık nedendir? O nedir ki bu gazabı ve gamı muktezîdir?*

گفت گفتم آن شکایتهای تو با گروه طوطیان همتای تو

1683. *(Tâcir) dedi: Senin mislin tûtîler gürûhuna, o senin şikâyetlerini söyledim.*

آن یکی طوطی ز دردت بوی برد زهره اش بدرید و لرزید و بمرد

1684. *O bir tûtî senin derdinden koku götürdü; ödü yırtıldı ve titredi ve öldü.*

من پشیمان گشتم این گفتن چه بود لیك چون گفتم پشیمانی چه سود

1685. *Ben pişmân oldum, bunu söylemek ne idi; fakat mâdemki söyledim, pişmânlık ne fâide!*

نکتهء کان جست ناگه از زبان همچو تیری دانکه جست او از کمان

1686. *Dilden ansızın sıçrayan bir nükteyi, yaydan sıçrayan bir ok gibi bil!*

وا نگردد از ره آن تیر ای پسر بند باید کرد سیلی را ز سر

1687. *Ey oğul, o ok yolundan geri dönmez, bir seli baştan bağlamak lâzımdır.*

چون گذشت از سر جهانی را گرفت گر جهان ویران کند نبود شگفت

1688. *Baştan geçtiği vakit cihânı tuttu; eğer cihânı harâb ederse acîb olmaz.*

Ya'ni selin başını bendler ile kapamak lâzımdır. Eğer baştan akıp geçerse, önüne gelen karyeleri ve kasabaları basar. Eğer böyle şiddetli akan sel, cihân halkını harâb ederse taaccüb olunmaz; çünkü tabîî bir haldir.

فعل را در غیب اثرها زادنیست وان مواليدش بحکم خلق نیست

1689. *Fiil için gaybda eserler doğmaklık vardır; ve onun o mevâlîdi halkın hükmüyle değildir.*

Ya'ni ef'âl-i ibâdın âlem-i gaybda birtakım eserleri doğmak, merâtib-i ilâhiyyenin tertîbi iktizâsındandır. Bu sebeble Hak Teâlâ Hazretleri ind-i ilâhîsinde iyi veyâ fenâ olan akvâl ve ef'âli, peygamberlerini göndererek tebliğ etti. Binâenaleyh zâhirde teklîf, bâtında tekvîn için vâki' oldu. İmdi îmân âlem-i gaybda cennetin arzı; ve güzel sözler ve güzel fiiller bu cennetin suver-i latîfesidir. Ve küfür cehennemin zenbi; ve fenâ sözler ve fenâ fiiller bu cehennemin suver-i kabîhasıdır. Şu halde herkes cennetini ve cehennemini âlem-i dünyâda kendisi hazırlamış olur. Nitekim hadîs-i şerîfde الناس مجزيون باعمالهم ان خيرا فخير و ان شرا فشر ya'ni "Nâs amelleriyle mücâzât olunurlar; eğer hayır ise, hayırdır ve şer ise, şerdir." Ve kezâ âyet-i kerîmede فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرّاً يَرَهُ (Zilzâl, 99/7, 8) ya'ni "Kim ki zerre ağırlığınca hayır işlerse onu görür; ve kim ki zerre ağırlığınca şer işlerse, onu görür" buyrulur.

İşte muhakkiklerin cennet de burada, cehennem de burada dediklerinin vechi budur. Ehl-i dalâlden bir kısmı bunu yanlış anlayıp, berzahdaki cennet ve cehennem-i rûhânîyi ve ba'de'l-ba's cennet ve cehennem-i cismânîyi inkâr ederler ve bu âlemde huzûzât-ı nefsâniyyelerine dalarlar. Halbuki hadîs-i şerîfde القبر روضة من رياض الجنة او حفرة من حفرات النيران ya'ni "Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçedir; veyâ cehennem çukurlarından bir çukurdur" buyrulması, cennet ve cehennem-i rûhânînin vücûduna delîldir.

İmdi kavil ve fiil bizden sâdır olmakla berâber, bizim mahlûkumuz değildir; belki bu sûretlerin âlem-i gaybda tekevvünü de Hakk'ın yaratmasıyladır; zîrâ vücûdda Hak'dan başka mutasarrıf yoktur. Vücûd-ı ibâd, kazâ-yı ilâhînin mecrâlarıdır. Nitekim suların bir tarafa akmasında mecrâların dahli olmakla berâber, suların tekvîninde aslâ medhalleri yoktur.

بی شریکی جمله مخلوق خداست آن موالید ار چه نسبتشان بماست

1690. [1662] *O mevâlîdin her ne kadar nisbetleri bize ise de, hepsi şerîksiz mahlûk-ı Hudâ'dır.*

Ya'ni bizim bu dünyâdaki akvâl ve ef'âlimizin, âlem-i gaybda tekevvün eden sûretleri her ne kadar bize mensûb ise de, onların hepsi, yukarıda îzâh olunduğu vech ile, kulların iştirâki olmaksızın, Hak Teâlâ Hazretleri'nin mahlûkudur. Çünkü vücûd Hakk'ındır ve onun her bir mertebesinde zâhir olan suver, Hakk'ın sıfât ve esmâsının ahkâm ve âsârıdır.

زید پرانید تیری سوی عمرو عمرو را بگرفت تیرش همچو نمر

1691. *Zeyd, Amr tarafına bir ok uçurdu. Onun oku kaplan gibi Amr'ı tuttu.*

مدتی سالی همی زایید درد　　دردهارا آفریند حق نه مرد

1692. *Bir sene müddet derd doğurdu; o derdleri âdem değil, Hak yaratır.*

زید رامی آن دم ار مرد از وجل　　دردها می زاید آنجا تا اجل

1693. *Atan Zeyd o demde havfdan öldü; eceline kadar ona veca'lar doğar.*

Oku Amr tarafına atan Zeyd, farz et ki eyvâh ne yaptım, diye ya hükûmet cezâsından veyâhud Hakk'ın azâbından korktu ve o demde yüreğine inip öldü. Halbuki yaralanan Amr'in vücûdunda eceline kadar mütevâliyen evcâ' peydâ olmaktadır.

زان موالید وجع چون مرد او　　زید را ز اول سبب قتال گو

1694. *Vaktâki o ölse de veca'ın mevâlîdi ondandır. Evvelen sebeb olduğundan Zeyd'e kattâl de!*

Zeyd öldüğü halde, ânen-fe-ânen Amr'ın vücûdunda hâdis olan veca'ların sebebi evvelen Zeyd olduğu için, sen Zeyd'e kātil de!

آن وجعهارا بدو منسوب دار　　گرچه هست آن جمله صنع کردگار

1695. *Her ne kadar onun cümlesi Girdigâr'ın sun'u ise de, sen o veca'ları, ona mensûb tut!*

Ya'ni Zeyd öldü ve vücûdu ortadan kalktı. Amr'ın vücûdunda ölünceye kadar ânen-fe-ânen peydâ olan veca'larda artık onun medhali kalmadı; binâenaleyh o evcâ'-ı hâdise, fâil-i hakîkînin halkıyla peyderpey zuhûra geldi. Böyle olmakla berâber, bu halk-ı ilâhînin kapısı olan sebebi evvelen Zeyd açtığı için, sen o veca'ları da Zeyd'e mensûb bil!

همچنین کشت و دم و دام و جماع　　آن مواليدست حق را مستطاع

1696. *Ekin ve nefes ve tuzak ve cimâ' da böyledir. O mevâlîd Hakk'ın müstetâ'ıdır.*

Ya'ni kul ekin eker ve nefes almak için ağzını burnunu açar ve hayvan avlamak için tuzak kurar ve tevlîd-i nesl için cimâ' eder. Bunların hepsi sebebdir ve abdin murâdının kapılarıdır. Halbuki bu esbâb tahtındaki zuhûrât ve mevâlîd-i mütetâbia, fâil-i hakîkînin kazâ-yı ilâhîsine mutî' ve münkāddır; ve mahlûk-ı Hak'dır. Böyle olmakla berâber abd tarafına nisbet olunur.

اولیا را هست قدرت از اله　　تیر جسته باز گرداند ز راه

1697. *Evliyânın Allah tarafından kudreti vardır; fırlamış oku yolundan geri çevirir.*

Bu beyt-i şerîfin yukarı rabtı budur ki, bütün mevâlîd Hakk'a mutî' ve münkâd olduğu ve mevâlîdin kapısı da esbâb bulunduğu halde, acabâ bu âlem-i sûretde o mevâlîdin zuhûru men' edilebilir mi? Meselâ Zeyd'in Amr tarafına attığı ok, Amr'ın yaralanmasına sebebdir ve bu sebeb tahtında Amr'ın vücûdunda evcâ' ve azâb tevellüd eder. "Acabâ âlemde bu sebebi men' edecek bir kuvvet var mıdır?" diye bir suâl vârid olabilir. Bu beyt-i şerîf bu suâl-i mukaddere cevâbdır. Cenâb-ı Pîr buyururlar ki: Evet, Hak Teâlâ Hazretleri evliyâya, bu mevâlîdin kapısı olan esbâbı men' edecek kudret vermiştir; onlar o kudret ile yaydan fırlamış olan oku geriye çevirirler. İmdi bu mes'eleden kazâ-yı ilâhînin def'i mümkin midir, değil midir suâli çıkar.

Ma'lûm olsun ki 625 numaralı beyt-i şerîfte îzâh olunduğu üzere, kazâ-yı ilâhî hükm-i küllî-i icmâlîdir.

Kazâ-yı ilâhî iki nevi'dir: Birisinin zuhûru şarta muallaktır; buna "kazâ-yı muallak" derler; diğerinin zuhûru hiçbir şarta muallak olmayıp, zuhûru mutlakdır. Buna da "kazâ-yı mübrem" derler. Evliyâ her ikisinde de tasarruf edebilir; fakat bunların her birisinde tasarrufu başka başkadır. Kazâ-yı muallakda evliyâ kudret-i Hak'la bir kimse hakkında zuhûr edecek bir belânın kapısı olan sebebi kapayıp, men' eder. Kazâ-yı mübremde müteveccih olan belânın ne sebebini ve ne de zuhûrunu men' etmek kâbil olmadığından, o belânın zamânını ve mekânını ve mevtınını, kudret-i Hak'la tebdîl eder. Zîrâ zamân ve mekân ve mevtın hep i'tibârî şeylerdir. Meselâ abdin, sefere gittiği halde bir cânî tarafından yaralanması ve bu sebeble bir ay hastalanması şarta muallakan kazâ olunmuş ise; bir veliyy-i kâmil onu seferden men' eder ve o belâ da başına gelmez. Ve eğer abdin bir zamanda sefere gitmesi ve belânın başına gelmesi kazâ-yı mübrem ise; veliyy-i kâmil, o seferin o zamanda icrâsından abdi men' eder ve o belâyı rü'yâ ve hayâl mevtınine nakl eder; ve abd rü'yâda o seferi icrâ ederken, cânî tarafından yaralanır ve âlem-i hayâlde evcâ' ile bir ay hastalanır; ve uyandığı vakit kendisini tâmmu's-sıhhat bulur. Zîrâ zaman ve mevtın i'tibârîdir ve hakîkatte hem rü'yâ ve hem de uyanıklık hallerinin her ikisi de hayâldir. Nitekim bu babdaki hakâyıkı Cenâb-ı Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî (k.s.) efendimiz *Fusûsu'l-Hikem*'de Fass-ı

Yûsufî'de Kur'ân ve ahâdîs ile beyân ve isbât buyururlar. Binâenaleyh velînin kazâ-yı mübrem hakkındaki bu tasarrufu, vak'ayı bir mevtın-ı hayâlden, diğer mevtın-ı hayâle intikāl ettirmek sûretiyle vâki' olur. Fakat bu tarz tasarruf her bir velînin kudreti dâhilinde değildir. Ehassu'l-havâsdan ba'zılarına vâki' olur. Nitekim Gavs-ı A'zam Abdü'l-Kādir Giylânî (k.s.) efendimizin: "Ben kazâ-yı mübremde de tasarrufa kādirim" buyurması, kendilerinde bu nevi' tasarruf bulunduğunu beyândır. Ve menâkıb-ı aliyyelerinde bu nevi' tasarrufâtından bahs olunur. Bu tasarrufâtın hakîkatte tasarrufât-ı ilâhiyye olduğunu beyân etmek zâiddir; çünkü insân-ı kâmil, halîfe-i Hak'dır ve vücûdda Hak'dan gayri bir şey yoktur.

بسته درهای موالید از سبب　　چون پشیمان شد ولی زان دست رب

1698. *Velî, o Rabb'in elinde pişmân olduğu vakit, mevâlîdin kapılarını sebebden bağlamıştır.*

"Dest"den murâd, esmâ-i ilâhiyyedir ve "Rab"den murâd, rubûbiyyet-i mutlakadır. "Pişmân olmak"dan murâd, veliyy-i kâmilin kalbi, Mâni' isminin tecellîsi ile bî-huzûr olmaktır. Bu i'tibâr ile şurrâh-ı kirâmın sû-i edebden ihtirâzen "Dest-i Rabb"ı başka türlü ma'nâlar ile te'villerine mahal yoktur; ve bu beyit, evvelki beytin tefsîri ve îzâhıdır. Ya'ni evliyâda Hakk'ın kudretiyle atılmış oku yolundan geriye çevirmek kuvveti vardır. O velî bunu niçin böyle yapar? Çünkü Hak, kendi halîfesi olan kâmilin kalbine Mâni' ism-i şerîfiyle tecellî eder; ve kâmil, dest-i Rab'den, ya'ni bir ism-i ilâhînin iktizâsı olarak zuhûr edecek olan mevâlîdden; ya'ni o ismin âsâr ve ahkâmından pişmân ve bî-huzûr olur. Bu sebeble o mevâlîdin, ya'ni o ismin ahkâm ve âsârının kapıları olan sebebi bağlar ve atılmış olan oku, bir eser ve mevlûd zuhûra getirmemek için yolundan geri çevirir. Meselâ ateş, yakmak için bir sebebdir ve bunun yakması kazâ-yı ilâhîdir ve bunun eseri ve mevâlîdi yakmak ve kahr etmek ve mahv etmektir. Bir velî bu ateş sûretinden, o eser-i ihrâk ve kahrın zuhûrunu ilkā-yı Hak ile murâd etmezse, o sebebi Hakk'ın onun eline vermiş olduğu kudret ile bağlar; âsârı zuhûr etmez olur. Ve onun eli, Hakk'ın elidir. Zîrâ hadîs-i kudsîde اذا احببت عبدا كنت له سمعا و بصرا و لسانا و يدا فبى يسمع و بى يبصر و بى ينطق و بى يبطش ya'ni "Ben bir kulumu sevdiğim vakit, onun sem'i ve basarı ve dili ve eli olurum. Binâenaleyh benimle işitir, benimle görür, benimle söyler ve benimle tutar" buyrulur.

Nitekim *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde Cenâb-ı Şeyh-i Ekber Muhyiddîn ibn Arabî (k.s.) efendimiz naklederler ki, kış günü bir mecliste nâr-ı Nemrûd'un İbrâhîm (a.s.)ı yakmadığı bahsi açılır. Orada bulunan bir feylesof tabîatı ya-

kıcı olan ateşin yakmaması mümkin olmadığını beyân eder. Hz. Şeyh-i Ekber, kendilerinde zuhûr eden gayret-i ilâhiyye üzerine, ortada duran mangal içindeki ateşi o feylesofun elbisesine döker ve elini de ateşe sokar. Münkir olan feylesof âteşin yakmadığı görünce îmân eder. Mu'cizât-ı enbiyâ ve kerâmât-ı evliyânın cümlesi bu kabildendir.

گفته نا گفته کند از فتح باب که ازان نه سیخ سوزد نه کباب

1699. *Feth-i bâb cihetinden söylenmemişi, söylenmemiş yapar ki, ondan ne şiş yanar, ne de kebâb.*

Ya'ni söylenmiş bir sözden fitne zuhûrunu men' için, söylenmemiş gibi bir hâle getirir; binâenaleyh o söylenen sözden ne söyleyene bir zarar gelir ve ne de işitenin teessürüne meydan kalır. İşte bu da velînin tasarrufâtından birisidir.

از همه دلها که آن نکته شنید آن سخن را کرد محو و نا پدید

1700. *Bütün gönüllerden işittiği o nükteyi, o sözü mahv ve nâ-bedîd etti.* [1672]

Velînin tasarrufâtından birisi de, gönüllerdeki havâtırı mahv etmek ve âsârının akvâl ve ef'âl ile hâricde zuhûrunu men' etmektir. Meselâ birisi huzûrunda bir suâl sormak veyâ i'tirâz etmek için zihninde bir ma'nâ hazırlar; o velînin tasarrufuyla o ma'nâyı unutur. Birçok düşündüğü halde, aslâ hâtırına gelmez. Zîrâ halkın bâtını evliyânın huzûrunda zâhirdir; ve herkesin içinden söylediği sözler, onun önünde lafız ve sûret ile söylenmiş sözler gibidir. Bu hâli evliyâya mülâkî olanlar, kendi nefislerinde çok def'a vâki' olduğu için zevkan bilirler.

گرت برهان باید و حجت مها باز خوان من آیة او ننسها

1701. *Ey büyük, eğer sana burhân ve hüccet lâzımsa* من آیة او ننسها *yı tekrâr oku.*

Bu beyt-i şerîfde sûre-i Bakara'da olan مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا (Bakara, 2/106) ya'ni "Eğer biz âyetlerden birini nesh edersek veyâ unuttururs ak, ondan hayırlısını veyâhut onun mislini getiririz" âyet-i kerîmesine işâret buyrulur. Ya'ni ey hayâlinde fikrini ve aklını büyük gören kimse, evliyânın söylenmiş sözü, söylenmemiş bir hâle getirmesi veyâhut havâtırı mahv etmesi hakkında burhân ve hüccet istersen, bu hâlin bu âlemde mümkin olduğunu zikr olunan âyet-i celîleyi tekrâr dikkatle okuduğun vakit anlarsın. İmdi mâdemki Hak bir âyeti nesh ediyor ve unutturuyor; O'nun halî-

fesi olan evliyâullâh dahi, Hakk'ın onlara bahş ettiği kudret ve salâhiyyet hasebiyle sözü ve havâtırı nesh etmeleri ve unutturmaları mümkindir.

آیت انسوکم ذکری بخوان　　قدرت نسیان نهادنشان بدان

1702. *"انسوکم ذکری" âyetini oku; onların nisyân koymalarının kudretini bil.*

Bu beyt-i şerîfde dahi "Kad efleha" sûresinde vâki' إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ (Mü'minûn, 23/109-110) ya'ni "Benim kullarımdan bir fırka vardır ki, -ey bizim Rabb'imiz biz inandık, bizi mağfiret et ve bize rahmet et ve sen rahmet edenlerin hayırlısısın- derler.İmdi siz onları maskara ittihâz ettiniz. Nihâyet size benim zikrimi unutturdular. Halbuki siz onlara güler oldunuz." Bu âyet-i kerîme, ashâb-ı suffa ve fukarâ-yı ashâb hakkında nâzil olmuştur. Bu zevât-ı kirâmın her birisi, nazar-ı Peygamberî ile makām-ı velâyete kadem basmışlar idi. Müşrikler kendilerine karşı ta'rîz ve istihzâ ettikçe, onlar bu terbiyesizlerin şekâveti müzdâd olmak için Hak fikrini büsbütün onlara unuttururlar idi. İşte bu da, evliyânın kalblerdeki tasarrufâtına açık bir delîldir.

چون بتذکیر و بنسیان قادرند　　بر همه دلهای خلقان قاهرند

1703. *Mâdemki tezkîre ve nisyâna kādirdirler, halâikın hepsinin gönülleri üzerinde kāhirdirler.*

Ya'ni mâdemki evliyâullâh bir şeyi insanın hatırına getirmeğe ve hatırına gelen bir şeyi de bozmağa ve unutturmağa kādirdir, o halde halâikın gönülleri üzerinde kuvvet-i kāhire ile tasarruf sâhibi olmuş olur.

چون بنسیان بست او راه نظر　　کار نتوان کرد ور باشد هنر

1704. *O nazar yolunu nisyân ile bağladığı vakit, hüneri olsa da iş yapamaz.*

Ya'ni bir kimse ne kadar ilim ve akıl ve hüner sâhibi olursa olsun, veliyy-i kâmil onun nazar-ı aklîsinin yolunu unutturmak sûretiyle bağlarsa, hiçbir şey bilmez ve elinden de hiçbir iş çıkamaz bir hâle gelir.

خلتموا سخریة اهل السمو　　از نبی خوانید تا انسوکم

1705. *Siz ehl-i sümûyu maskara zannettiniz. Kur'ân'dan "ensevküm"e kadar okuyunuz.*

Ey ilm-i zâhirlerine ve zekâlarına mağrûr olan kimseler! Ma'nen yüksek mertebe sâhiblerini siz, bunlar hurâfât ile meşgûl birtakım zavallılardır diye

eğlendiniz ve onları maskara zannettiniz. Eğer Kur'ân-ı Kerîm'e îmânınız varsa, " اَنْسَوْكُمْ=ensevküm"e kadar "Kad eflaha" sûre-i şerîfesindeki âyet-i kerîmeyi Kur'ân'dan okuyunuz ve hâlinizin vahâmetini anlayınız! Nitekim bu âyet-i kerîmenin îzâhı yukarıda geçti.

صاحب ده پادشاه جسمهاست　　صاحب دل شاه دلهای شماست

1706. *Köy sâhibi cisimlerin pâdişâhıdır; gönül sâhibi sizin gönlünüzün şâhıdır.*

Şehirlere ve köylere mutasarrıf olan pâdişâhlar ve hükümdarlar, ecsâm-ı zâhirenin pâdişahlarıdır; onların tasarrufları kendilerinin hayâtına bağlıdır. Öldükten sonra tasarruf nâmına hiçbir şeyleri kalmaz; fakat gönül sâhibi olan evliyâullâh âlem-i ma'nâdan olan sizin gönüllerinizin üzerinde mutasarrıf olan şâhlardır; binâenaleyh bunların tasarrufları gönülde olduğu için, tasarruf-ı sûrî sâhibi olan pâdişâhların gönüllerinde de tasarruf ederler. Binâenaleyh tasarrufları hem sûrete ve hem de âlem-i ma'nâya âid olur.

فرع دید آمد عمل بی هیچ شك　　پس نباشد مردم الا مردمك

1707. *Amel hiç şübhesiz görmenin fer'i geldi; böyle olunca insan, ancak göz bebeğidir.*

Ya'ni insanın okuması, yazması san'atı, velhâsıl bilcümle kemâlâtı görmeden husûle geldiği için, bunların muhassalası olan amel hiç şübhesiz görmenin fer'i olur; ve gören bu fer'lerin aslı olur. Böyle olunca insan ancak gözbebeği olmuş olur. Ya'ni insanın insanlığının hülâsası ancak gözbebeğinden ibâret bulunur. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber Muhyiddîn ibn Arabî (kaddesallâhu sırrahû) efendimiz *Fusûsu'l-Hikem*'de Fass-ı Âdemî'de şöyle buyururlar: فسمى هذا المذكور انسانا و خليفة فاما انسانيته فلعموم نشأته و حصره الحقايق كلها و هو للحق بمنزلة انسان العين من العين الذى به يكون النظر و هو المعبر عنه بالبصر فلهذا سمى انسانا فانه به نظر الحق الى خلقه فرحمهم Ya'ni "Bu zikr olunan mahlûka, "insan" ve "halîfe" tesmiye olundu. Onun insâniyyetine gelince onun neş'etinin umûmîliğinden ve hakāyıkın hepsini hasr ettiğinden dolayıdır. Ve o, kendisiyle nazar vâki' olan gözden, Hak için göz bebeği menzilesindedir. Ve basar ile muabberün-anh olan odur. İşte bunun için "insan" tesmiye olundu; zîrâ Hak onunla halkına nazar eyledi ve onlara rahmet etti."

من تمام این نیارم گفت ازان　　منع می آید ز صاحب مرکزان

1708. *Ben bunun tamâmını söze getiremem; zîrâ merkez sâhiblerinden men' gelir.*

Ya'ni evliyâullâhın nasıl olup da gözbebeği olduğunu ve kimin gözbebeği olduğunu, velhâsıl bu hususdaki birçok esrârı tamâmen söylemeğe kâdir değilim; zîrâ merkez sâhibleri olan enbiyâ-yı izâm hazarâtının ervâh-ı âliyelerinden men' ediliyorum. Çünkü âlem-i zâhir isneyniyet mertebesidir ve bu mertebenin ahkâmına riâyet lâzımdır. Halbuki bu esrârı açık bir sûretde beyân edersem, birçok zaîfü'l-akl olan kimseler sırr-ı vahdeti yanlış anlarlar ; binâenaleyh fazla îzâhâttan ferâgat ediyorum.

چون فراموشئ خلق و یادشان با ویست و او رسد فریادشان

1709. *Halkın unutkanlığı ve hatırlamaları, onun ile olduğundan, onların feryâdına da o erişir.*

Cânib-i Hak'dan halka nâzil olan ahvâlin kâffesi "kutb-ı zamân" vâsıtasıyla olduğundan, bu veliyy-i kâmil, bilcümle halkın feryâdlarına yetişir.; ve ona "gavs-ı a'zam" dahi derler. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber efendimiz *Et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye* nâmındaki eser-i âlîlerinin mukaddimesinde şöyle buyururlar: فالقطب معلوم غیر معین و هو خلیفة الزمان و محل النظر والتجلی و منه تصدر الاثار علی ظاهر العالم و باطنه و به یرحم من یرحم و یعذب من یعذب و له صفات Ya'ni "Kutub, ma'lûm-ı gayr-i muayyendir ve o mahall-i nazar ve tecellîdir; ve âlemin zâhirine ve bâtınına âsâr ondan sudûr eder ve rahm olunan kimseye onun sebebiyle rahm olunur; ve azâb olunan kimseye de, onun sebebiyle azâb olunur; ve onun sıfatları vardır."

صد هزاران نیك و بد را آن بهی می کند هر شب ز دلها شان تهی

1710. *O güzel, yüz binlerce iyiyi ve kötüyü her gece gönüllerden boşaltır.* [1682]

O güzel olan kutb-ı zamân, her gece halkın gönüllerinde olan iyi ve kötü hayâlâtı boşaltır.

Şurrâh-ı kirâmdan ba'zıları, bu beyitlerde mezkûr olan tasarrufâtı doğrudan doğruya Hakk'a izâfe etmişlerdir. Ve hakîkatte bilcümle tasarrufât Hakk'ın olduğuna şübhe yoktur. Fakat tedbîrât-ı ilâhiyye âlemde kutbun vücûduyla vâki' olduğundan, Ankaravî hazretleriyle Hind şârihlerinden İmdâdullah Çiştî (k.s.) hazretleri kutb-ı zamâna nisbet etmişlerdir; ve gerek yukarıdaki beyitlerin müfâdına ve gerek Hz. Şeyh-i Ekber efendimizin yukarıda gösterilen beyânât-ı aliyyeyelerine nazaran, kutb-ı zamâna âid olduğuna şübhe yoktur. Zîrâ kutb-ı zamân halîfe-i ilâhîdir ve halîfe müstahlifin aynıdır.

روز دلها را ازان پر می کند　　ان صدفهارا پر از در می کند

1711. *Gündüz gönülleri ondan doldurur, o sadefleri inciden doldurur.*

Gece olunca halk uykuya yatarlar ve gönülleri iyi ve kötü hayâllerden ve fikirlerden boşalır. Gündüz olunca yine hayâlât ve efkâr ile kalbleri kutb-ı zamân doldurur. O sadef mesâbesinde olan kalbleri, inci misâli olan efkâr ve hayâlât ile doldurur.

آن همه اندیشهٔ پیشانها　　می شناسد از هدایت جانها

1712. *O evvelki fikirlerin hepsi, hidâyetden dolayı canları tanır.*

Ya'ni geceleri uyku ile kalblerden boşalan efkâr ve hayâlâtın hepsi, kutb-ı zamânın irşâd ve hidâyetinden dolayı canları, ya'ni sâhiblerini tanırlar.

پیشه و فرهنگ تو آید بتو　　تا در اسباب بگشاید بتو

1713. *Senin san'atın ve ma'rifetin, sana esbâb kapısını açmak için, sana gelir.*

Ya'ni sen gece, san'at ve ma'rifet sâhibi olarak uykuya dalmış isen, sabah olunca senin o san'at ve ma'rifetin, sana kâr ve rızık kapısını açmak için, yine sana gelir.

پیشهٔ زرگر بآهنگر نشد　　خوی این خوشخو بآن منکر نشد

1714. *Kuyumcunun san'atı, demirciye gitmedi; bu güzel huylunun huyu, o münkire gitmedi.*

Kuyumcu olarak uyuyan kimse, sabahleyin yine kuyumcu olarak uyandı; uyandığı vakit kendisini demirci olmuş bulmadı. Güzel huylunun huyu da, fenâ huylu kimseye gitmedi.

پیشها و خلقها همچون جهیز　　سوی خصم آیند روز رستخیز

1715. *San'atlar ve huylar cihaz gibi, kıyâmet gününde sâhibi tarafına gelirler.*

"Cehîz" cihâz kelimesinin imâle olunmuş sûretidir. "Hasm" burada sâhib ma'nâsınadır. Ya'ni ölüm hâli uykunun nazîridir. Uyuyan kimsenin san'atı ve ahlâkı uyandığı vakit nasıl kendisine taalluk ederse, ba's-i kevnîde, herkesin iyi ve kötü ahvâli, yine kendisine râci' olur. Nitekim hadîs-i şerîfde تموتون کما تعیشون و تحشرون کما تموتون ya'ni "Yaşadığınız gibi ölürsünüz; ve öldüğünüz gibi haşr olunursunuz" buyrulur.

پیشها و خلقها از بعد خواب　　واپس آمد هم بخصم خود شتاب

1716. *San'atlar ve ahlâklar uykudan sonra, yine sür'atle sâhibine geri gelir.*

پیشها و اندیشها در وقت صبح　　هم بدانجا شد که بود آن حسن و قبح

1717. *San'atlar ve düşünceler, sabah vaktinde yine güzel ve çirkin olan yere gitti.*

چون کبوترهای پیك از شهرها　　سوی شهر خویش آرد بهرها

1718. *Kāsıd olan güvercinler gibi şehirlerden kendi şehri tarafına, hisseler getirir.*

"Peyk" kāsıd ve sâî ma'nâsınadır, postacı demektir. "Behre-hâ" hisseler ve nasîbler ma'nâsınadır, müfredi "behre" dir. Güvercin postaları kadîmden beri mevcûddur, elyevm bunlar askerî idâreler tarafından inde'l-îcâb istifâde olunmak için beslenmekte ve postacılığa alıştırılmaktadır.

Beyt-i şerîfde, uyku hâlinde dağılan efkârın, uyanıldığı vakit yine kendi sâhibleri tarafına rücû'ları hâli, postacı güvercinlere teşbîh buyrulmuştur.

شنیدن آن طوطی حرکت آن طوطیان و مردن آن طوطی

در قفص و نوحهء خواجه در وی

O tûtînin, o tûtîlerin hareketini işitmesi ve o tûtînin kafes içinde ölmesi; ve efendinin onun hakkındaki feryâdı

چون شنید آن مرغ کان طوطی چه کرد　　هم بلرزید اوفتاد گشت سرد

1719. *O kuş, o tûtînin ne yaptığını işittiği vakit, o da titredi, düştü, soğuk oldu.*

"Geşt serd" soğuk olmak, ölmekten kinâyedir. Zîrâ ceseddeki harâret-i garîziyyenin sönmesi, ölüm hâliyle vâki' olur.

خواجه چون دیدش فتاده همچنین　　بر جهید و زد کله را بر زمین

1720. *Vaktâki efendi onu böyle düşmüş gördü, sıçradı ve külâhını yere vurdu.*
[1692]

چون بدین رنگ و بدین حالش بدید خواجه بر جست و گریبانش درید

1721. *Vaktâki onun bu rengini ve hâlini gördü, efendi sıçradı ve yakasını yırttı.*

گفت ای طوطیٔ خوب و خوش حنین این چه بودت این چرا گشتی چنین

1722. *Dedi: Ey güzel ve hoş sesli olan tûtî, bu sana ne oldu; niçin böyle oldun?*

ای دریغا مرغ خوش آواز من ای دریغا همدم و همراز من

1723. *Eyvâh yazık! Benim güzel sesli kuşum. Eyvâh yazık! Benim musâhib ve sırdaşım!*

ای دریغا مرغ خوش الحان من روح روح و روضهء ریحان من

1724. *Eyvâh yazık! Benim nağmeleri latîf olan kuşum; benim rûhumun güzel kokusu ve benim fesleğen bahçem!*

Cenâb-ı Pîr, bu kıssanın zımnında kendi zevk-ı âlîlerine âid esrâra işâret buyururlar. Kıssanın zâhirine nazaran bu teessürler tâcir tarafından gâib ettiği tûtî hakkındadır; fakat hakîkatte Cenâb-ı Pîr'in bu teessüfleri, gaybûbet buyuran ma'şûkān-ı ilâhiyyenin ser-firâzlarından Şemseddîn-i Tebrîzî efendimiz hakkında vâki' olduğu hissolunur. Ve bu vak'a, fakîr tarafından tercüme ve tab' ettirilmiş *Menâkıb-ı Sipehsâlâr*'da tafsîl olunmuştur. Zîrâ *Mesnevî-i Şerîf*' in ibtidâsında 123, 130, 133 ve 142 numaralı beyitlerinde görüldüğü vechile, söz bir aralık Şemseddîn-i Tebrîzî efendimiz hazretlerine intikāl etmiş ve Çelebi Hüsâmeddîn efendimiz tarafından cenâb-ı Şems ile vâki' olan sohbetden bahs buyrulması niyâz olunmuş idi. Hz. Pîr-i destgîr efendimiz dahi bunun açıkça söylenmesi münâsib olmadığını ve hikâyenin zımnına kulak tutmasını tavsiye buyurmuşlar idi. Hikâyenin zımnından maksad yalnız pâdişâh ve câriye hikâyesi değildir; belki *Mesnevî-i Şerîf* kıssalarının hepsi için, bu kıssa vâriddir. Binâenaleyh bu tûtî ve tâcir kıssasında buna işâret buyrulur. Nitekim teessüfâta âid olan kelimâta dikkat olunursa, bu nokta-i nazar daha ziyâde tavazzuh eder; ve âtîdeki beyt-i şerîfin îzâhı da bu ma'nâyı te'yîd eyler.

گر سلیمانرا چنین مرغی بدی کی خود او مشغول این مرغان شدی

1725. *Eğer Süleymân'ın böyle bir kuşu olsa idi, ne vakit o, bu kuşlar ile meşgūl olurdu.*

Şurrâh-ı kirâm hazarâtı bu beyt-i şerîfde birçok mütâlaât beyân etmişlerdir; ve nihâyet Süleymân (a.s.) gibi sûrî ve ma'nevî tasarruf ile zâhir olan bir nebiyy-i zîşâna karşı söylenen bu söz, her ne kadar edeb dâiresinden hâric ise de, tâcir bunu aşk ve muhabbet sâikasıyla söylemiş olduğundan ma'zûr bulunduğunu ve çünkü lisân-ı aşkın edeb ve kāide gibi şeylerle mukayyed olmayacağını beyân etmişler ve bu mütâlaada ittifak eylemişlerdir. Fakat yukarıki beytin îzâhından dahi ma'lûm olduğu üzere, bu sözler ne edeb dâiresinden hâricdir ve ne de lisân-ı aşkdır; belki pek vâzıh bir hakîkattir. Şöyle ki: Süleyman (a.s.) bir nebiyy-i zîşân olmakla berâber, sâhib-i şerîat değildir; belki Mûsâ (a.s.)ın şerîatini te'yîd buyururlar idi. Halbuki Mûsâ (a.s.) o kadar kemâl-i azamet ve kurbet ile اللهم اجعلنی من امة محمد ya'ni "Ey Allâh'ım benî ümmet-i Muhammed (a.s.) dan yap" buyurmuşlardır. Ve (s.a.v.) Efendimiz dahi لو کان اخی موسی حیا لما وسعه الا اتباعی ya'ni "Eğer karındaşım Mûsâ diri olaydı, bana tâbi' olmaktan başka tâkatı olmaz idi" buyurur ve bu ma'nâyı îzâh için Cenâb-ı Pîr âtîde II. cild-i *Mesnevî-i Şerîf*'lerinde şöyle buyururlar: (354-356 nolu beyitler)

چونکه موسی رونق دور تو دید　　کاندر و صبح تجلی میدمید

گفت یارب آن چه دور رحمت است　　خود گذشت از رحمت آنجا رؤیت است

غوطه ده موسیٔ خودرا در بحار　　در میان دورهء احمد برآر

"Vaktâki Mûsâ senin devrinin parlaklığını gördü, zîrâ onda tecellî-i subhî esiyor, dedi ki: Yâ Rab o ne devr-i rahmetdir; rahmetden de ileridir; orada rü'yet vardır. Kendi Mûsâ'nı deryâlara daldır; devre-i Ahmed (a.s.) arasına çıkar."

İmdi Cenâb-ı Şems-i Tebrîzî efendimiz, haklarında علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل [Ümmetimin âlimleri, Benî İsrâîl'in peygamberleri gibidir] buyrulan urefâyı rabbâniyyeden ve ma'şûkān-ı ilâhiyyeden idi ki, hiçbir peygambere bu pâyelerde ümmetler nasîb olmamıştır; zîrâ o ümmetlerin tâbi' oldukları enbiyâ-yı izâm hazarâtı bile, ümmet-i Muhammed (a.s.)dan olmayı temennî etmişlerdir. Bu ma'nâ ise, sâir enbiyâ üzerine fazl ve tekaddüm-i Muhammedî'den başka bir şey değildir.; ve Kur'ân-ı Kerîm'de bu fazl ve tekaddüm وَ لَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ (İsrâ, 17/55) [Gerçekten biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık] ve تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (Bakara, 2/253) [O peygamberler ki, biz onların bir kısmını, diğerlerinden üstün kıldık] âyet-i kerîmeleriyle sâbittir. Bu halde beyt-i şerîfin ma'nâ-yı işârîsi: "Benim

musâhibim ve sırdaşım olan cenâb-ı Şems gibi, Süleymân (a.s.)ın efrâd-ı ümmeti arasında bir ferd bulunsa idi, kendi efrâd-ı ümmetinin fazıl ve kemâlâtını hiçe sayardı" demek olur ki, bunda da ne sû-i edeb ve ne de lisân-ı aşk vardır, ancak vâzıh bir hakîkat mevcûddur. Ve bu fazl, cenâb-ı Şems'in, Süleymân (a.s.)ın üzerine fazlı değil, belki ümmet-i Süleymân (a.s.) üzerine fazlıdır. Eğer bu mütâlaaya i'tirâzen: "Beyt-i şerîfin ma'nâ-yı işârîsi muvâfıktır. Ma'nâ-yı zâhirîsine nazaran sû-i edeb vardır" denecek olursa, cevâb veririz ki" *Mesnevî-i Şerîf*'den maksûd olan "tâcir ve tûtî" masalını anlatmak değildir; belki bu kıssa zımnındaki ma'nâlardır. Nitekim âtîde gelecek olan birçok beyitlerde bu ma'nâyı Cenâb-ı Pîr türlü türlü ifâdât ile îzâh buyuracaklardır. Binâenaleyh zâhir-i maânî hakkında beyhûde yere it'âb-ı zihn etmemek evlâdır.

ای دریغا مرغ کارزان یافتم　　زود روی از روی او بر تافتم

1726. *Eyvâh yazık! Bir kuş ki, ucuz buldum, halbuki onun yüzünden yüz çevirdim.*

Ya'ni kendime kolayca bulmuş olduğum bir musâhib-i zî-irfânı, kolayca elimden kaçırdım. Nitekim *Menâkıb-ı Sipehsâlâr*'ın mütâlaasından, Cenâb-ı Pîr ile Hz. Şems arasındaki münâsebetin böyle olduğu anlaşılır.

ای زبان تو بس زیانی مرمرا　　چون تویی گویا چه گویم مر ترا

1727. *Ey dil, sen bana çok ziyansın; mâdemki sen söyleyicisin, ben sana ne söyliyeyim?*

Bu beyt-i şerîf dahi vâkı'a mutâbıktır; zîrâ Cenâb-ı Şems Hz. Pîr'e mülâkî olmazdan mukaddem, pek mestûr bir halde idiler; onların envâ'-ı kemâlâtını parlak elfâz ve eş'âr ile ifşâ buyuran Hz. Pîr efendimiz olmuştur. Zîrâ kendileri evliyâ-yı kirâm hazarâtının bülbüllerindendir; nitekim bir beyitlerinde kendilerini öyle tavsîf buyururlar:

بلبل باغ او منم عقل کجا و من کجا

"Ben Hakk'ın bâğ-ı irfânının bülbülüyüm; akıl nerede, ben nerede!"

ای زبان هم آتش و هم خرمنی　　چند این آتش درین خرمن زنی

1728. *Ey dil, sen hem âteşsin ve hem harmansın; bu harmana nice bir âteş vurursun.*

Dilin ateşe teşbîhi te'sîrinden dolayıdır ve harmana teşbîhi de, harman gıdâ-yı mahz olan buğday ihzâr etmesindendir. Ya'ni dilin hem fâidesi vardır ve hem de zararı vardır. Ey dil, bir taraftan Hz. Şems'in kemâlâtını ızhâr edersin; bu fâideli bir şey olduğundan sen harman gibisin; ve fakat bu söylemen Hz. Şems'i istitâra sevk ettiği ve sen onun sohbetinden mahrûm kaldığın için harmana ateş vurmuş gibi olursun.

در نهان جان از تو افغان میکند گرچه هرچه گوییش آن میکند

1729. *Gizlide cân senden efgân eder. Vâkıâ o, sen her ne söylersen onu yapar.*

Hz. Pîr "cân" ta'bîriyle kendilerinin rûh-ı pür-fütûh-ı âlîlerine işâret buyururlar. Ya'ni ey dil, gizlide cân senin elinden feryâd edip durur; vâkıa sen her ne söylersen cân onu yapar. Ya'ni herkesin lisânı cânına tâbi' olduğu halde, benim cânım lisânıma tâbi'dir; zîrâ lisânım lisân-ı Hak'dır. Binâenaleyh lisânımdan sevk-ı ilâhî ile zuhûr eden esrârı, cânım kıskandığı için feryâd eder. Bu i'tibâr ile benim cânım dilimin söylediğini yapar; zîrâ söylediğim cânımın sırrıdır.

ای زبان هم گنج بی پایان تویی ای زبان هم رنج بی درمان تویی

1730. *Ey dil, nihâyetsiz hazîne de sensin; ey dil, ilâçsız maraz da sensin!*
[1702]

هم صفیر و خدعهء مرغان تویی هم انیس وحشت هجران تویی

1731. *Kuşların safîri ve hîlesi de sensin; hicrân vahşetinin enîsi de sensin.*

Ey dilim, kuşların sadâsını çıkarıp, onları taklîd sûretiyle hîle yapan ve tuzağa düşüren sensin.

Ya'ni insân-ı kâmil ervâh kuşlarının mertebesine tenezzül edip, onların anlıyacağı lisân üzere sözler söyler ve nihâyet onları nefis sahrâlarında hayvanlar gibi gezmekten men' edip, riyâzet ve mücâhede tuzağına düşürür; ve ervâh asıllarından ayrılık vahşeti içinde çırpınırken, insân-ı kâmil güzel ve latîf sözler ile onların enîsi olur.

چند امانم میدهی ای بی امان ای تو زه کرده بکین من کمان

1732. *Ey amansız, bana ne kadar aman verirsin? Ey sen ki, benim kînime yayı kirişlemişsin.*

Ya'ni ey dil, bana hiç amân vermezsin. Benim aleyhime olarak ok gibi olan sözleri kirişe koyup, hemen yayı çekmek üzeresin.

نك بپرانیدهء مرغ مرا　　در چراگاه ستم کم کن چرا

1733. *İşte benim kuşumu uçurmuşsun; sitem mer'asında az otla!*

یا جواب من بده یا داد ده　　یا مرا ز اسباب شادی یاد ده

1734. *Ya bana cevâb ver, ya adâlet ver; yâhut esbâb-ı şâdîden hâtıra ver!*

Ey dil, ya i'tizârını beyânen cevâb ver; veyâhud kusûrunu i'tirâf edip insâfa gel; ve i'tidâl dâiresine gir! Yâhud beni mesrûr edecek sebeblerden hâtıra söyle!

ای دریغا صبح ظلمت سوز من　　ای دریغا نور صبح افروز من

1735. *Eyvâh yazık! Benim zulmet yakıcı sabâhım. Eyvâh yazık! benim sabâhı parlatıcı nûrum!*

ای دریغا مرغ خوش پرواز من　　ز انتها پریده تا آغاز من

1736. *Eyvâh yazık! Benim latîf uçucu kuşum, intihâdan, benim ibtidâma uçmuştur.*

Dikkat olunursa, bu teessüfâtın cümlesi Cenâb-ı Pîr tarafından Şems-i Tebrîzî efendimizin gaybûbiyetlerine hitâben vâki' olduğu anlaşılır. Hele : "İntihâdan benim ibtidâma uçmuştur" ta'bîri, onlar hakkında olduğuna vuzûh derecesinde bir işârettir. Zîrâ evliyâ-yı kümmelînin ervâh-ı aliyyeleri, nihâyet-i mertebeye vusûlden sonra, tekmîl-i tâlibîn için, "seyr-i anillâh" ile merâtib-i sülûkün bidâyetine nüzûl ederler; binâenaleyh intihâdan ibtidâya uçmuş olurlar. Hz. Pîr efendimiz, Cenâb-ı Şems ile mülâkî olmadan evvel bir veliyy-i kâmil idiler; fakat Hz. Şems ile vâki' olan sohbetden pek büyük istifâde buyurduklarını ba'zı ebyât-ı şerîfelerinde îzâh buyururlar:

پیر من و مرید من درد من و دوای من

فاش بگفته این سخن شمس من و خدای من

"Benim pîrimdir ve mürîdimdir; benim derdimdir ve benim ilâcımdır; bu söz açık söylenmiştir ki, benim Şems'im, benim hudâmdır."

عاشق رنجست نادان تا ابد　　خیز لا اقسم بخوان تا فی کبد

1737. *Câhil ebede kadar meşakkatin âşıkıdır; kalk* فی کبد *= (fî kebed)e kadar* لا اقسم *= (lâ üksimu)yu oku!*

Suver-i âlemin nereden geldiğini ve neden ibâret olduğunu bilmeyen ve işin hakîkatini anlamayıp, sabun köpüğü gibi olan bu sûretlere rabt u kalb edenler, hakîkatte renc ve meşakkatin âşıkıdırlar. Zîrâ fânî olan bu sûretlere gönül bağlayanlar, onların gaybûbeti ile yanar, tutuşur ve feryâd ederler. Nitekim tâcirin gönlü, suver-i âlemden bir sûret olan tûtîye bağlanmış ve onun ölmesi ile feryâda başlamıştır. İşte hakîkatten câhil olanların hâli böyledir. Eğer sen bu ma'nâya delîl istersen kalk لا اقسم =lâ uksimu" sûre-i şerîfesini كبد فى= fî kebed" e kadar oku: لاَ اُقْسِمُ بِهَذَاالْبَلَدِ وَ اَنْتَ حِلٌّ بِهَذَاالْبَلَدِ وَ وَالِدٍ وَمَا وَلَدَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِى كَبَدٍ (Beled, 90/1-4) [Hayır! Bu beldeye, senin bu beldeye girişine, babaya ve ondan gelen çocuğa yemîn ederim ki biz, insanı birtakım zorluklar, zahmetler ve sıkıntılar içinde yarattık.] Müfessirîn hazarâtı arasında لا =lâ hakkında ihtilâf vardır; kimi zâid addetmiş ve kimi zâid değildir demiştir. Tafsîli tefsîrlerde mevcûd olduğundan burada zikri zâiddir. Fakîr bahse mutâbık olan ma'nâ-yı işârîsini arz edeceğim, şöyle ki: "Lâ" zâid olmayıp (s.a.v.) Efendimiz'in sırren Hak Teâlâ Hazretleri'yle vâki' olan muhâtabasına, cânib-i ulûhiyyetten bir cevâb makāmındadır. O muhâtabanın mahiyyeti bize meçhûldür.

"Beled"den maksûd, âlem-i sûret olan dünyâdır. "Vâlid"den murâd, vücûd-ı hakîkînin sıfât ve esmâsıdır. "Veled"den maksûd, hazret-i şehâdetde bu sıfât ve esmânın mezâhiri olan suver-i kesîfedir. Şu halde ma'nâ-yı işârîsi böyle olur: "Hayır, yâ Habîbim, mertebe-i şehâdetime kasem ederim ve sen el-ân bu mertebeye nüzûl edip sâkin oldun ve vâlid olan sıfât ve esmâma ve mevlûd olan onların mezâhirine kasem ederim; muhakkak biz insanı renc ve meşakkat içinde yarattık." İmdi insanın renc ve meşakkatte yaratılması, gerek kendi vücûdunun ve gerek muhîtindeki eşyânın libâs-ı gayriyyet ile zâhir olmasından dolayı, insanın bu vücûdât-ı izâfiyyeyi ve suver-i hayâliyyeyi müstakil zannetmesindendir.

از کبد فارغ بدم با روی تو　　وز زبد صافی شدم در جوی تو

1738. *Senin cemâlin ile rencden fâriğ oldum; ve senin ırmağında köpükten sâfî oldum.*

این دریغاها خیال دیدنست　　وز وجود نقد خود بیریدنست

1739. *Bu teessüfler görmenin hayâlidir; kendi nakd-i vücûdundan inkıtâ'dır.*

Ya'ni bu teessüfler, hep güzel bir sûrete in'itâfından hâsıl olan hayâlin te'sîriyledir; ve o hayâlde istiğrâk hasebiyle kendi vücûd-ı hâzırından kat'-ı

nazar etmektir. Ya'ni ey müteessif olan kimse, gâib olan gitti ve onun görülmüş olmasından mütevellid bir hayâl kaldı. Halbuki o hayâlin vücûdu hâzır değildir. Senin vücûdun ise mevcûd ve hâzırdır ve nakiddir. Binâenaleyh kendinin hayâlini bırak da, nakid olan vücûdunun muktezâlarıyla meşgûl ol! Nitekim şâirin:

Görmeyeydim ne olaydı seni ben
Sönmez âteşlere yakdın beni sen

Demesi de bu ma'nâdandır.

غیرت حق بود و با حق چاره نیست کو دلی کز حکم حق صد پاره نیست

1740. [1712] *Hakk'ın gayreti idi; Hakk'a çâre yoktur. Hani bir gönül ki Hakk'ın hükmünden yüz parça değildir?*

Tûtînin elinden gitmesi Hakk'ın gayreti idi. Zîrâ Hak Teâlâ Hazretleri gayûrdur; binâenaleyh gayretle tecellîsine karşı bir müdâfaa ve çâre ittihâzı kābil değildir. Kazâ-yı ilâhîden parça parça olmayan bir gönül var mıdır? Nitekim Cenâb-ı Şeyh-i Ekber efendimiz *Fusûsu'l-Hikem*'de Fass-ı Muhammedî'de şöyle buyururlar: فان الحق غیور علی عبده ان یعتقد انه یلتذ بغیره Ya'ni "Hak Teâlâ Hazretleri kulları üzerine gayûrdur ki, kendisinin gayrisi ile iltizâz eylediğini i'tikād ede."

غیرت آن باشد که او غیر همه ست آنکه افزون از بیان و دمدمه ست

1741. *Gayret o olur ki,o cümlenin gayridir. O zât ki beyandan ve demdemeden efzûndur.*

Hakk'ın gayreti demek, Hak bütün eşyâ-yı mevcûdenin gayri olmasıdır demektir. Zîrâ Zât-ı Hak, hiçbir kayıt ile mukayyed olmayan bir vücûd-ı mutlaktır. Ve vücûd, bu mertebesinde bilcümle kuyûd ve izâfâtdan münezzehdir; ve o Zât-ı mutlak kayıt ve beyâna ve demdemeye, ya'ni lafız ve savt ile ta'bîr ve tavsîfe sığmaz; ve vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ı, maddeden mücerred olarak müşâhede kābil değildir. Nitekim Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fusûsu'l-Hikem*'de Hikmet-i Ferdiyye'de şöyle buyururlar: لا یشاهد الحق مجردا عن المواد ابدا فان الله بالذات غنی عن العالمین Ya'ni "Hak Teâlâ mevâddan mücerred olarak ebeden müşâhede olunmaz; çünkü Allah Teâlâ zâtıyla âlemlerden ganîdir."

ای دریغا اشك من دریا بدی تا نثار دلبر زیبا بدی

1742. *Eyvâh yazık! Yakışıklı dilbere nisâr olmak için, benim gözümün yaşı deniz olaydı.*

Zîrâ ma'şûk sûretinde zâhir olan Hak olduğu ve Hak bu maddede müşâhede olunduğu için, Cenâb-ı Pîr "yakışıklı dilber" ta'bîrini isti'mâl buyururlar.

طوطیٔ من مرغ زیرك سار من　　ترجمان فکرت و اسرار من

1743. *Benim tûtîm, fehim ve idrâk sâhibi kuşum; benim fikrimin ve esrârımın tercümânı!*

Ferheng-i Cihângîrî'de "Zeyrek-sâr" "Hudâvend-i fehm ü idrâk" ma'nâsına gösterilmiştir.

هر چه روزی داد و ناداد آیدم　　او ز اول گفته تا یاد آیدم

1744. *Her ne ki, yevmî i'tidâl ve adem-i i'tidâl bana gelir idi, o evvelden söylerdi, nihâyet hâtırıma gelir idi.*

Bu beyt-i şerîfin ma'nâsı mevcûd şerhlerden lâyıkıyla tavazzuh edemiyor. Fakîrin anladığına göre "rûz" gün ve âhirindeki یا= yâ masdariyyet; "dâd" atâ, insâf, adl ve i'tidâl ma'nâlarına gelir. Burada i'tidâl ma'nâsı münâsib göründü ve "nâ-dâd"a, adem-i i'tidâl ma'nâsı verildi. Ya'ni her gün i'tidâl ve adem-i i'tidâlden bana vâki' olacak ahvâli, tûtî evvelden bana söyler ve haber verirdi. Bana o söylediği ahvâl peyderpey vâki' oldukça tahattur ederdim demek olur ki, âtîdeki beyt-i şerîf dahi bu ma'nâyı te'yîd eder. Ve ahvâli evvelden keşif ve ihbâr, insân-ı kâmilin hâli olduğu zâhirdir; zîrâ onun nazarı a'yân-ı sâbite âleminedir.

طوطیٔ کاید ز وحی آواز او　　پیش ز اغاز وجود آغاز او

1745. *Bir tûtîdir ki, onun âvâzı vahiyden gelir; onun ibtidâsı vücûdun ibtidâsından evveldir.*

Öyle bir insân-ı kâmildir ki, onun kelâmı ilkāât-ı ilâhiyyedir; onun velâyetinin ibtidâsı, vücûd-ı izâfî âleminin ibtidâsından evveldir. Ya'ni âlem-i ecsâdın halkından mukaddem a'yân-ı sâbite âlemindedir. İnsân-ı kâmile olan ilkāât-ı ilâhiyyeye "vahy" ta'bîri câizdir; zîrâ kâmil, vâris-i ulûm-i nebevîdir ve onların kalblerine nâzil olan ilkāât-ı ilâhiyye Kur'ân'ın gayri değildir; ve Kur'ân-ı Kerîm kıyâmete kadar kâmillerin kalblerine münzeldir.

اندرون تست آن طوطی نهان　　عکس او را دیده تو بر این و آن

1746. *O tûtî senin bâtınında gizlidir; sen bunun ve onun üzerinde, onun aksini görmüşsün.*

Ya'ni o insân-ı kâmilin tasarrufâtı senin sînende ve bâtınında gizlenmiştir. Sen "bunun" ya'ni kalbinin ve "onun" ya'ni rûhunun üzerinde aksini görmüşsün.

Şurrâh-ı kirâm "tûtî" ta'bîrini muhtelif ma'nâlar ile göstermiştir. Ba'zıları murâd, vücûd-ı mutlakdır; ve ba'zıları rûh-i insânîdir demişlerdir. Fakat fakîrin mütâlaasına göre bu ebyât-ı şerîfe hep yukarıda 1697 numarada geçen تیر جسته باز کرداند ز راه اولیارا هست قدرت ازاله beyt-i şerîfinin tefsîr ve îzâhı olduğu anlaşılıyor. Maahâzâ evliyâullâh "cevâmiu'l-kelim"dir; bu ebyâtın şurrâh-ı kirâm hazarâtının mütâlaalarına göre birer vechi olması da câizdir.

می برد شادیت را تو شاد از و می پذیری ظلم را چون داد از و

1747. *Senin sürûrunu götürür, sen ondan mesrûrsun. Ondan zulmü adâlet gibi kabûl edersin.*

İnsân-ı kâmil senin kalbinde tasarruf edip, nefsindeki sürûr ve şetâreti izâle eder ve yerine rikkat ve bükâ getirir; sen ise bu halden mesrûr ve mütelezziz olursun. Nitekim ehl-i hakîkat التلذذ بالبكاء ثمنه ya'ni "Bükâ ile telezzüz, onun semenidir" derler. Ve onun nefse zulümden ibâret olan kıllet-i ekl, kıllet-i nevm, kıllet-i kelâm ile olan emrini adl gibi kabûl edersin.

Mısra'-ı sânîdeki "zulüm" ta'bîriyle فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِه (Fâtır, 35/32) ya'ni "Onlardan ba'zıları nefsine zâlimdir" âyet-i kerîmesine işâret buyururlar.

İmdi sâlik, kesâfet-i tenden kurtulmak ve kendisinde âsâr-ı rûhâniyyet zâhir olmak için, insân-ı kâmilin emr ettiği, nefse zulümden ibâret olan riyâzât ve mücâhedâtı ve huzûzât-ı nefsâniyyeye karşı muhâlefâtı adl-i mahsûs olarak kabûl etmek lâzımdır.

ای که جان از بهر تن می سوختی سوختی جانرا و تن افروختی

1748. *Ey kimse, canını ten için yaktın; canı yaktın ve teni parlattın!*

Ey insân-ı kâmilin, nefse zulüm ile olan emrini kabûl etmeyen sâlik! Tenin huzûzâtını verdin ve cismin hazzı için canını yaktın ve harâb ettin; canını yakıp muazzeb ettin ve tenini kuvvetlendirip revnakdâr bir hâle getirdin.

سوختم من سوخته خواهد کسی تا ز من آتش زند اندر خسی

1749. *Ben yandım; benden çör çöpe ateş vurmak için, bir kimse çakmak fitili ister mi?*

Bütün gece şem' gibi yanıyoruz; ateşe eş ve baldan mahrûmuz. Senin cemâlinin firâkından cismimiz harâbe ve canımız da baykuş oldu."

آنکه او هشیار خود تندست و مست چون بود او چون قدح گیرد بدست

1753. *O kimse ki, ayık iken sert ve serkeştir, o elinde kadeh tuttuğu vakit nasıl olur?*

Ya'ni ayıklık hâlinde sert ve serkeş huylu olan kimse, bir de bâde ile sarhoş olursa ne hâle gelir var kıyâs et!

شیر مستی کز صفت بیرون بود از بسیط مرغزار افزون بود

1754. *Azgın bir arslan gibi ki, sıfatdan hâric ola, merg-zârın genişliğinden ziyâde olur.*

Zâten mizâcı i'tidâl dâiresinden çıkmış olan bir azgın arslan, bir de çemen-zârın genişliğini görürse, büsbütün i'tidâlini gâib eder ve azgınlığı artar.

"Arslan"dan murâd Cenâb-ı Pîr'in zât-ı şerîfleridir. "Sıfatdan hâric olmak"dan murâd, vâridât-ı ilâhiyye sebebiyle mizâc-ı şerîflerinin mecrâ-yı i'tidâlden çıkarak semâ' buyurmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Şeyh-i Ekber hazretleri *Et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye* nâmındaki te'lîfâtlarında şöyle buyururlar: فان غلبك حال بغيبك عن احساسك و قمت فليس قيامك لك و انما اقامك واردك فمتى ما رجعت الى احساسك فاقعد من حينك وارجع الى هيئة اعتدالك فان الحركة فى السماع انحراف عن مجرى الاعتدال Ya'ni "Eğer sana bir hâl gālib olup seni ihsâsından gâib kılar ve sen de kıyâm edersen, kıyâmın senin değildir; ve seni ancak vâridin kaldırmıştır. İmdi, vakt-i ihsâsına rücû' edersen derhâl otur, i'tidâlinin hey'etine rücû' et! Zîrâ semâ'da hareket mecrâ-yı i'tidâlden inhirâfdır."

"Basît-i merg-zâr"dan murâd, âlem-i ervâhın sâha-i vesî'inin zât-ı şerîflerine inkişâfıdır; ve bu mertebeden, vücûd-ı mutlakın zât-ı hazretlerine olan tecelliyâtıdır. Nitekim beyt-i âtîde o hâle işâret buyururlar:

قافیه اندیشم و دلدار من گویدم مندیش جز دیدار من

1755. *Kāfiye düşünürüm ve benim dildârım bana benim dîdârımdan başkasını düşünme der!*

Bu *Mesnevî*'yi söylemek için bir taraftan kāfiye düşünürüm; halbuki ma'şûk-i hakîkî olan benim dildârım bana der ki: Kāfiye düşünmeyi bırak, ancak benim tecelliyât-ı cemâliyyem ile meşgûl ol!

Ben ehl-i nefsin aksine olarak nefsimi âteş-i aşk-ı ilâhîde yaktım ve rûhumu parlattım; çör çöp gibi olan nefsinin sıfatlarını yakmak için bir kimse çakmak fitili ve kav ister mi? Eğer isterse bana gelsin.

سوخته چون قابل آتش بود　　سوخته بستان که آتش کش بود

1750. [1722] *Mâdemki bir çakmak fitili âteşi kabûl edici olur, çakmak fitilini al ki, ateş çekici olur.*

Ben, kav gibi oldum; kav çabuk ateş alır. Sen çabuk ateş alan bu çakmak fitilini al!

Bu beyitlerde Cenâb-ı Pîr nefs-i nefîslerinin tecelliyât-ı gaybiyye-i ilâhiyyeyi kolayca kabûl ve sâliklere ifâza buyurduklarını beyân ederler; ve aynı zamanda kendilerinin kav gibi olup Cenâb-ı Şems'den âteş-i aşk-ı ilâhîyi aldıklarına işâret ve onların gaybûbetlerine âtîdeki beyt-i şerîfde tekrâr teessüf buyururlar.

ای دریغا ای دریغا ای دریغ　　کانچنان ماهی نهان شد زیر میغ

1751. *Eyvâh yazık, eyvâh yazık, eyvâh yazık ki, öyle bir ay bulut altına gizlendi!*

Pek çok teessüf olunur ki öyle bir insân-ı kâmil, gaybûbet etti ve sohbetinden mahrûm kaldım.

چون زنم دم کاتش دل تیزشد　　شیر هجر آشفته و خونریز شد

1752. *Nasıl söyliyeyim ki, gönlümün âteşi keskin oldu. Hecr arslanı azgın ve kan dökücü oldu.*

Gönlümdeki âteş-i iştiyâk şiddetlendi ve hicrân ve firkat arslanı azgın ve kan dökücü bir hâle geldiği için, söz söylemeye mecâlim kalmadı.

Şems-i Tebrîzî hazretlerinin ilk gaybûbetlerinde Cenâb-ı Pîr efendimiz mahdûm-i âlîleri Sultan Veled (k.s.) hazretleriyle, Şam'da olduğunu haber aldığı Şems hazretlerine manzûm olarak gönderdiği bir mektûbda şu beyitleri yazmış idi:

در طلسمات شمس تبریزی　　گشت گنجی عجائبش مکتوم
تا ازان دم که تو سفر کردی　　از حلاوت جدا شدیم چو موم
همه شب همچو شمع میسوزیم　　ز اتشی جفت و ز انگبین محروم
در فراق جمال تو مارا　　جسم ویران و جان همچون بوم

"Şems-i Tebrîzî'nin tılsımlarında, bir hazîne mevcuddur ki, onun acâibi gizlidir. Senin sefer ettiğin vakitten beri, balmumu gibi tatlılıktan ayrı olduk.

خوش نشین ای قافیه اندیش من　　قافیهء دولت تویی در پیش من

1756. *Ey benim kāfiye düşünücüm, hoş otur; benim indimde devletin kāfiyesi sensin.*

Cenâb-ı Hak'dan Hz. Pîr'in sırr-ı âlîlerine vâki' olan bir hitâbdır. "Kāfiye" şiirde beyitlerin sonlarına gelen, birbirine benzeyen kelimelere dendiği gibi, "tâbi' olan şey" ma'nâsına da gelir. Ya'ni "Ey benim şiirde kāfiye düşünen abd-i mahzım; seninle benim aramdaki ikilik, senin enâniyetinden fânî olman ile artık kalkmış ve ben sen olmuşumdur. Binâenaleyh vücûd-ı izâfî ve rûhânî âlemindeki tasarruf ve devlet-i hilâfetin hasebiyle sana tâbi'dir.

حرف چه بود تا تو اندیشی ازان　　حرف چه بود خار دیوار رزان

1757. *Harf ne olur; tâ ki sen ondan endîşedesin? Harf ne olur? Bağların duvarının dikenidir.*

Harfin ve savtın ne ehemmiyeti vardır ki, sen vücûd-ı hakkānîm ile mütehakkık olmuş iken onlar ile meşgūl olursun. Harf ve lafız dediğin şeyler, ma'nâ bağına nâmahrem olanların aşıp girememeleri için dîvâr-ı efkâra vaz' edilmiş olan dikenlerden ibârettir.

حرف و صوت و گفت را بر هم زنم　　تا که بی این هر سه با تو دم زنم

1758. *Harfı ve savtı ve kelâmı birbirine katarım, tâ ki bu her üçü olmaksızın sana söylerim.*

Kelime ve ses ve kelâm olmaksızın sana söylemek için bu üç vâsıtayı birbirine katar ve onların taayyünlerini mahv ederim; zîrâ mertebe-i vahdetde bilcümle taayyünât mahv ve müstehlektir.

آن دمی کز آدمش کردم نهان　　با تو گویم ای تو اسرار جهان

1759. *O demi ki, Âdem'den gizledim, ey cihânın esrârı olan sen, sana söylerim.*

Ma'lûm olsun ki, Hâtem-i enbiyâ Muhammedü'l- Mustafâ (s.a.v.) Efendimiz cemî'-i enbiyânın ezvâkını câmi'dir ve onların sâir enbiyâ (aleyhimü's-selâm) üzerine olan fazl ü takaddümleri hakkındaki îzâhât 1725 numaralı beyitte geçti. Ve ümmet-i Muhammed'den makām-ı kutbiyyeti hâiz olan veliyy-i zîşân, kalb-i Muhammedî üzerine bulunan vâris-i nebevîdir; ve o da zamânının ferdi ve yegânesidir. Onun zamânında bulunan evliyâ-yı kirâmın her birisi bir peygamberin kalbi ve zevkı üzerine olup cümlesi kutbun mâdû-

nundadır; ve füyûzât-ı ilâhiyye cümlesine ve bilcümle kâinât üzerine kutb-ı zamânın kalbinden tevzî' olunur. Ve kutbu'l-aktâb, esrâr-ı cihânı hâmil bulunan bir nümûne-i ilâhîdir. Cenâb-ı Mevlânâ efendimizin bu beyân-ı âlîlerinden zât-ı şerîflerinin kutbiyyetle muttasıf bulunduğu anlaşılır.

İmdi kutbu'l-aktâba olan hitâbât-ı ilâhiyye, hakîkat-ı muhammediyyeyi hâmil olmasından dolayı doğrudan doğruya Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e râci' olur. Zîrâ halîfe, müstahlifin aynıdır. Binâenaleyh bu bâbdaki fazl ü takaddüm, ancak hâtem-i enbiyânın fazl u takaddümü olmuş olur.

Şu halde beyt-i şerîfin ma'nâsı böyle olur: "Ey cihânın esrârını hâmil olan abdim, Âdem'den gizlediğim nefesi ve tecellîyi, işte bî-harf ü savt sana söylüyorum." Ve Hakk'ın bî-harf u savt söylemesi, abd enâniyeti ile Hakk'ın şuûnât-ı sıfâtiyye ve esmâiyyesine bürünmesinden ibârettir. Vâris-i Muhammedî'ye vâki' olan bu bürünmek keyfiyyeti, Hz. Âdem'e vâki' olmamıştır. Ve şurrâh-ı kirâmın bu babda muhtelif mütâlaâtı vardır; bu mütâlaât arasında en mühim olanı İsmâîl-i Ankaravî hazretlerinin mütâlaâtıdır.

آن دمی را که نگفتم با خلیل　　وآن غمی را که نداند جبرئیل

1760. *O demi ki Halîl'e söylemedim; ve o gamı ki, Cebrâîl bilmez.*
[1732]

Bu beyit, evvelki beyite merbûttur. Ya'ni, ey cihânın esrârı olan abd-i mahzım ve ey bülbül-i bâğ-ı Muhammedî! İbrâhîm Halîl (a.s.)a söylemediğim demi, sana söylerim ve Cibrîl (a.s.)a bildirmediğim gamı, sana bildiririm.

İbrâhîm (a.s.)a söylenmemiş olan dem ve tecellî, ezvâk-ı kâmile-i muhammediyyedir. Nitekim yukarıdaki beyitte şerh olundu ve 1725 numarada vâki' کر سلیمانرا چنین مرغی بدی beytinde de bu ma'nâya dâir îzâhât geçti.

Cebrâîl (a.s.)a bildirilmeyen gam ise, aşk-ı ilâhî gamıdır. Zîrâ Cebrâîl (a.s.) "akl-ı küll"ün mazharıdır; ve tavr-ı aşk, tavr-ı aklın verâsındadır. Binâenaleyh Hz. Cebrâîl'in bu tavırda zevkı yoktur. Nitekim mi'râc'da (s.a.v.) Efendimiz'e, ancak "Sidre-i müntehâ"ya, ya'ni suver-i taayyünâtın nihâyetine kadar refâkat edebildi ve "Benim makāmım burasıdır, buradan ileriye bir parmak yaklaşırsam yanarım" dedi ve makāmında kaldı.

آن دمی کز وی مسیحا دم نزد　　حق ز غیرت نیز بی ما هم نزد

1761. *O demi ki, Mesîhâ ondan dem vurmadı, Hak gayretinden ما (mâ) sız dahi dem vurmadı.*

Bu beyit hakkında dahi şârihler müteaddid vecihler beyân etmişlerdir; fakîrin mütâlaası budur ki: Hak Teâlâ Hazretleri bir mazhara iki aynı tecellîyi

etmediği gibi, iki mazhara da birbirinin aynı olan iki tecellîyi etmemiştir. Zîrâ vücûd-ı Hak nâmütenâhî olduğu gibi, şuûnâtı dahi nâmütenâhîdir. İmdi her bir nebînin mazhar olduğu bir **ism-i gālib** vardır; onun ezvâkı bu ismin hazînesinden zuhûr eder; ve ilm-i ilâhîde sâbit olan "ayn"ları ve hakîkatleri, bu ismin zıllidir. Nitekim Mûsâ (a.s.)ın ism-i gālibi ism-i Zâhir olduğundan, şerîatı tenzîh üzerine geldi; ve Îsâ (a.s.)ın ism-i gālibi ism-i Bâtın olduğundan, İncîl-i Şerîf teşbîh üzerine nâzil oldu; ve besmele-i İncîl'in "Bismi'l-eb ve'l-ibn ve'l-ümm" sûretinde nüzûlü bu ma'nâdandır. Nitekim Abdü'l-Kerîm Cîlî hazretleri *El-İnsânü'l-Kâmil* nâmındaki eserinde îzâh buyurur. Rahmeten li'l-âlemîn olan Hâtem-i enbiyâ (a.s.v.) Efendimiz ise, birisi diğerine gālib olmaksızın, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin mazharı olduğundan, ona nâzil olan Kur'ân, tenzîh ve teşbîh beynini cem' etti. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) tenzîhden dem vurmadı, dâimâ ümmetini teşbîhe da'vet etti. Ve ümmeti bu da'vetden dolayıdır ki, kendisine ulûhiyyet isnâd ettiler; fakat ümmet-i îseviyyenin hatâları Hakk'ı sûret-i îseviyyeye hasr ettiklerinden dolayı vâki' oldu. Halbuki Hak gayretinden nâşî tenzîhi hem isbât ve hem de nefy için mevzû' olan ما "mâ"sız söylemedi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) buyurur ve yarım âyette tenzîh ve teşbîh beynini cem' eder. لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ da "ك "ke" edât-ı teşbîh olduğuna göre "O'nun misli gibi bir şey yoktur" demek olur ki ليس مثل مثله شى demektir. Ya'ni evvelen misl isbât olunur, sonra nefy olunur. Ve kelime-i tevhîdde dahi kezâlik, evvelâ nefy ve sonra isbât vâki' olur. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri kendi varlığı muvâcehesinde başka bir varlık bulunmasını istemez. Nitekim Fir'avn'ın ve Nemrûd'un enâniyetlerine karşı nasıl bir gayret ızhâr buyurduğunu Kur'ân-ı Kerîm'de zikr etmiştir. Ve tenzîh-i sırf, Hakk'ın vücûdundan başka vücûd isbâtını iktizâ eder.

ما چه باشد در لغت اثبات و نفی من نه اثباتم منم بی ذات و نفی

1762. ما *(mâ) ne olur? Lügatte isbât ve nefiydir. Ben isbât değilim, zâtsızım ve nefyim.*

Ya'ni ما (mâ) Arabçada hem isbât ve hem de nefy ma'nâsına gelir; nitekim وَ مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (Âl-i İmrân, 3/22) ya'ni "Onların yardımcıları yoktur" cümlesinde nefy ma'nâsına gelir. Ve ism-i mevsûl olduğu vakit dahi isbât ma'nâsı ifâde eder. Nitekim اول ما سمعت "ilk işittiğim şey" cümlesinde de, bir şeyin isbâtı ma'nâsınadır. İmdi evvelki beyit ile, bu beyit birleştirilip ma'nâ verilirse, daha ziyâde vuzûh hâsıl olur: Îsâ (a.s.)ın dem vurmadığı o zevk-i tenzîhi, Hak Teâlâ gayretinden ما (mâ)sız, ya'ni nefy ve isbâtsız söylemedi;

zîrâ ما (mâ) taayyünde isbât ve nefy ma'nâlarına gelir. Halbuki ben isbât değilim; çünkü vücûd-ı izâfî-i abdânîmi, vücûd-ı hakîkî-i Hak'da fânî kıldım. Ben bî-zâtım, çünki benim hakîkatim ilm-i ilâhîdeki ism-i ilâhînin zıllidir; ve ism-i ilâhî, müsemmâ olan Zât-ı ilâhînin aynıdır. Binâenaleyh benim zâtımdaki ve hakîkatimdeki varlık, Hakk'ın varlığıdır; şu halde ben bî-zâtım ve nefyim.

من کسی در نا کسی دریافتم پس کسی در ناکسی در بافتم

1763. *Ben kesliği, nâ-keslikte buldum; binâenaleyh kesliği nâ-keslikte fedâ ettim.*

Ya'ni ben varlığı, yoklukta ve rif'ati, zillette buldum. Binâenaleyh varlığı yokluğa ve rif'ati zillete sarf ve fedâ ettim; ve ta'bîr-i dîğerle, ben bakāyı vücûd-ı Hak'da fânî olmakta buldum. Binâenaleyh enâniyyet-i abdânîmi vücûd-ı Hak'da zillete fedâ ettim.

جمله شاهان بندهٔ بنده خودند جمله خلقان مردهٔ مرده خودند

1764. *Bütün şâhlar kendilerinin bendesinin bendesidir; bütün halklar kendilerinin mürdesinin mürdesidir.*

Ya'ni abdânî olan varlığım ile nâkes idim, onu Hakk'ın varlığı muvâcehesinde terk ve fedâ ettim; ve sıfât-ı nefsâniyyemden tecerrüd ettim. Benden zâhir olan Hakk'ın sıfâtı oldu. Şu halde ben, nâkes iken, kes oldum. Zîrâ Hak zuhûrda bize müştâk idi ve biz de vücûdda O'na muhtâc idik. Bu hâlin misâli budur ki: Pâdişâhın debdebesi ve ihtişâmı tebaası ve bendeleri ile hâsıldır; ve bendeler de pâdişâhın lutfu ve ihsânı sâyesinde râhat ederler. Binâenaleyh pâdişâh debdebe ve ihtişâm için bendelerine muhtâcdır; ve bendeler de pâdişâha muhtâcdır. Ve ikinci misâl de budur ki: Bütün halk kendilerine fedâkârlık edenlere karşı fedâkârdırlar; ve kendilerini sevenleri severler. Ve Hz. Şeyh-i Ekber efendimiz bu ma'nâyı *Fusûsu'l-Hikem*'de Fass-ı Âdemî'de şu beyit ile beyân buyururlar:

فالکل مفتقر ما الکل مستغن هذا هو الحق قد قلنا و لا نکنی

"İmdi hepsi müftekırdir; hepsi müstağnî değildir. İşte bu hakdır ki biz dedik ve kinâye etmedik."

Ya'ni gerek Hak ve gerek âlem yekdiğerine müftekırdir; her birisi yekdîğerinden müstağnî değildir. Âlemin Hakk'a iftikārı vücûddadır ve Hakk'ın âleme iftikārı ise vücûdda olmayıp, esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyesinin âlemin maz-

harında fiilen zuhûrundadır. Hoca Hâfız Şîrâzî (k.s.) bu iftikârı, bir beytinde iştiyâk ile ta'bîr buyurmuştur. Beyit:

سایهء معشوق بر عاشق اگر افتد چه شد ما باو محتاج بودیم او بما مشتاق بود

"Ma'şûkun sâyesi âşık üzerine düştü ise ne oldu; biz vücûdda O'na muhtâc idik; O da zuhûrda bize müştâk idi."

جمله شاهان پست پست خویش را جمله خلقان مست مست خویش را

1765. *Bütün şâhlar kendi mâdûnunun mâdûnudur; bütün halklar kendi sarhoşlarının sarhoşudur.*

Ya'ni şâhlar, kendilerine münkâd olanların münkâdıdır; ve bütün halk kendilerine meclûb olanların meclûbudur.

می شود صیاد مرغانرا شکار تا کند ناگاه ایشانرا شکار

1766. *Ansızın onları şikâr etmek için avcı, kuşlara av olur.*

Kuşlar evvelen avcıyı bulundukları mahalle cezb etmek sûretiyle, onu avlamış olurlar; sonra da avcı onları avlar.

بی دلانرا دلبران جسته بجان جمله معشوقان شکار عاشقان

1767. *Dilberler âşıkları cân ile aramışlardır; bütün ma'şûklar da âşıkların şikârıdır.*

Ya'ni dilberlerin süslenmeleri ve kendilerine çeki düzen vermeleri, hep kendilerine âşık aramak içindir. Binâenaleyh âşıklar, ma'şûkların şikârıdır ve âşıklar dahi ma'şûk ararlar; binâenaleyh ma'şûklar dahi âşıkların şikârıdır.

هر که عاشق دیدیش معشوق دان کو بنسبت هست هم این و هم آن

1768. *Her kimi ki, sen onu âşık gördün, ma'şûk bil; zîrâ nisbetle hem budur ve hem odur.*

Ya'ni âşık, hem âşıktır ve hem de ma'şûkdur; ve kezâ ma'şûk dahi hem âşıktır ve hem de ma'şûktur. Zîrâ âyet-i kerîmede Hak Teâlâ Hazretleri bu hakîkate يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ (Mâide, 5/54) âyet-i kerîmesinde işâret buyurur; çünkü ma'nâ-yı münîfi "Allah Teâlâ onları sever ve onlar da O'nu severler" demek olup hubb-i ilâhî onların muhabbetlerine takaddüm etmiştir. Ve bu ma'nâyı, şu beyitte şâir güzel tasvîr etmiştir:

Aşk odu evvel düşer ma'şûka, ondan âşıka
Şem'i gör ki yanmadan yandırmadı pervâneyi.

تشنگان گر آب جو یند از جهان　　آب جوید هم بعالم تشنگان

1769. *Eğer susamışlar cihândan su ararlarsa, su dahi âlemde susamışları arar.*

چونکه عاشق اوست تو خاموش باش　　او چو گوشت میکشد تو گوش باش

1770. [1742] *Mâdemki âşık odur, sen sâkit ol; mâdemki senin kulağını o çekiyor, sen kulak ol!*

Ey sâlik kendini tedkîk et; eğer sende Hakk'a karşı bir hiss-i aşk ve muhabbet varsa, bil ki Hak senin âşıkındır. Mâdemki âşık Hak'dır ve bilcümle tasarrufât dahi Hakk'ındır, o halde sen kendi aşkını rehber ittihâz et ve sus, râhatına bak! Ve mâdemki senin kulağını çeken Hak'dır, ya'ni sende bilcümle ahvâlinde tasarruf eden Hak'dır; o halde kendini O'nun tasarrufuna terk et ve baştan ayağa kadar kulak ol! Bırak ki, seni istediği kadar ve istediği yere kadar çeksin.

بند کن چون سیل سیلانی کند　　ور نه رسوایی و ویرانی کند

1771. *Sel, seyelânlık ettiği vakit bağla! Ve yoksa rüsvâylık ve vîrânlık eder.*

Bu hitâb, Hz. Pîr'in kendilerinden, yine kendilerinedir. Buyururlar ki: Lisânımdan sâika-i aşk ile birtakım dekāik ve hakāik selleri akmağa başladı. Ey zâtım, bu selin menba'ını kapa; zîrâ daha fazla keşf-i esrâr, aklın i'tidâlini bozar ve şûrîdeliğe sebeb olur.

من چه غم دارم که ویرانی بود　　زیر ویران گنج سلطانی بود

1772. *Ben ne gam tutarım ki, vîranlık ola! Harâbenin altında hazîne-i sultân olur.*

Harâblıktan bana ne gam vardır! Zîrâ harâbelerde gömülmüş olan sultâna ve hükûmete mensûb hazîne bulunmak me'mûldür.

غرق حق خواهد که باشد غرق تر　　همچو موج بحر جان زیر و زبر

1773. *Hakk'a gark olan ister ki, daha ziyâde gark ola; cân denizinin dalgası gibi altüst ola.*

Hakk'ın varlığında ve aşkında müstağrak olan kimse, seyl-i aşkın istîlâsından korkar mı? Belki daha ziyâde müstağrak olmasını ister. Bu, âlem-i kesâfet olan cismâniyyet dünyâsında onun istediği budur. Nitekim âlem-i ervâhın birer dalgaları olan ervâh, deniz gibi olan o rûhâniyet âleminde, hiçbir kayıt ile mukayyed olmaksızın altüst bir haldedirler.

زیر دریا خوشتر آید یا زبر تیر او دلکش تر آید یا سپر

1774. *Denizin altı mı, yâhud üstü mü hoş gelir; onun oku mu, yoksa siperi mi gönül cezb edici gelir?*

Ma'şûk-ı hakîkînin kahrı mı, yoksa lutfu mu hoştur; onun cefâsı mı, yoksa iltifâtı mı gönül çekicidir?

پاره کرده وسوسه باشی دلا گر طرب را باز دانی از بلا

1775. *Eğer tarabı belâdan ayrı bilirsen, ey gönül vesvesenin paralanmışı olursun.*

Sürûru gamdan ve cefâyı safâdan tefrîk etmek vesvese-i evhâmdandır; zîrâ vücûd birdir, tecelliyâtı da bir hakîkattir. Onu türlü türlü renklere boyayan bizleriz.

گر مرادت را مذاق شکرست بی مرادی نی مراد دلبرست

1776. *Eğer senin murâdın için şeker mezâkı varsa, murâdsızlık, dilberin murâdı değil midir?*

Senin murâdın sana şeker lezzetinde ise, muradsızlığın dahi dilberin murâdıdır. Binâenaleyh eğer sen hakîkaten âşık-ı Hak isen, kendine tatlı ve lezzetli görünen murâdından geçip, ma'şûkunun murâdına râzı olman îcâb eder.

هر ستارش خونبهای صد هلال خون عالم ریختن او را حلال

1777. *Onun her bir yıldızı, yüz hilâlin kanının bahâsıdır. Âlemin kanını dökmek ona helâldir.*

"Hilâl"den murâd, sâlikin riyâzet ve mücâhede ile incelmiş ve âlem-i rûhâniyyet tarafına doğmağa başlamış olan sıfât-ı nefsâniyyesidir. "Sitâre"den murâd, Hakk'ın tecelliyât-ı nûriyyesidir ki, bu incelmiş olan sıfât-ı nefsâniyyenin büsbütün zâil olmasıyla doğar. Binâenaleyh Hakk'ın her bir tecellî-i nûrîsi, bir çok hilâlin kan bahâsı, ya'ni ma'dûmiyyetinin bahâsı olmuş olur.

Ve mâdemki Hak kesîf ve zulmânî olan bu âlemin i'dâmını müteâkib onu nûrânîye tahvîl buyuruyor, o halde ona âlemin kanını dökmek helâl olur. Zîrâ bu tecellî-i kahrîsinde lutuf vardır.

ما بها وخونبهارا یافتیم　　جانب جان باختن بشتافتیم

1778. *Biz bahâmızı ve hûn-bahâmızı bulduk; cân fedâ etmek tarafına acele ettik.*

Ya'ni biz âlem-i kesâfete taalluk eden sıfât-ı nefsâniyyemizi fedâ etmenin bahâsını ve diyetini ve bunu müteâkib vâki' olan tecellî-i nûrînin güzelliğini bulduk. Binâenaleyh nûrânî olan cân âlemine dâhil olduk; fakat vücûd-ı hakîkî muvâcehesinde bu nûrânî olan cân dahi gayriyyet libâsına bürünmüş olduğundan, büsbütün vücûd-ı mutlak-ı Hak'da fânî olmak için, bu cânı dahi fedâ etmek tarafına koştuk. Zîrâ hadîs-i kudsîde من احبنی قتلته و من قتلته فانا دیته ya'ni "Ben, beni seveni öldürürüm ve öldürdüğümün diyeti de ancak benim" buyrulmuştur.

ای حیات عاشقان در مردگی　　دل نیابی جز که در دل بردگی

1779. *Ey kimse, âşıkların hayâtı ölmededir; latîfe-i rabbânîyi gönül götürmenin gayrinde bulamazsın.*

Ey aşk-ı ilâhîyi taleb eden sâlik, âşıkların hayâtı ölümdedir. Bâtın-ı Hakk'ı, ancak Hakk'ın senin gönlünü götürmesinde ve almasında bulabilirsin; başka türlü bulamazsın. Ya'ni bir cezb-i ilâhî ile nefsinin sıfâtından ölüp zevâhir-i âlemden gözünü kapayabilirsin.

من دلش جستم بصد ناز و دلال　　او بهانه کرده با من از ملال

1780. [1752] *Ben onun bâtınını yüz nâz ve şîve ile istedim; o bana melâl cihetinden bahâne etti.*

Ben bu âlem-i taayyünde niyâzdan geçip, makām-ı nâza kadem bastım ve yüz nâz ve şîve ile onun bâtınını istedim. O bana, benim âlem-i zâhirdeki melâl ve fütûrumdan bahâne eyledi. Ya'ni Hakk'ın zâhiri olan âlem-i sûretin darlığından bıktım ve usandım. Geniş olan âlem-i bâtınını istedim. Benim fütûrum sebebinden, bana bahâne etti ve mânialar gösterdi.

Şurrâh-ı kirâm "melâl" ta'bîrini Hakk'a izâfe ve te'vîl etmişler ise de, âlem-i zâhirde evvelen Mevlânâ efendimize râci' olmak daha münâsibdir. Ni-

tekim (s.a.v.) Efendimiz يا ليت لم يخلق محمدا رب محمد ya'ni "Ne olaydı, Muhammed'in Rabb'i Muhammed'i yaratmıya idi" buyurması dahi bu ma'nâdandır. Ve Cenâb-ı Pîr efendimiz makām-ı nâzda bulunduğunu *Dîvân-ı Kebîr'* indeki şu beyitte açıkça beyân buyururlar:

وا رهیدیم از گدائ و نیاز پای کویان جانب ناز آمدیم

"Biz dilencilikten ve niyâzdan kurtulduk; ayak vurarak nâz tarafına geldik."

گفتم آخر غرق تست این عقل و جان گفت رو رو بر من این افسون مخوان

1781. *Dedim: Nihâyet bu akıl ve cân senin garkındır. Dedi: Git, git bana bu efsûnu okuma!*

Ma'şûk-ı hakîkîye dedim ki: Ben aklımı ve cânımı senin varlığının fikrinde müstağrak kıldım. Benim fikrimde ve hayâlimde, hiçbir varlığım kalmadı. Binâenaleyh senin bâtınında, senin senliğin ile olmak isterim. Bana cevâben dedi ki: Git, git bana efsûn okuma! "Efsûn" burada tezvîr ve hîle ma'nâsınadır. Ya'ni bu sözlerinle bana karşı hîleye ve tezvîre kıyâm etme; zîrâ henüz nazarında senin senliğin ve benim benliğim var; ve aklından ve cânından bahs ediyorsun.

من ندام آنچه اندیشیدهء ای دو دیده دوست را چون دیدهء

1782. *Ben senin düşünmüş olduğun şeyi bilmez miyim? Ey iki görmüş, dostu nasıl görmüşsün?*

Bu beyt-i şerîf, ma'şûkun bahânesinin îzâhıdır. Ya'ni ey âşıkım, sen ism-i Zâhir'imin mazharı olan suver-i âlemden sana vâki' olan melâl ve fütûr hasebiyle, ism-i Bâtın'ımın dâiresini taleb ediyorsun ve benim hüviyyetimde istiğrâkı istiyorsun. Ben bir miyim, yoksa iki miyim ki, bâtınımı ve zâhirimi tefrîk ediyorsun. Ben هُوَ الْاَوَّلُ وَ الْآخِرُ وَ الظَّاهِرُ وَ الْبَاطِنُ (Hadîd, 57/3) ["O evveldir, âhirdir, zâhir ve bâtındır"] demedim mi? Ve هو (hüve) ile hepsini birleştirmedim mi? Sonra aklından ve canından bahs ediyorsun. Bunların hepsi benim şuûnâtımdan birer şe'n değil mi? Ey iki görüşlü, sen dostun vahdetini böyle mi görüyorsun? Binâenaleyh bana bu efsûnu okuma ve hîle ve tezvîrden ibâret olan sözleri bırak!

Cenâb-ı Pîr ma'şûk-i hakîkî ile muhâtaba mertebesinden, makām-ı keserât ve irşâd mertebesine tenezzül edip âtîdeki beyt-i şerîfde buyururlar ki:

ای گرانجان خوار دیدستی ورا　　زانکه بس ارزان خریدستی ورا

1783. *Ey canı sakîl olan, sen onu hakîr gördün; zîrâ onu ziyâde ucuz satın aldın.*

Ey sakîlu'r-rûh olan sâlik! Sen ma'şûk-ı hakîkîyi nefsini ve hazz-ı cismânîni fedâ etmeğe değer kıymetde görmedin. Belki hakîr gördüğün için, onun yolunda varlığını fedâ edemedin. Zîrâ o ma'şûk-i hakîkîyi çok ucuz satın aldın. Çünkü sen onun hakkındaki i'tikād-ı tevhîdi babandan anandan mîrâs olarak buldun.

هر که او ارزان خرد ارزان دهد　　گوهری طفلی بقرصی نان دهد

1784. *Ucuz satın alan her bir kimse, ucuz verir. Bir gevheri bir çocuk bir ekmek parçasına verir.*

مجملش گفتم نکردم زو بیان　　ور نه هم افهام سوزد هم زبان

1785. *Onu mücmel söyledim ve ondan beyân etmedim; ve yoksa hem fehimler ve hem de dil yanar.*

Bu aşk bahsini mücmel söyledim ve onu tafsîl ve şerh etmedim. Eğer ede idim anlamalara durgunluk gelir ve diller tutulur idi.

من چو لب گویم لب دریا بود　　من چو لا گویم مراد الا بود

1786. *Ben leb dediğim vakit, leb deryâ olur; ben "lâ" dediğim vakit, murâd "illâ" olur.*

Ya'ni ben "leb" deyip kendi dudağıma işâret ettiğim vakit, o "leb" Hak'dır. "Lâ" dediğim vakit, mümkinâtın nefyini murâd ederim. "İllâ" dediğim vakit, hep Hak'dır demeyi murâd ederim. (İmdâdullâh hazretlerinin şerhinden.)

Ya'ni ben "leb"den bahs edersem, deryâ-yı hakîkatin sâhilini murâd ederim; ve nefy-i vücûd edersem, murâdım vücûd-ı Hakk'ın isbâtıdır.

من ز شیرینی نشستم رو ترش　　من ز بسیاریٔ گفتارم خمش

1787. *Ben tatlılıktan yüzü ekşi oturmuşum; ben sözümün çokluğundan sâkitim.*

Ya'ni insân-ı kâmilin sûretde abûsu'l-vech bir halde bulunması, bâtınındaki ulûm-ı ledünniyyenin lezzâtındandır.Ve sükûtu dahi maârif ve hakāyık-ı ilâhiyyeye dâir olan vâridât-ı fikriyyesinin çokluğundandır.

تا كه شيرينئ ما از دو جهان در حجاب روترش باشد نهان

1788. *Tâ ki bizim tatlılığımız, iki cihândan ekşi yüzlülük perdesinde gizli ola.*

Bizim bâtınımızın lezzât-ı maârifi, iki cihân ehlinden, ya'ni âlem-i mülk ve âlem-i melekût ehlinden yüzümüzün ekşiliği hicâb ve perde olarak mestûr kalsın. Zîrâ umûmun muvâcehesinde ibzâl-i hakāyıka, gayret-i ilâhiyye mâni'dir; onun için urefâ-yı ilâhiyye nâehil olanlara karşı, keşf-i esrâr-ı ilâhiyyeden tevakkî ederler.

تا كه در هر گوش ناید این سخن یك همی گویم ز صد سر لدن

1789. *Bu söz her kulağa gelmemek için, yüz sırr-ı ledünden birisini söylüyorum.*

Hakāyık-ı ilâhiyyeye dâir olan sözlerim, her bir kulağa aksetmemek için esrâr-ı ledünniyyeden yüzde birini söylüyorum; ve söylediğim vakit dahi hikâyeler ve kıssalar altında saklıyorum.

تفسیر قول حکیم سنائ رحمة الله علیه: بهر چه از راه وا مانی چه كفر آن

حرف چه ایمان بهر چه از دوست دور افتی چه زشت آن نقش و چه زیبا

Hakîm Senâî (rahmetullâhı aleyh)in "Her ne şey sebebiyle yoldan kalasın o şey ister küfür olsun, ister kelime-i îmân olsun. Her ne şey sebebiyle dostdan uzak düşesin, o nakış ister çirkin ve ister yakışıklı olsun müsâvîdir" sözünün tefsîri.

و در معنئ قوله علیه السلام ان سعدا لغیور و انا اغیر من سعد و الله اغیر منی و من غیرته حرم الفواحش ما ظهر منها و ما بطن **Ya'ni "Aleyhi's-selâm Efendimiz'in, muhakkak Sa'd gayretlidir ve ben Sa'd'dan daha gayretliyim; ve Allah Teâlâ benden daha gayretlidir. Ve O'nun gayretindendir ki fevâhişi ve ondan zâhir ve bâtın olanı harâm etti" hadîs-i şerîfinin ma'nâsı beyânındadır**

Cenâb-ı Pîr yukarıda bizim bâtınımızın tatlılığı iki cihân ehlinden mestûr kalsın buyurup, esrâr-ı ilâhiyyeyi âmmeye keşiften tevakkî etmişler idi. Ve bir şeyi ağyârdan setr etmek, kıskançlıktan ve gayretten neş'et ettiği için, bu bahiste gayrete müteallik hakāyıkın beyânına şürû' buyururlar. Ve Hakîm

Senâî hazretlerinin sözünde de bu ma'nâ mündemicdir; şöyle ki: Vücûd-ı vâhid-i hakîkî-i Hak, kendi merâtib-i muhtelifesini, vech-i hakîkîsine ve Zât'ına hicâb ve nikāb yapmış ve onu kemâl-i gayretinden, nâmahrem olanlardan setr etmiş ve gizlemiştir. Binâenaleyh sâlik seni bu vücûd-ı hakîkînin vechine vusûl yolundan ne şey alıkoyarsa, o şey ister suver-i taayyünâta olan alâkan olsun, ister kelime-i îmân olsun müsâvîdir. "Kelime-i îmân"dan murâd, suver-i enbiyâ ve evliyâdır. Zîrâ onların her birisi, birer kelime-i ilâhiyyedir. Nitekim Cenâb-ı Şeyh-i Ekber efendimiz *Fusûsu'l-Hikem*'lerinde her bir peygambere bir "kelime" ta'bîr etmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de de Hak Teâlâ Hz. Îsâ (a.s.) hakkında وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ (Nisâ, 4/171) ["Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir"] buyurmuştur. İmdi bu zevât-ı kirâm, Hak yolunun rehberleri olduğu halde, insanı Hak yolundan nasıl alıkoyar.

Ma'lûm olsun ki "Lâ ilâhe illallah" tevhîd ve "Muhammedün Resûlullah" hakîkatte şirktir; zîrâ "Lâ ilâhe illallâh"ın ma'nâ-yı hakîkîsi "Lâ mevcûde illallah" demektir. Hak'dan başka bir mevcûd yok iken, bu vücûd muvâcehesinde, bir de nebînin ve velînin vücûdunu isbât etmek bittabi' şirk olur. Onun için (s.a.v.) Efendimiz *Câmiu's-Sagîr*'de münderic olan hadîs-i şerîflerinde الشرك فى امتى اخفى من دبيب النمل على الصفا ya'ni "Benim ümmetimde şirk, mücellâ olan bir mahal üzerinde yürüyen karıncanın ayağının sesinden daha gizlidir" buyururlar. Fakat bu kelime-i şehâdet âmme-i mü'minîn hakkında ayn-ı îmândır; ve enbiyâ ve evliyâ, insanları bâtıl olan tarîk-ı nefîsden tarîk-ı Hakk'a çevirirler. Ve tarîk-ı Hakk'ın sâlikleri, bidâyet-i sülûkünde vâris-i nebevî olan mürşidine kemâl-i şiddetle merbût olmak lâzımdır. Zîrâ her ne kadar onlar sûretde put iseler de, ma'nâda birçok putları kırıcıdırlar. Nitekim *Mesnevî-i Şerîf*'de, âtîde Cenâb-ı Pîr buyururlar:

چون خليل آمد خيال يار من　　صورتش بت معنئ او بت شكن

"Vaktâki yârimin hayâli araya tahallül etti; onun sûreti puttur ve ma'nâsı put kırıcıdır."

Ve kezâ Emîr Hüseynî hazretleri buyurur:

اول قدمی كه عشق دارد　　ابر يست كه جمله كفر بارد

زانروی كه چشم تست احول　　معبود تو پير تست اول

"Aşka mâlik olan ilk adım, hep küfür yağdıran bir buluttur. Zîrâ senin gözün şaşıdır; evvelâ ma'bûdun pîrindir."

Ve kezâ seni ma'şûk-ı hakîkî yolundan uzak düşüren şey, ister ism-i Mudill'in mazharı olan çirkin nakış olsun; ve ister ism-i Hâdî'nin mazharı olan güzel nakış olsun, müsâvîdir. Zîrâ gerek iyi ve gerek kötü nakışlar ve sûretler, vech-i hakîkînin perdesi ve hicâbıdır; nitekim yukarıda îzâh olundu. Bu bahsin tafsîli uzun ve delâil-i kaviyyesi pek çoktur; anlayana bu kadar kâfîdir.

Hadîs-i şerîfe gelince; bu hadîsin sebeb-i vürûdu budur ki: Ashâb-ı kirâmdan Sa'd b. Muâz hazretleri bir gün risâlet-penâh (s.a.v.) Efendimiz'e sordular ki: "Yâ Resûlallâh, ben bir kimseyi evimde zevcem ile hâl-i zinâda bulduğum vakit şâhid getirmeğe gitsem, şâhid gelinceye kadar o gebe kalır ve zampara da kaçar; eğer ona zinâ ettiğinden bahs etsem şer'an isbât edemem. Bana kazf-i haddî, ya'ni kamçı vurulur; ve eğer susarsam, kıskançlık ve gayret beni öldürür." Buna cevâben Efendimiz bu hadîs-i şerîfi buyurdular. Ve Hz. Pîr efendimiz bu sebeble âtîde, gayrete müteallik olan hakāyıkın beyânına mübâşeret buyururlar.

جمله عالم زان غیور آمد که حق　　برد در غیرت برین عالم سبق

1790. [1763] *Bütün âlem o sebebden gayûr geldi ki, Hak gayretde bu âlem üzerine sebak götürdü.*

Âlemin hey'et-i mecmûasında gayûrluk ve kıskançlık vardır. Bu da, Hak Teâlâ Hazretleri'nin gayret husûsunda, bu âlemin hey'et-i mecmûası üzerine takaddümünden ileri gelmektedir.

"Gayûr" gayretdendir ve "gayret" ızhârı münâsib olmayan şeyin setrinden ibâretdir; ve gayretin aslı, şeyi kendine muhtas kılmak ve onu gayrdan men' etmektir; ve Hak Teâlâ kemâl-i gayretinden, mükellef olan kulların ancak kendisi ile meşgûl olmaları ve gayr ile meşgûl olmamaları için fevâhişi men' etti. Zîrâ fevâhiş, kulları Hak'dan uzaklaştırır ve kendisinde müstağrak kılar. Bu sûretde kullar Hakk'a değil, fevâhişe muhtas olurlar. Sâliki Hak'dan alıkoyan her bir şey ise fevâhiş hükmündedir; ve her gayretin aslı ister gayret-i mahmûde olsun, ister gayret-i mezmûme olsun, gayret-i Hak'dır. Binâenaleyh o mezâhirde ancak Hakk'ın gayreti zâhir olmuş olur.

او چو جانست و جهان چون کالبد　　کالبد از جان پذیرد نیك و بد

1791. *O cân gibidir ve cihân kalıb gibidir; kalıb iyiyi ve kötüyü cândan kabûl eder.*

125 numaralı beyitte îzâh olunduğu üzere cihân-ı kesîf, latîf olan vücûd-ı Hakk'ın merâtibinden bir mertebedir; ve onda zâhir olan suver, sıfât ve esmâ-i ilâhiyyenin zılli olan a'yân-ı sâbitenin akisleri ve zılleridir. Şu halde vücûd-ı latîf-i Hak, kesîf olan vücûd-ı âlemin Kayyûm'u olup ona cân gibidir; ve cihân-ı kesîf dahi, Kayyûm-ı âlem olan Hakk'ın cismi ve kalıbı gibidir. Hadd-i zâtında cemâddan ibâret olan kalıbın iyi ve kötü hareketleri nasıl ki kendi hakîkati olan cândan gelirse, cihânın hey'et-i mecmûasında zuhûr eden gayret dahi, onun cânı gibi olan Hak'dan gelir.

هر که محراب نمازش گشت عین سوی ایمان رفتنش می دان تو شین

1792. *Her kim ki, onun namazının mihrâbı ayn oldu, onun îmân tarafına gitmesini ayıp bil!*

"**Îmân**" görülmemiş olan şeye inanmaktır. Ve "**ayn**" görülen ve zâhir olan şeydir. Binâenaleyh îmân, nazardan gâib olan şeye taalluk eder; zîrâ bir kişi, görmemiş olduğu bir şey hakkında inandım veyâ inanmadım demek muvâfik olur; fakat meşhûd ve zâhir olan şey hakkında inandım veyâ inanmadım demek ma'nâsızdır. Ve kezâ îmânın takviyesi için delîl ve hüccet ikâmesi câizdir; fakat meşhûd ve zâhir olan şeyin isbâtına kıyâm etmek gülünç olur. İşte bunun gibi ehl-i hakîkat nazarında Hak, âlemin cânı ve âlem Hakk'ın kalıbı mesâbesinde olduğu ve hakîkatte Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûd olmadığı meşhûd ve zâhirdir. Onlar için ulemâ-yı zâhirenin ve mütekellimînin ikâme ettikleri delâil-i akliyyeye lüzûm yoktur. Ve bu zevât, bu gibi îmân tarafına âid delâil ile meşgûl olmayı kendilerine ayıp ve âr bilirler. Eğer bu husûsta delîl ikâme ederlerse, onlar ehl-i îmânın taklîdî olan îmânlarının takviyesi için ikâme ederler. Binâenaleyh mukallid olan ehl-i îmâna düşen vazîfe, muhakkıkînin sözlerine i'tirâz etmemektir. Zîrâ görenlerin sözlerini, görmeyenlerin inkâr etmeleri gülünç bir cehâletdir.

هر که شد مر شاهرا او جامه دار هست خسران بهر شاهش اتجار

1793. *Her kim pâdişâhın câmedârı oldu, ona pâdişâh için ticâret etmek hüsrandır.*

Meselâ bir kimse pâdişâhın kurenâsından olup esvâbçı başı ta'yîn olunsa, artık o kimsenin pâdişâh hesâbına ticârete kıyâm etmesi ve seferlere gitmesi hüsrân ve kendisine ziyândır. Zîrâ mertebe-i kurbden, mertebe-i bu'de atılmış olur.

هر که با سلطان شود او همنشین　　بر درش شستن بود حیف و غبین

1794. *Her kim ki o sultân ile hem-nişîn ola, onun kapısının üzerinde oturmak hayf ve gabndir.*

"Şisten" şîn'in kesriyle oturmak ma'nâsına; "hayf" zulüm ve cevr ve sitem ve "gabîn" zaîfu'r-re'y olan kimse ma'nâlarınadır. Bu sûretde ma'nâ, sultânın mukarrebi olup onunla berâber bir mecliste oturmak şerefini ihrâz eden kimsenin, onun kapısının önünde oturup bekçilik etmesi zulümdür; ya'ni mahalline masrûf bir hizmet değildir ve gabndir, ya'ni za'f-ı fikirdir. Ve böyle yapan kimse de re'yi zayıf olan bir kimsedir.

Ve "şüsten" şîn'in zammıyla yıkamak ma'nâsınadır. Bu ma'nâya göre, pâdişâhla berâber oturan kimse, bu mücâleseti bırakıp onun kapısının üzerini yıkamağa kalkarsa, münâsebetsiz bir iş yapmış olur demektir.

دست بوسش چون رسید از پادشاه　　گر گزیند بوس پا باشد گناه

1795. *Vaktâki pâdişâhda ona el öpmek erişe, eğer ayak öpmeyi ihtiyâr ederse hatâ olur.*

Ya'ni bir kimseye pâdişâh elini öpmek için uzattığı vakit, o, onun işâret ettiği vech ile elini öpmekten vazgeçip, ayağını öpmeğe kalkarsa hatâ eder; zîrâ yukarıyı bırakıp, aşağıyı ihtiyâr etmiş olur.

گرچه سر بر پا نهادن خدمتست　　پیش آن خدمت خطا و ذلتست

1796. *Vâkıâ, başı ayak üzerine koymak hizmetdir; o hizmetin önünde hatâ ve zelledir.*

Vâkıâ pâdişâhın ayağı üzerine baş koymak, onun makām-ı refî'i önünde tezellül olduğu için bir hizmetdir. Fakat mâdemki ona elini öpmek şerefini vermiştir, kişi kendisini bu şerefden mahrûm etmek hatâ ve kusûrdur.

شاه را غیرت بود بر هر که او　　بو گزیند بعدازانکه دید رو

1797. *Her bir kimse üzerine pâdişâhın gayreti olur ki, o kimse yüz gördükten sonra kokuyu ihtiyâr ede.*

Pâdişâh bir kimseye, kendi yüzünü gösterip onu musâhib ittihâz ettikten sonra, eğer o kimse pâdişâhın kokusunu ihtiyâr ederse, onun bu hâlinden pâdişâha gayret gelir. Ve "gayret"in Türkçesi kıskançlıktır.

غیرت حق بر مثل گندم بود　　کاه خرمن غیرت مردم بود

1798. *Hakk'ın gayreti mesel üzerinde buğday gibi olur; insanın gayreti harman samanı gibi olur.*

Hakk'ın ve halkın gayretini ve kıskançlığını bir misâl ile anlatmak lâzım gelirse, Hakk'ın gayretini insanlara nâfi' olan buğdaya ve halkın gayretini de hayvanlara nâfi' olan harmanın samanına benzetirim. Ve harmanın samanı buğdayın artığı ve cürûfudur.

اصل غیرتها بدانید از اله　　آن خلقان فرع حق بی اشتباه

1799. *Gayretlerin aslını Allah'dan biliniz! Halâikın şe'ni şübhesiz Hakk'ın fer'idir.*

Ya'ni gayret-i ilâhiyye şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'ndir; ve Hak âlemin cânı ve âlem Hakk'ın kalıbı gibidir. Binâenaleyh âlemde meşhûd olan gayretlerin ve sâir şuûnâtın aslı Hak'dandır. Şu halde halâikın şe'ni olan gayret, şübhesiz Hakk'ın fer'i olur.

شرح این بگذارم و گیرم گله　　از جفای آن نگار ده دله

1800. [1773] *Bunun şerhini bıraktım; ve o on gönüllü olan nigârın cefâsından şikâyet tutarım.*

Bu gayret mes'elesinin şerhini bıraktım; artık on gönüllü olan ma'şûk-ı hakîkînin âşıklarına olan cefâsından şikâyete başlıyacağım.

"Deh-dile" on gönüllü ta'bîriyle Hakk'ın ma'şûkları veyâ âşıkları çok olduğuna işâret buyrulur; ve bu ta'bîr dahi âşıklık gayretinden neş'et eder.

نالم ایرا ناله ها خوش آیدش　　از دو عالم ناله و غم بایدش

1801. *Nâle ederim; zîrâ nâleler O'na hoş gelir; O'na iki âlemden nâle ve gam gerektir.*

Nâle ederim, zîrâ vücûd-ı hakîkî ile vücûd-ı izâfî arasında gayriyyet nisbeti olduğu için, bu ikilik nisbeti içinde nâleler O'na hoş gelir. Gerek âlem-i gayb ve melekût ve gerek âlem-i şehâdet ve mülk bu gayriyyet libâsına bürünmüş oldukları için, bu iki âlemin ehlinden o vücûd-ı hakîkî tarafına nâle ve gam gerektir.

چون نالم تلخ از دستان او　　چون نیم در خلقهء مستان او

1802. *Mâdemki O'nun sarhoşlarının halkasında değilim; O'nun destânının acılığından nasıl inlemem?*

"O'nun destânından" murâd, Hakk'ın hem kâmil ve hem de mükemmil olan zevât hakkındaki tecellîsi ve istitârıdır. Bu zevât tecellî-i cemâlîde üns içindedirler ve vech-i hakîkînin istitârından ibâret olan tecellî-i celâlîsinde dahi heybet içindedirler; ve istitâr bunlara acı geldiğinden, bu istitârı müteâkıb ayn-i vasl içinde nâle ederler. Zîrâ ehl-i irşâd olan bu zevât-ı kirâm, Allah'ın sarhoşları olan mecâzîb-i ilâhiyyenin gayridir ve hâl-i sahv içinde ve ayık olduklarından, sarhoşların halkasından hâricdirler.

چون نباشم همچو شب بی روز او　　بی وصال روی روز افروز او

1803. *Onun gündüzü olmaksızın, onun gündüz parlatıcı yüzünün visâli olmaksızın niçin gece gibi olmayayım?*

"Gündüz"den murâd,tecelliyât-ı cemâliyye ve "gece"den murâd, istitârdan ibâret olan tecellî-i celâlîdir.

Ya'ni O'nun cemâl-i bâ-kemâlini açık ızhâr eden tecellî-i zâtîsi olmaksızın, niçin istitârdan dolayı karanlık içinde kalmıyayım ve bu karanlık içinde müstağrak olup gece gibi olmayayım?

نا خوش او خوش بود در جان من　　جان فدای یار دل رنجان من

1804. *O'nun nâ-hoşu, benim cânımda hoş olur; benim gönül incitici yârime cân fedâdır.*

Kâmil dâimâ tecellî-i Zâtî'ye muntazırdır; fakat Hakk'ın ayniyyetle olan bu tecellîsinde istiğrâk, irşâd-ı halka mâni' olduğu için, Hak, halkına rahmeten bu tecellîsini, tecellî-i gayriyyet ile setr eder; ve evvelki tecellîye nisbeten, bu tecellî nâhoş olur; ve kâmilin gönlü heybet içinde kalır ki, bu heybet hâli, mutavassıtların feyz hâlinin mukābilidir. Ve "gönlün incinmesi"nden murâd budur. Ve mâdemki Hakk'ın bu tecellî ile zuhûru hikmete müsteniddir, kâmilin rûh-ı pür-fütûhu bundan dahi hoş olur.

عاشقم بر رنج خویش و درد خویش　　بهر خشنودیٔ شاه فرد خویش

1805. *Ferd olan şâhımın hoşnudluğu için, kendi meşakkat ve derdimin âşıkıyım.*

"Şâh-ı ferd"den murâd, vücûdda ferd olan Hak'dır. "Hoşnudluk"dan murâd, rızâ-yı ilâhîdir. "Renc ü meşakkat"den murâd, irşâd-ı halk ile meşgüliyetdir ki, kâmilin pek ağır olan vazîfe-i zâtiyyesidir. Ve "derd"den murâd, derd-i firâk-ı Hak'dır.

Ya'ni ben, ferd-i hakîkî olan Hakk'ın rızâsı için, ma'şûkumun bana bahş etmiş olduğu mertebenin iktizâsı olan irşâd-ı halk meşakkatinin ve bu mertebenin îcâbı olan gayriyyet-i i'tibâriyye mütehassıl derd-i firâkın âşıkıyım.

خاك غم را سرمه سازم بهر چشم تا ز گوهر پر شود دو بحر چشم

1806. *Gam toprağını göz için sürme yaparım; tâ ki iki göz deryâsı gevherden dola.*

Gam, sıfat-ı beşeriyyet olduğu ve toprak ile beşeriyyetin münâsebeti bulunduğu için Cenâb-ı Pîr "hâk-i gam" buyurmuşlardır ki, murâd, beşeriyyetin gamı demek olur. Ve beşeriyyetin gamı hadd-ı gâyeye vâsıl olunca, ağlamak hâsıl olduğundan, gözü deryâya ve göz yaşlarını da gevhere teşbîh buyurdular. Ya'ni bu taayyün-i beşerî ve bu vücûd-ı izâfî, vücûd-ı hakîkîden gayriyyete ve iftirâka sebeb olduğundan, bu gam toprağını gözüme sürme gibi çekerim; iki deryâ gibi olan gözlerim, gevher gibi göz yaşlarından dolar.

اشك كان از بهر او بارند خلق گوهرست و اشك پندارند خلق

1807. *Halkın onun için yağdırdıkları göz yaşı gevherdir; halbuki halk göz yaşı zannederler.*

Ya'ni âlem-i şehâdetde Allah için olan akvâl ve ef'âl ve harekâtın cümlesi âlem-i melekûtda birer sûret-i haseneye inkılâb ederler. Bu âlemde Allah için dökülen göz yaşları, âlem-i melekûtda gevherdir. Halbuki halk, âlem-i melekûtdan hicâbda bulunduklarından, onları göz yaşı zannederler.

من ز جان جان شكايت ميكنم من نيم شاكى روايت ميكنم

1808. *Ben cânın cânından şikâyet mi ediyorum; ben şikâyet edici değilim, rivâyet ediyorum.*

دل همى گويد ازو رنجيده ام وز نفاق سست مى خنديده ام

1809. *Gönül, ben ondan incinmişim diyor; ben ise zayıf nifakdan gülmüşümdür.*

Ya'ni gönül dâimâ der ki ben tecellî-i zâtînin istitârından bî-huzûrum. Halbuki yine o gönül yukarıda mezkûr olan "âşıkam ber renc...ilh." beytinde beyân olduğu vech ile, ferd olan şâhımın rızâsı için, meşakkat ve derdin âşıkıdır; bu ise gönlümün zayıf bir nifâkıdır, ben ise onun bu nifâkına gülerim.

راستی کن ای تو فخر راستان ای تو صدر و من درت را آستان

1810. [1783] *Doğruluk et, ey sen, doğruların fahrisin. Ey sen, sadırsın ve ben senin kapının eşiğiyim.*

Cenâb-ı Pîr'in bu hitâbı, hakîkat-ı muhammediyyeyi hâmil olan kalb-i şerîflerinedir. Ey gönlüm sen bu zayıf nifâkı bırak da doğruluk et; bir def'a rızâ-yı ma'şûk için meşakkat ve derd-i iftirâka âşıkım dedikten sonra, tekrâr dönüp, ben dem-i vuslatın istitârından bî-huzûrum ve incinirim deme! Zîrâ ey gönlüm, sen doğruların fahrisin, ya'ni kalb-i selîm sâhibi olan birçok urefâyı evliyâ seninle fahr eder. Sen hâmil-i esrâr-ı ilâhiyye olduğun için sadırsın; ve benim benliğimi vücûda getiren taayyün-i beşerîm, senin kapının eşiğidir. Ya'ni sen, âlem-i ulvîdensin ve benim sûret-i beşeriyyem âlem-i süflîdendir.

آستان و صدر در معنی کجاست ما و من کو آن طرف کان یار ماست

1811. *Eşik ve sadır ma'nâda nerededir? Yârimizin olduğu o tarafta biz ve ben hani?*

Ya'ni, yukarıki beyitte sen sadırsın ve ben eşiğim dedim; bunlar sûret âlemine âid ta'bîrlerdir. Halbuki ma'nâ âleminde eşik ve sadır nerededir? Sûretsiz olan ma'şûk-ı hakîkîmizin mertebe-i ıtlâkında bizliğimize ve benliğimize sebeb olan taayyünât ve suver-i mukayyede hani?

ای رهیده جان تو از ما و من ای لطیفهء روح اندر مرد و زن

1812. *Ey senin canın bizden ve benden kurtulmuştur; ey erkekde ve kadında olan latîfe-i rûh!*

Hz. Pîr'in bu hitâbı kendi hakîkatleri olan vücûd-ı mutlak-ı Hakk'a olan bir hitâbdır. "Cân"dan murâd hayât-ı Hak'dır ki, sıfat-ı kadîme-i ilâhiyyedir. Ve buna cân ve rûh ta'bîri muhâlif-i şer' ve edeb değildir. Zîrâ Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde وَ نَفَخْتُ فيه مِنْ رُوحي (Hicr, 15/29) ["Ve ona rûhumdan üfledim"] buyurur. Vücûd-ı Hak, mertebe-i letâfetinde hiçbir kayd ile mukayyed olmayıp mutlakdır. Binâenaleyh o mertebede biz ve ben ta'bîrâtına sebeb olan taayyünâtdan münezzehdir. "Senin sıfat-ı hayâtın ayn-ı zâtındır ve zâ-

tın, mertebe-i ıtlâkında bilcümle kuyûd ve taayyünâtdan kurtulmuştur, ya'ni münezzehdir" demek olur.

"**Erkek**"den murâd vücûdât-ı mukayyede mertebesinde zâhir olan suver-i fâile ve "**kadın**"dan murâd dahi, suver-i münfailedir. Ve bunların fiil ve infiallerine sebeb, sıfat-ı hayâtın latîfe-i rûh olarak onlara taallukudur. Binâenaleyh latîfe-i rûh, şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'n-i ilâhîdir ve şe'n olmak i'tibâriyle ta'rîf olunamaz; ancak kendi eseri zımnında zâhir olur. Bu ma'nâya mebnî Hak Teâlâ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّی (İsrâ, 17/85) ya'ni "Rûh benim Rabb'imin emrinden ve şe'nindendir, de!" buyurdu. Bunun ne gibi bir şey olduğunu insan kendi nefsinden idrâk eder. Meselâ gülmenin ve ağlamanın ne olduğunu bir kimse muhâtabına söz ile anlatmak mümkin değildir. Zîrâ bunlar şuûnât-ı beşeriyyeden iki şe'ndir. Bunları muhâtaba anlatmak için güleni ve ağlayanı göstermek lâzımdır.

مرد و زن چون یك شود آن یك تویی چونکه یکها محو شد آنك تویی

1813. *Vaktâki erkek ve kadın bir olur, o bir sensin. Vaktâki birler mahv oldu, oncağız sensin.*

Bu beyt-i şerîfde Cenâb-ı Pîr vücûdun üç mertebesine işâret buyurur: Birincisi vücûd-ı mukayyeddir ki, bu mertebede suver-i fâile ve münfaile zâhir ve aralarındaki temeyyüz bâhirdir. İkincisi vücûd-ı âmdır ki, bu da suver-i fâile ve münfailenin taayyünleri bozulup birleştikleri mertebedir ki, ona "felek-i esîr" ıtlâk ederler; ve burada birçok birler hâsıl olur. Çünkü fezâ-yı bî-nihâyede mütekevvin avâlim kadar felek-i esîrler vardır ve bu felekler kendi manzûme-i şemsiyyelerinin vücûd-ı âmmıdır. Bu iki mertebe hakîkat cihetinden Hak ve taayyün cihetinden Hakk'ın gayridir. Üçüncüsü eltaf-ı latîf olan vücûd-ı mutlakdır ki, bu mertebede o birlerden ibâret olan vücûdât-ı âmme dahi mahv olur. İşte ey vâcibü'l-vücûd, oncağız sensin ve senin künhündür. "Ânek" deki kâf-ı tasgîr, kemâl-i mübâseta ve mülâtafa hasebiyle getirilmiştir. Bu babda 610 numaralı beyt-i şerîfde de îzâhât vardır.

این من و ما بهر این بر ساختی تا تو با خود نرد خدمت باختی

1814. *Bu beni ve bizi bunun için yapdın; tâ ki sen kendin ile hizmet tavlasını oynayasın.*

Bu beyt-i şerîfde vücûdun nüzûlüne işâret buyrulur. "Ben ve biz" ta'bîriyle keserât-ı taayyünâta işâret buyrulmuştur. "Nerd" tavla oyunu ma'nâsına-

dır. Âlem-i keserât tavla oyununa teşbîh buyruluyor. Zîrâ tavla ma'lûm olduğu üzere bir çekmeceden ibâret olup ön, arka, sağ ve sol ve yukarı ve aşağı cihetleri hâizdir; ve karşılıklı iki kişi oynadığından isneyniyyet ve gayriyyet zevkı üzerine mürettebdir; ve oyuncular arasında fiil ve infiâl hüküm-fermâdır. Âlem sûretinde de bu ma'nâlar mündemicdir. İçindeki pullar efrâd-ı beşerin sûretlerine müşâbihdir; ve pulların hareketi, yukarıdan nüzûl eden zarın hükmüyledir. Bu da efrâd-ı beşerin harekâtı âlem-i ulvîden nâzil olan kazâ ve kader-i ilâhî ile olduğuna işâretdir. Ya'ni "Ey sânî'-i hakîm, sen bu taayyünât-ı kesîreyi, kendin ile tavla oyunu hizmetini oynamak için yaptın" demek olur.

Bu babda 625 numaralı beytin îzâhında tafsîlât verilmiştir. Hülâsası budur ki: Bu taayyünât, mezâhir-i esmâ-i ilâhiyyedir. Hak Teâlâ bu hey'et-i mecmûada kendi cemâlini, bu mezâhirin âyînesinde müşâhede buyurmak için bunları yapmıştır. Beyit:

خواست تا جلوه دهدصورت خود را محبوب خیمه در معرکهء آب و گل آدم زد

بهر نظارهء خود آیینهء ساخت ز خاك عکس خود دید ز غیرت همه را برهم زد

"Mahbûb-i hakîkî kendi sûretine cilve vermek istedi; Âdem'in suyu ve çamuru ma'rekesinde çadır kurdu. Kendisini temâşâ için, topraktan bir âyîne yaptı; kendi aksini gördü, gayretinden cümleyi altüst etti."

. تا من و تو ها همه یکسان شود عاقبت مستغرق جانان شود

1815. *Tâ ki benler ve senler hep müttehid ola; âkıbet cânânın müstağrakı ola.*

Bu beyt-i şerîfde dahi vücûdun nüzûlünden sonra, urûcuna işâret buyrulur. "Benler ve senler"den murâd taayyünât-ı kesîredir. Bu taayyünâtın ittihâdı, biri enfüsî ve diğeri âfâkî olmak üzere iki türlü olur. Enfüsî olanı sülûk ve mücâhedât-ı kesîreden sonra olur. Mürşid-i kâmilin terbiyesiyle sâlikin nazarından kendisinin mevhûm olan benliği ve âlemin vücûd-ı mevhûmu kalkar; ve bilcümle taayyünâtın vücûdu ittihâd edip şey'-i vâhid olur ve nazarında ancak Hakk'ın vücûdu kalır. Buna "mevt-i irâdî ve ihtiyârî"derler. موتوا قبل ان تموتوا Ya'ni "Ölmeden evvel ölünüz" buyrulması bu ma'nâyı beyân eder. Ve bu hâl sâlikin kıyâmetidir; ve sâlik bu kıyâmetten sonra, artık hayât-ı berzahiyye ile yaşar. Buna "cennet-i 'âcil" derler; ve onun nazarında mevt-i sûrî ve tabîî havfı kalmaz. Ehl-i gafletin kıyâmet-i enfüsîsi mevt-i sûrî ile vâki' olur. من مات فقد قامت قیامته Ya'ni "Ölen kimsenin

kıyâmeti kopar" hadîs-i şerîfi bu ma'nâyı beyân buyurur. Ve bu kimselerin nazarlarında suver-i berzahiyyenin keserâtı ve kendilerinin enâniyyet-i mevhûmesi bâkîdir. Zîrâ bunlar bu âlemde a'mâ idi, orada da a'mâ olurlar. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: مَنْ كَانَ فِى هٰذِه اَعْمٰى فَهُوَ فِى الْآخِرَةِ اَعْمٰى (İsrâ, 17/72) Ya'ni "Bu hayât-ı dünyeviyyede a'mâ olan kimse, âhiretde dahi a'mâdır."

Bu taayyünâtın ittihâd-ı âfâkîsine gelince, bu da kıyâmet-i kübrâda vâki' olur ki, Kur'ân-ı Kerîm bundan pek ziyâde bahs buyurur. Ondan sonra hüküm berzaha ya'ni melekûta intikâl eder. Ve melekûtiyyet ve rûhâniyyet gâlib olmak üzere cennet ve cehennem-i cismânî âlemi vâki' olur. Medîd tecelliyât-ı cemâliyye ve celâliyyeden sonra, bunların sûretleri dahi telattuf eder ve hepsi vücûd-ı mutlakın kabza-i kudretinde müttehid olur. فَسُبْحَانَ الَّذِى بِيَدِه مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَ اِلَيْه تُرْجَعُونَ (Yâsîn, 36/83) ["Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah'ı tesbîh ve takdîs ederim; siz elbette sâdece O'na döndürüleceksiniz"] ve كُلُّ شَىْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَ اِلَيْه تُرْجَعُونَ (Kasas, 28/88) ["O'nun vechinden başka her şey hâliktir; hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz"] ve emsâli âyet-i kerîmede beyân buyrulduğu üzere, vücûd-ı Hak'dan zâhir olan her şey, yine vücûd-ı Hak'da müstağrak olur.

Bu ma'nâ cennet ve cehennemin hulûd ve ebediyyeti hakkındaki ihbârâta münâfî değildir; çünkü ilm-i ilâhîde sâbit olan hakāyık-ı eşyâ için, adem-i sırf mutasavver değildir. Hak sübhânehû ve teâlâ Hazretleri ba'de'l-urûc yine onları tenfîs eder. Fezâ-yı bî-nihâyede bir taraftan tekevvün ve tefessüd eden avâlimde o âlemlerin iktizââtına göre yine birer kisve-i taayyün ile zâhir olurlar; ve cemâlî olanlar yine cemâlî ve celâlî olanlar da yine celâlî olmak üzere kendi şe'nlerinde kāim olur. Ve bu nüzûl ve urûcun nihâyeti yoktur. Bu bahiste pek çok esrâr ve tafsîlât vardır; fakat maksad beyt-i şerîfde işâret buyrulan ittihâd-ı taayyünâtı ve ba'dehû vücûd-ı Hak'da istiğrâkı beyândır.

این همه هست و بیا ای امر کن ای منزه از بیا و از سخن

1816. *Bu hep vardır ve gel ey "Kün!" emri, ey "gel"den ve sözden münezzeh olan.*

Ya'ni bu benler ve senler dediğimiz taayyünât vardır ve sâbitdir; ve hepsi "Kün!" emrinden vücûd bulmuştur; ve hepsi ân-ı gayr-i münkasımda Hakk'ın kahhâriyyeti altında ma'dûm ve tekrâr "Kün!" emriyle mevcûd olurlar. Ve ey "Kün!" emri, bu ân içinde de gel bizim bizliğimizi îcâd et; ve ey

"gel" diye kendisine hitâb olunmaktan ve harf ve savt ile söz söylemekten, ya'ni "Kün!" emrini arabiyyü'l-ibâre olarak "kâf" ve "nûn" harfleriyle terkîb edip, söylemekten münezzeh olan vâcibü'l-vücûd, gel bizlere teveccüh et; vücûdun ile vücûd ver!

Ma'lûm olsun ki, "Kün!" emri bir şeyin husûl ve vücûduna Hakk'ın teveccühünden ibârettir; yoksa harf ve savt ile söylemek değildir.

جسم جسمانه تواند دیدنت در خیال آرد غم و خندیدنت

1817. *Cisim seni cisimce görebilir; senin gamını ve gülmeni hayâle getirir.*

Cismin ahkâmında müstağrak olup ma'nâdan bîhaber olanlar, seni ancak cisme münâsib olan hal ile görebilirler; ve senin de cisim sâhibi gibi gamlandığını ve güldüğünü tahayyül ederler; ve seni insan veyâ diğer sûretlerde tasavvur ederler ve hattâ sana oğul ve evlâd isnâd ederler.

دل که او بستهء غم و خندیدنست تو مگو که لایق آن دیدنست

1818. *Bir gönül ki, o gamın ve gülmenin bağlanmışıdır, sen o görmenin lâyıkıdır deme!*

Sûretde ve beşeriyyetin ahkâmı altında bağlanıp kalmış olan kimseye, o hakîkat-ı vücûdu görmeğe lâyıktır deme; zîrâ onun nazarında vücûdât-ı mevhûmenin henüz kıyâmeti kopmamıştır ki, vâhid-i hakîkîyi müşâhede edebilsin.

آنکه او بستهء غم و خنده بود او بدین دو عاریت زنده بود

1819. *O kimse ki o gama ve gülmeye bağlanmış ola, o kimse bu iki âriyetle yaşar.*

Gam ve şâdî âriyet olan bu vücûd-ı mecâzî-i beşerînin iktizâsıdır. Binâenaleyh bu vücûd-ı mecâzî evsâfının altında yaşayan bu iki âriyet sıfatlar ile yaşar. Zîrâ insanın sûret-i umûmiyyede iki hâli vardır; ya gam içindedir ve yâhud şâdî içindedir. Mâl ve sıhhat ve sâireden âmâline muvaffak olanlarda şâdî hâsıl olur ve muvaffak olamayanlarda gam husûle gelir. Hayât-ı beşerin hülâsası budur ve bu iki sıfat âriyetdir. Hayatta biri gider, biri gelir. Mısra':

"Gam gelir şâdî gider, dil bir misâfirhânedir."

باغ سبز عشق کو بی منتهاست جز غم و شادی درو بس میوهاست

1820. [1793] *Aşkın yeşil bağı ki, nihâyetsizdir, gam ve şâdîden başka onda çok meyveler vardır.*

"Aşk"dan murâd, aşk-ı ilâhîdir. "Yeşil" ta'bîrinden murâd bu aşkın hâl ve şânının adem-i tebeddülüne işâretdir. "Nihâyetsizlik"ten murâd hiçbir hâl ile sükûn bulmamasına işâretdir.

Ya'ni aslâ hâl ve şânı tebeddül etmeyen ve hiçbir sebeble sükûn bulmayan aşk-ı ilâhî bağında, gam ve şâdî meyvelerinden başka daha çok meyveler vardır. Aşk-ı ilâhînin, âlem-i taayyüne âid iki semeresi vardır. Birisi şâdîdir ki, bu aşkın netîcesinde kâmillere tecellî-i zâtî vâki' olur. Bu müşâhededen mesrûr olurlar. Ve diğeri gamdır ki, o da bu tecellînin istitârı üzerine vâki' olur. Nitekim tafsîli yukarıda geçti. Ve ondan başka olan meyveler âlem-i sûretin hâricindeki semerâtdır ki, Hak Teâlâ bu semerât hakkında: اعددت لعبادی الصالحین ما لا عین رأت و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر Ya'ni "Ben sâlih kullarım için gözler görmedik ve kulaklar işitmedik ve kalb-i beşere hutûr etmedik şeyler hazırladım" buyurur. Binâenaleyh bu meyveler âlem-i sûret hâricinde olduğu için ta'rîfleri kābil değildir.

عاشقی زین هر دو عالم بر ترست بی بهار و بی خزان سبز و ترست

1821. *Âşıklık bu iki halden pek yüksektir. Bahârsız ve sonbahârsız yeşil ve tâzedir.*

Ya'ni âşıklık yalnız gam ve şâdî hallerinden pek yüksektir; ve onun bağının yeşilliği ve tâzeliği, tecelliyât-ı sıfâtiyye olmaksızın devâm eder.

ده زکات روی خوب ای خوب رو شرح جان شرحه شرحه باز گو

1822. *Ey güzel yüzlü, güzel yüzünün zekâtını ver! Pâre pâre olan cânın şerhini açık söyle!*

Cenâb-ı Pîr yukarıda 1816 numaralı beyitte این همه هست و بیا ای امر کن buyurmuş ve ma'nâsı da îzâh olunmuş idi. Bu beyt-i şerîf dahi o ma'nânın mâba'didir.

"Güzel yüz"den murâd Hakk'ın esmâ ve sıfâtının vech-i vahdetidir ve bu vahdete "hakîkat-ı muhammediyye" denir. Ve cem'iyyet-i esmâiyye hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de فَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى (İsrâ, 17/110) ["Çünkü en güzel isimler O'na hâsdır"] buyrulur. Bu "güzel yüzün zekâtı"ndan murâd, feyz-i mukaddesdir ki, âlem-i taayyünâta her ân-ı gayr-ı münkasımda tevzî' buyrulan atâyâ-yı esmâiyyedir. "Pâre pâre olan cân"dan murâd rûh-i küllî-i Muhammedî'dir ki, onun cüz'leri, verese-i kâmilînin ervâh-ı aliyyeleridir. Ve Mevlânâ (r.a.) efendimiz dahi onlardan birisidir. Binâenaleyh

pâre pâre olan cânın şerhini söylemek, esrâr-ı muhammediyyeyi ifâza etmek ve bu ifâza netîcesinde kâmil kendi vücûdunda o esrârı zevkan idrâk etmek demek olur. Nitekim Cenâb-ı Pîr *Dîvân-ı Kebîr*'lerinde şöyle buyururlar:

مخزن انا فتحنا بر گشا　　سر جان مصطفی را باز گو

"انَّا فَتَحْنَالَكَ (Fetih, 48/1) ["Biz sana fetih ihsân ettik"] âyet-i kerîmesinin mahzen-i ma'nâsını aç; Mustafâ (a.s.)ın cânının sırrını açık söyle!"

Hulâsa-i ma'nâ budur ki: Âşıklık aşk ve âşık ve ma'şûk nisbetlerinin vücûduna muhtâcdır. Binâenaleyh âşıkda bu zevk-ı aşkın devâmı için esmâ ve sıfâtının güzel olan vech-i vahdetinin zekâtını, ya'ni her ân-ı gayr-ı münkasımda bizim bizliğimize vücûd veren atâyâ-yı esmâiyyeni "Kün!" emrin ile ibzâl buyur da kâmillere inkısâm eden rûh-i küllî-i Muhammedî'nin şerhini açık söyle!

کز کرشمهء غمزهء غمازهء　　بر دلم بنهاد داغ تازهء

1823. *Söyle ki, kirpik kırparak nâz ve göz ucu ile gıcıklayıcı olan bakışından gönlümün üzerine tâze yara koysun.*

"Kirişme" nâz ederek göz ucu ile bakmak; "gamze" göz kırpmak; "gammâze" dürtücü ve gıcıklayıcı ma'nâlarınadır.

Ya'ni o şerhi öyle söyle ki, o esrâr-ı cân-ı Muhammedî, bir mahbûbe-i dilârâ gibi karşımda tecessüm etsin ve kirpik kırparak karşımda nâz ve göz ucu ile gönlümü gıcıklayarak baksın; onun bu bakışı gönlümün üzerine tâze bir yara açsın.

جمع صورت با چنین معنیٔ ژرف　　نیست ممکن جز بسلطان شگرف

1824. *Böyle derin ma'nâ ile sûreti cem' etmek, azîm kuvvetin gayrisiyle mümkin değildir.*

Biz, rûh-ı küllî-i Muhammedî'nin şerhini taleb ettik; o derin ve nihâyetsiz ma'nâyı, sûretden ibâret olan harf ve savt ile cem' etmek pek büyük bir kuvvet-i isti'dâdın gayrisiyle mümkin değildir.

Ya'ni zaîfu'l-isti'dâd olanlara bu derin ma'nâyı harf ve savt ile ve lafız ile öğretmek mümkin değildir. Nitekim biz bu ma'nâları kirişme, gamze ve gammâze gibi âlem-i sûrete âid ta'bîrât ile işâret ettik.

سکر و هشیاری بباید جمع کرد تا براه فقر باشی شیر مرد

1825. *Sarhoşluğu ve ayıklığı cem' etmek lâzımdır; tâ ki fakr yolunda erkek arslan olasın.*

Ma'lûm olsun ki sâlikin umûmiyetle üç hâli vardır: Birisi fark, diğeri cem' ve üçüncüsü cem'u'l-cem'dir. "Fark hâli" kişi kendisini ve eşyâyı ve Hakk'ı ayrı ayrı birer vücûd görmekten ibârettir ki, âmme-i mü'minîn ve mübtedî sâliklerin hâlidir. Bunların nazarında halkın vücûdu Hakk'ın hicâbıdır. İkincisi "cem' " hâlidir ki, sülûk ve mücâhedât netîcesinde, kendi vücûdunu ve eşyânın vücûdunu Hakk'ın vücûdunda fânî görür. Bu hâl, mutavassıt olan sâliklerin ve bilcümle meczûbların hâlidir ki, bunların nazarında da Hakk'ın vücûdu, halka hicâb olur; ve buna "sekr" de derler. Üçüncüsü "cem'u'l-cem' " veyâ "fark ba'de'l-cem' " hâlidir ki, nazarda Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûd kalmamakla berâber, halkın vücûdunu da vücûd-ı Hak'da müşâhede eder. Binâenaleyh bu zevât-ı kirâm için halkın vücûdu Hakk'a ve Hakk'ın vücûdu halka hicâb olmaz. Bu nazar kâmillerin hâlidir ve bunlar sarhoşluk ile, ayıklık hâlini cem' etmiş olurlar; ve "fakr-ı etemm" hâli budur. Zîrâ cemî'-i hâl ve şanlarında kendilerini ve bilcümle eşyâyı hakîkatde Hakk'a muhtâc görürler. Sekr hâli galebe edince, onun hükmüne göre söz söylerler. Meselâ "ene'l-Hak" ["Ben Hakk'ım"] ve سبحانی ما اعظم شانی (Sübhânî mâ a'zama şânî) ["Kendimi tesbîh ederim, şânım ne büyüktür"] ve لیس فی جبتی سوی الله (Leyse fî cübbetî sivâllâh) ["Cübbemde Allah'dan gayri yoktur"] derler. Bu mertebede bu söz, ayn-ı hakîkatdir; çünkü gördüklerini söylerler. Bunları inkâr edenler ve bu sözleri vâkı'a mutâbık görmeyenler hatâ ederler. Ve ayıklık ve sahv hâli galebe ettiği vakit, keserâtın hükmüne göre söz söylerler ve halkı irşâd ederler. Onların bu sözleri ve muâmeleleri de doğrudur. Binâenaleyh hakîkat-ı hâle muttali' olmayan kimseler, bu zât bir böyle, bir şöyle söylüyor; bunun hangisi doğrudur diyerek kendi akıllarıyla vezne kalkarlar ve inkâr veyâ te'vîl ederler. Halbuki inkârlarının sebebi, kendilerinin cehil ve gafleti olduğunu bilmezler.

من حلالش کردم ار خونم بریخت من همی گفتم حلال او می گریخت

1826. *Eğer kanımı döktü ise, ben helâl ettim; ben helâl diyorum, o kaçıyor idi.*

"O" zamîri ma'şûk-ı hakîkî olan Hakk'a râci'dir. "Kan dökmek"den murâd tecellî-i zâtîdir ki şimşek gibi çakıp istitâr eder ve çaktığı vakit abd için fenâ-ender-fenâ ve mahv-ı küllî hâsıl olur. "Helâl etmek"den murâd, mülk-i vücûdu sâhib-i hakîkîsine bırakmaktır.

Ya'ni ma'şûk-ı hakîkî tecellî-i zâtîsi ile benim varlığımı mahv ettiyse, zâten mülk-i vücûdu ona teslîm ettim ve ben لِمَنِ الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ (Hac, 22/56) ya'ni "Bu günde mülk Allah'ındır" dedikçe, o kaçıyor idi. Ya'ni benim gayriyyet libâsıyla bu âlem-i taayyün ve sûretde kalmamı murâd ediyor idi.

چون گریزانی ز نالهء خاکیان　　غم چه ریزی بر دل غمناکیان

1827. *Mâdemki toprağa mensûb olanların nâlesinden kaçıyorsun, gamnâkîlerin gönlüne gamı niçin dökersin?*

Ey ma'şûk-ı hakîkî, mâdemki topraktan yaratmış olduğun âşıkların nâlelerine bakmayıp onları, murâd ettiğin kadar, âlem-i sûretde bırakıyorsun; ya'ni zâtını sıfâtınla setr ediyorsun; o halde senin firâkınla gamnâk olanlara mensûb bulunan âşıklarının gönlüne bu fırkat gamını niçin döküyorsun.

ای که هر صبحی که از مشرق بتافت　　همچو چشمهء مشرقت در جوش یافت

1828. *Ey sen ki, maşrıkdan parlayan her subh, maşrık çeşmesi gibi seni cûş içinde buldu.*

"Maşrık"dan murâd, âlem-i ervâh; "subh"dan murâd ervâhın âlem-i taayyünde zuhûru; "çeşme-i maşrık"dan murâd güneştir.

Ya'ni âlem-i ervâh maşrıkından, cism-i hâkîye taalluk ederek tulû' eden her bir rûh, güneş nasıl huzemât-ı zıyâiyyesini eşyâ üzerine saçarsa, seni de öylece şems-i zâtından, sıfât ve esmânı kendi üzerine fışkırır bir halde buldu.

Ya'ni rûh, atâyâ-yı esmâiyyeni kaynar ve fışkırır bir halde buldu.Bu beyt-i şerîfde وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَ بَاطِنَةً (Lokman, 31/20) ya'ni "Allah Teâlâ zâhirî ve bâtınî ni'metlerini sizin üzerinizde itmâm eyledi" âyet-i kerîmesine işâret buyrulur.

چون بهانه داری این شیدات را　　ای بها نه شکرین لبهات را

1829. *Sen bu deline niçin bahâne edersin; ey sen ki, senin şekere mensûb olan dudaklarına bahâ yoktur.*

"Dudaklar"dan murâd, Hâlık, Bârî ve Musavvir ve emsâlî esmâ-i ilâhiyyedir ki, onlardan vücûd-ı izâfî âleminde kelimât-ı eşyâ sudûr eder. Nitekim âyet-i kerîmede قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي (Kehf, 18/109) ya'ni "Yâ Habîbim de ki, Rabb'imin kelimeleri için denizler mürekkeb olsa, Rabb'imin kelimeleri bitmezden evvel, denizler biter idi" buyrulur. "Şekkerîn"den murâd, âsâr-ı esmânın letâfetidir.

Ya'ni "Ey ma'şûkum, sen bu deli âşıkına niçin bahâneler îrâd edersin? Senin tatlı ve latîf olan atâyâ-yı esmâiyyene bir had ve kıymet ta'yîni mümkin değildir.

ای جهان کهنه را تو جان نو　　از تن بی جان و دل افغان شنو

1830. [1801] *Ey sen ki, eski cihâna yeni cansın! Cansız ve gönülsüz tenden efgânı dinle!*

"Eski cihân"dan murâd, Cenâb-ı Pîr efendimizin vücûd-ı şerîf-i unsurîleridir ki, sûretde âlem-i sagîr ve ma'nâda âlem-i kebîrdir; ve bilcümle insân-ı kâmillerin vücûd-ı şerîfleri de böyledir. "Cansız ve gönülsüz ten" ta'bîri de bunu te'yîd eder.

Ya'ni "Ey yaşlanmış ve eskimiş olan âlem-i vücûduma her ân-ı gayr-ı münkasımda teceddüd-i emsâl ile tâze can veren Hâlık'ım; cânı ve gönlü senin sıfat-ı hayâtından ve tecelliyât-ı esmâiyyenden bulan ve hadd-i zâtında cemâddan ibâret olan bu tenden çıkan efgânı dinle!"

شرح گل بگذار از بهر خدا　　شرح بلبل گو که از گل شد جدا

1831. *Allah için gülün şerhini bırak; bülbülün şerhini söyle ki, gülden ayrı oldu.*

"Gül"den murâd, vücûd-ı Hak'dır; "bülbül"den murâd âşık-ı Hak olan kâmildir. Bu hitâbı Cenâb-ı Pîr kendi nefs-i şerîflerine yapıyor.

Ya'ni "Hakk'a hitâben söylediğin esrârı bırak da Hak gülünden ayrılıp, vücûd-ı izâfî âlemine hübût eden bülbül-i âşıktan bahs et!" demek olur.

از غم و شادی نباشد جوش ما　　با خیال و وهم نبود هوش ما

1832. *Bizim kaynamamız gam ve şâdîden olmaz; bizim aklımız hayâl ve vehim ile olmaz.*

Bizim cûşumuz ve kaynamamıza sebeb, âlem-i tabîata âid gam ve şâdî değildir. Zîrâ gam ve şâdînin menba'ı, vehim ve hayâldir. Halbuki bizim aklımız hayâlden ve vehimden kurtulmuştur. Aklımız akl-i kül mertebesine irtikā etmiş ve hayâl ve vehim aşağılarda kalmıştır. Binâenaleyh bizi cûş u hurûşa getiren gam ve şâdîden başkadır. Nitekim yukarıda 1820 numaralı باغ سبز عشق کو بی منتهاست　　جز غم و شادی درو بس میدهاست beytinde buna işâret ettik.

حالتی دیگر بود کان نادرست　　تو مشو منکر که حق بس قادرست

1833. *Diğer bir hâldir ki, o nâdirdir; sen münkir olma ki, Hak çok kādirdir.*

Ya'ni bizi cûş u hurûşa getiren şey, durgunluğun hâricinde olan bir hâldir ki, o hâl acîb ve nâdirdir. Sakın bu hâli inkâr etme! Hak Teâlâ Hazretleri çok kādirdir. Ya'ni eğer kendi akl-ı kāsırânen ile vezn edip inkâr edersen, Hakk'ın kudretini mahdûd olan aklının dâiresinde tahdîd etmiş olursun.

تو قیاس از حالت انسان مکن　　منزل اندر جور و در احسان مکن

1834. *Sen insanın hâlinden kıyâs etme; menzili cevirde ve ihsânda yapma!*

Ya'ni sen varlığını Hakk'ın varlığında fânî kılan; ve vehim ve hayâlden kurtulan insân-ı kâmilin hâlini, Hakk'ın varlığını ayrı ve kendi varlığını da ayrı gören ve kendi vehim ve hayâlinin îcâd ettiği enâniyetde müstağrak olan insân-ı nâkısın hâline kıyâs etme! Ve bu kıyâs ve istidlâlin ile, insân-ı kâmilin menzilini ve makāmını, kendi menzil ve makāmın gibi cevr ve ihsân, ya'ni gam ve şâdî sâhasına hasr etme!

جور و احسان رنج و شادی حادثست　　حادثان میرند و حقشان وارثست

1835. *Cevr ve ihsân ve gam ve şâdî hâdistir; hâdisler ölürler ve Hak onlara vârisdir.*

Zulüm ve adl ve gam ve şâdî, hâdis olan âleme âid sıfatlardır; ve hâdis olan şeylerde bakā olmaz; onlar ölürler ve zâil olurlar ve bilcümle hâdisât vücûd-ı Hak'da tekevvün ettikleri cihetle, hepsi yine kendi asılları olan Hakk'a rücû' ederler. Ve sûre-i Hadîd'de vâki' وَ لِلّٰه میرَاثُ السَّمٰوَات وَالاَرْض (Âl-i İmrân, 3/180) ya'ni "Semâvât ve arzın mîrâsı Allah'ındır" âyet-i kerîmesi mûcibince, Hak Teâlâ Hazretleri bunların cümlesinin vârisi olur.

صبح شد ای صبح را پشت و پناه　　عذر مخدومی حسام الدین بخواه

1836. *Ey sabâhın zahîri ve melcei, sabâh oldu; mahdûmum Hüsâmeddîn'in özrünü dile!*

Nefehâtü'l-Üns'de beyân olunduğu üzere, bu *Mesnevî-i Şerîf*'i Hz. Pîr efendimiz, ara sıra gecenin ibtidâsından sabâha kadar söylerler ve Çelebi Hüsâmeddîn efendimiz yazarlar idi. İnceliği meydanda olan bu bahsin, böyle bir geceye müsâdif olduğu anlaşılıyor. Binâenaleyh Cenâb-ı Pîr efendimiz, Çelebi Hüsâmeddîn efendimizi, âdet-i beşeriyye hilâfında sabâha kadar işgâl buyur-

muş olduklarından dolayı, kendi tarafından özür dilemesini, makām-ı nâzın îcâbı olarak Hakk'a havâle buyuruyor ve Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Çelebi'ye bir tecellî-i hâssını niyâz ediyor. Cenâb-ı Pîr'in Hz. Çelebi hakkında bu gibi lutufkârlıkları çoktur. *Menâkıb-ı Sipehsâlâr*'da mezkûr olan birisini nakl edeyim:

Hz. Pîr efendimiz bir kış gecesi, vakitsiz Çelebi'nin evine gitmiş ve ev halkı uyumuş idi. O esnâda pek çok kar yağmakta idi. Cenâb-ı Pîr avdet buyurmadılar ve ashâba zahmet olmasın diye kapıyı da çalmadılar; gündüze kadar ayakta beklediler. Mübârek başlarına kar yağdı . Gündüz kapıyı açtıkları vakit, Cenâb-ı Pîr'i o halde gördüler ve Çelebi hazretlerine haber verdiler; ve Çelebi gelip, Hz. Pîr'in mübârek ayaklarına kapandı ve ağlayarak özür diledi; ve Hz. Pîr iltifat buyurarak alınlarından öptü. Mürîdâna buyurdular ki: "Şeyh, mürîdlerden müstağnî olmakla berâber, yine onlara bu siyâk üzere izzet ve hürmet eder. Mürîd için şeyh hakkında bi-tarîk-ı evlâdır." İşte bu beyt-i şerîfdeki özür dahi bu kabildendir.

عذر خواه عقل کل و جان توبی　　جان جان و تابش مرجان توبی

1837. *Akl-ı küllün ve rûh-ı küllün özür dileyicisi sensin; cânın cânı ve mercânın revnakı sensin.*

"Rûh-ı kül" den murâd, rûh-ı küllî-i Muhammedî'dir; ve "akl-ı kül" onun sıfatıdır. "Cânın cânı"ndan murâd Hak'dır; zîrâ rûh-ı küllînin hakîkatı ve cânıdır. Ve "mercân"dan murâd insân-ı kâmilin taayyünüdür ki, onun revnakı ve parlaklığı, Hakk'ın tecellî-i hâssı ile olur.

Bu beyit, evvelki beyite merbûtdur; zîrâ yukarıda Hüsâmeddîn Çelebi'nin özrünü sen dile buyurmuş idi; burada, rûh-ı kül ve akl-ı kül tarafından özür dileyici ancak sensin demekle, kendilerinin hakîkat-ı muhammediyyeyi ve onun sıfatı olan akl-ı küllü hâmil olduklarına işâret ederler.

تافت نور صبح و ما از نور تو　　در صبوحی بامی منصور تو

1838. *Sabâhın nûru parladı ve biz senin nûrundan, sabâh vakti içilen bir şarâb içinde senin bâde-i Mansûr'un ileyiz.*

Âlem-i âfâk, sabâhın nûruyla aydınlandı. Biz ise, Çelebi Hüsâmeddîn ile berâber, âlem-i enfüsde senin tecellî-i zâtînden sabâh vakti içdiğimiz bir şarâb-ı vahdet içinde Mansûr'un bâdesi ile meşgûlüz.

"Mansûr'un bâdesi"nden murâd, Hallâc-ı Mansûr hazretlerine münkeşif olan sırr-ı vahdetdir ki "ene'l-Hak" na'rasının zuhûrunu îcâb eder.

دادهء تو چون چنین دارد مرا باده که بود کو طرب آرد مرا

1839. *Senin atân, mâdemki beni böyle tutuyor, bâde kim oluyor ki, o bana tarab getirsin.*

Senin atâyâ-yı zâtiyyen mâdemki beni böyle sarhoş edip mertebe-i ittihâda getiriyor; maddî şarâbın ne hükmü vardır ki, o bana tarab ve neş'e verebilsin.

باده در جوشش گدای جوش ماست چرخ در گردش گدای هوش ماست

1840. [1811] *Bâde kaynayışta, bizim kaynamamızın dilencisidir; felek devrinde bizim aklımızın dilencisidir.*

Bu beyt-i şerîf, bâde-i Mansûr'un iktizâsı olarak söylenmiş bir sözdür. Zîrâ kâmilin lisânı makām-ı vahdetde, lisân-ı Hak'dır; binâenaleyh bu sözler, Cenâb-ı Mevlânâ efendimizin sûret-i beşeriyyelerine âid değildir. Nitekim demişlerdir:

Mansûr ene'l-Hak söyledi
Hakdır sözü Hak söyledi

Ve Kur'ân-ı Kerîm'de bu makām وَ مَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى (Enfâl, 8/17) ya'ni "Attığın vakit sen atmadın; velâkin Allah attı" âyet-i kerîmesinde işâret buyrulur.

باده از ما مست شد نی ما از و قالب از ما هست شد نی ما از و

1841. *Bâde bizden sarhoş oldu, biz ondan değil. Kalıb bizden mevcûd oldu; biz ondan değil.*

Uşşâk-ı ilâhînin sarhoşluğu, muhabbet-i ilâhî şarâbındandır; ve muhabbet-i ilâhî cemî'-i eşyânın aslıdır. Ve şarâbın cûşu ve kaynaması ve hattâ cemî'-i zerrât-ı eşyânın hareketi, hubb-i ilâhînin sereyânındandır. Nitekim baş tarafda 10 numaralı beyitte آتش عشقست کاندر نی فتاد جوشش عشقست کاندر می فتاد buyrulmuş idi. Binâenaleyh vahdet-i Hak'da müstağrak olan kâmilin aşkı, bihasebi'l-ittihâd, hubb-i ilâhînin aynıdır. Şu halde şarâb elbette kâmilin aşkından kaynayıp sarhoş olmuş olur; ve kâmilin sarhoşluğu da, bâdeden değil, aşk-ı ilâhîdendir. Ve kezâ kālıb-ı kâmilin kemâli, kâmilin ma'nâsından ve rûhundan mevcûd oldu; yoksa kâmilin kemâli kalıbdan ve cesedden mevcûd olmadı. Zîrâ kalıb ve cesed onların hakîkatlerinin merkebidir; ve râkib olmasa, merkebe lüzûm kalmaz.

ما چو زنبوریم و قالبها چو موم　　خانه خانه کرده قالب را چو موم

1842. *Biz arı gibiyiz ve kalıblar mum gibidir; kalıbı mum gibi hâne hâne etmişdir.*

Ya'ni ilm-i ilâhîde olan bizim hakîkatlerimiz, arılar gibidir; âlem-i ecsâddaki kalıblarımız ve cesedlerimiz balmumu gibidir. Arılar balmumunu nasıl ki hâne hâne ve delik delik yapıp, içine bal doldururlarsa, bizim hakāyıkımız dahi unsuriyyâtdan birer cesede taalluk ederler; ve her bir cesed birer hâne olur. Ve onların içini kendi kemâlâtıyla doldururlar.

İsmâîl-i Ankaravî (k.s.) hazretleri bu beyitlerde rûhun cesedden mukaddem olması veyâ cesed ile berâber tekevvün etmesi mes'elesini mevzû'-i bahs etmiş ve rûhun cesedden mukaddem olması mezhebini beyân buyurmuştur.

Bu mes'ele hakkında biraz îzâhât i'tâsı lâzım gelir: Vücûd-ı hakîkî-i Hak ahadiyyet, vahdet, vâhidiyyet mertebelerinde vitriyyet üzere olup libâs-ı gayriyyetle mertebe-i rûhiyyete tenezzülünde şef'iyyetle muttasıfdır. Ve Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ (Fecr, 89/3) âyet-i kerîmesinde bu mertebelere kasem buyurur. Ve bu şefiyyet, küllü'l-kül olan rûh-ı Muhammedî ile hâsıldır. Binâenaleyh bu şef'iyyet ve isneyniyyet bir emr ve şe'n-i ilâhîden ibârettir. Onun için Kur'ân-ı Kerîm'de قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي (İsrâ, 17/85) ["De ki rûh Rabb'imin emrindendir"] buyrulmuştur. Ba'dehû küllü'l-kül olan bu rûh-ı Muhammedî'den bilcümle enbiyâ ile, kümmel-i evliyâ hazarâtının ervâh-ı külliyyeleri müteayyen olmuş ve onlardan her birine tâbi' olan ümemin ervâh-ı cüz'iyyeleri henüz müteayyen olmayıp kuvvede kalmıştır. Bu hakîkate binâen hükemâ-yı islâmiyye nüfûs-ı külliyyenin kable'l-ecsâm ve nüfûs-ı cüz'iyyenin, ba'de'l-ecsâm husûlüne kāil olmuşlar ve İmâm-ı Gazzâlî hazretleri dahi aynı mütâlaada bulunmuştur. Sadreddîn-i Konevî hazretleri dahi Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinden naklen bu husûsu beyân buyurmuşlardır. Nitekim Mevlânâ Câmî hazretleri İbn Fâriz hazretlerinin *Kasîde-i Hamriyye*'sinin ilk beytinde yazdığı şerhde bu babda ba'zı îzâhât vermiştir. Binâenaleyh bu mes'elede iki mezheb vardır. Bu babdaki tafsîlâtı fakîr *Fusûsu'l-Hikem*'e yazdığım şerhde Fass-ı Mûsevî ibtidâsında, o bahse taalluku hasebiyle zikr ettim. Cenâb-ı Pîr efendimizin bu beyt-i şerîflerinde bu iki mezhebden hangisini beyân buyurdukları vâzıh değildir. Zîrâ "biz" ta'bîriyle kendi rûh-i küllîlerine işâret buyurmuş olmaları vâriddir. Nitekim *Dîvân-ı Kebîr*'lerindeki bir gazellerinde zât-ı şerîflerine işâreten şöyle buyururlar:

پیش ازان کاندر جهان باغ ومی و انگور بود

از شراب لا یزالی جان ما مخمور بود

"Cihânda bağ ve mey ve üzümün vücûdundan mukaddem canımız şarâb-ı lâ-yezâlîden mahmûr idi."

رجوع بحکایت خواجهء تاجر

Tâcir efendinin hikâyesine rücû'

بس درازست این حدیث خواجه گو تا چه شد احوال آن مرد نکو

1843. *Bu çok uzundur; efendinin haberini söyle; o iyi adamın ahvâli acabâ ne oldu?*

Bu rûhun ebdâna taalluku bahsi uzundur. Tâcir efendinin hikâyesini söyle; tûtîsinin gaybûbetinden sonra acabâ o iyi adamın ahvâli ne oldu?

خواجه اندر آتش و درد و حنین صد پراکنده همی گفت این چنین

1844. *Efendi ateş ve derd ve nâle içinde böylece yüz perâkende söylemekte idi.*

Efendi tûtîsinin titreyip düşmesi üzerine, âteş-i fırkat ve gam ve nâle ve şevk içinde, yukarıda îzâh ettiğimiz vech ile, yekdîğeriyle tevfîki müşkil ve çok perîşân sözler söylemekte idi.

گه تناقض گاه ناز و گه نیاز گاه سودای حقیقت گه مجاز

1845. *Ba'zan tenâkuz, ba'zan nâz ve ba'zan niyâz ve ba'zan da hakîkat ve ba'zan dahi mecâz sevdâsını söylüyordu.*

Nâz, niyâzın ve hakîkat, mecâzın zıddı olduğundan, gâh birini ve gâh dîğerini söylemek bittâbi' sûret-i zâhirede tenâkuz olur.

مرد غرقه گشته جانی میکشد دست را در هر گیاهی میزند

1846. *Gark olmuş adam acîb bir sûretde can koparır; her bir ota el vurur.*

"Cânî" de 'yâ" taaccüb içindir. Boğulmakta olan adam acîb bir sûretde can çekişir. Eline geçen her bir ota ve köke sarılır. Nitekim Türkçe'de "Denize düşen, yılana sarılır" darb-ı meseli meşhûrdur.

تا کدامش دست گیرد در خطر　　دست و پایی میزند از بیم سر

1847. *Nihâyet tehlike içinde onu hangi el tutarsa, baş korkusundan acîb bir sûretde el ve ayak vurur.*

"Pâyî" deki "yâ" dahi taaccüb içindir. Ya'ni boğulmak üzere bulunan bir kimseyi hangi el tutarsa, o kimse başını kurtarmak için eliyle ve ayağıyla acîb bir sûretde çırpınır.

دوست دارد دوست این آشفتگی　　کوشش بیهوده به از خفتگی

1848. *Dost bu perîşanlığı sever; beyhûde çalışmak uyumakdan iyidir.*

Ma'şûk-i hakîkî olan Hak, kendisine âşık olan kullarının bu perîşanlığını ve sâika-i aşk ile çırpınmasını sever. Zîrâ bu vücûd-ı unsurî içinde kaldıkça vuslat mümkin olmadığına nazaran, beyhûde olan bu ıztırâb-ı aşk, herhalde o ma'şûk-ı hakîkîye karşı uyumak ve müncemid bir hâlde bulunmaktan daha iyidir. Nitekim (s.a.v.) Efendimiz ان الله لا یحب البطالین ya'ni "Allah Teâlâ tenbelleri sevmez" buyurur.

انکه او شاهست او بیکار نیست　　ناله از وی طرفه کو بیمار نیست

1849. *O kimse ki şâhdır, o işsiz değildir; ondan nâle acîbdir ki, o hasta değildir.*

Âlem-i ma'nâda şâh olan insân-ı kâmil, işsiz değildir; onun âlem-i sûretde pek çok tasarrufâtı ve işleri vardır. Meselâ hayvâniyyet mertebesinde bulunan insanları terbiye edip makām-ı insâniyyete getirir ve emrâz-ı nefsâniyye ile ma'lûl olanları tedâvî eder; fakat kendisi bu gibi ilel ve emrâz ile ma'lûl ve hasta olmadığı halde, onun âh u enîni şâyân-ı taaccübdür.

بهر این فرمود رحمان ای پسر　　کل یوم هو فی شأن ای پسر

1850. *Ey oğul, bunun için Rahmân* كل يوم هو فی شأن *buyurdu ey oğul!*
[1821]

Ya'ni, oğlum insân-ı kâmil nasıl işsiz olur ki? O vücûd-ı nefsânî ile değil, vücûd-ı rahmânî ile kāimdir ve Rahmân-i Azîmü'ş-şân ise sûre-i Rahmân'da kendi hakkında كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِی شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) ya'ni "O her ânda bir şe'ndedir" buyurdu. Vé bu sûre-i şerîfenin mevzû'u rahmet-i rahmâniyyedir.

Bu beyt-i şerîfde urefâ-yı Muhammediyye için zevk-ı azîm olduğundan, bu sûre-i şerîfenin sırrı hakkında îzâhât i'tâsı fâidelidir:

Hak Teâlâ اَلرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ (Rahmân, 55/1,2) ya'ni "Rahmân Kur'ân'ı ta'lîm etti" buyurdu da, "Allah Kur'ân'ı ta'lîm etti" buyurmadı. Sırrı budur ki; nüfûs-ı külliyyenin mazharları olan enbiyâ ve rusülden her birisi vücûd-ı unsurîde mazhar oldukları ism-i hâsların hükmünü ve eserini ve hazînesinde mahfûz olan ilim ve hikmetini ve zevkını ve tecellîsini, hakîkat-ı muhammediyyeden alıp ızhâr eder ve bu ızhâr şehevât-ı tabîiyye ve ahlâk-ı rediyyeye inhimâkleri hasebiyle, esmâ-i celâliyyeden bir ismin intikāmına ve terbiye-i kahrına istihkāk kesb eden bir ümmete şefâat ederek, onları o ism-i celâlînin kahır ve azâbından kurtarmak içindir.

İmdi ism-i Muntakim ve Kahhâr'ın intikam ve kahrı hafîf olduğu vakit Raûf ve Rahîm isimlerinin şefâati ile sâkin olur; fakat intikam ve kahır şiddetli olursa, sâir isimlerin şefâati müessir olmaz. Çünki ona mukāvemet edemezler. Binâenaleyh ancak isim-i "Rahmân" şefâat edebilir; zîrâ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) ["Rahmetim ise her şeyi kaplamıştır"] mûcibince Rahmân ism-i şerîfinin rahmeti bütün esmâyı ihâta etmiştir. Hiçbir ismin ona mukāvemeti yoktur. Âdem (a.s.)dan Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e gelinceye kadar meb'ûs olan enbiyâ ve rusülden her birisi ümmet-i hâssayı da'vet edip, ona şefâat eyledi. Zîrâ onların mazhar oldukları ism-i hâsların her birinde, ism-i Rahmân kadar ihâta ve kuvvet ve cem'iyyet yoktur; ve ism-i Rahmân onların mazhar oldukları ismin hayyizi ve dâiresi kadar rahmet eder. Binâenaleyh bu adem-i ihâta hasebiyle esmâ-i kahriyyenin rubûbiyyeti altında kalmış olan muhtelif tâifelerin umûmuna şefâat edemediler. Vaktâki küllün mebde'i ve asıl ve fer'in câmi'i olan Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'in devr-i devlet ve saltanatı geldi, hakk-ı saâdetlerinde وَ مَا اَرْسَلْنَاكَ اِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) ["Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"] buyurulduğu üzere, cem'iyyet-i külliyye ve mazhariyyet-i zâtiyye sâhibi olduğu için vücûd-ı saâdetleri ayn-ı rahmet-i rahmâniyye ve şerîatı, bilcümle şerâyi'-i sâbıkayı câmi' oldu. Binâenaleyh rahmet-i rahmâniyye ile cemî'-i avâlime ve ümeme kābiliyyetleri mikdârınca rahmet olup şefâat etti ve onun ümmeti rahmet içinde rahmet olan "rahmet-i rahîmiyye"ye müstehak oldu. Böyle olunca (s.a.v.) Efendimiz makām-ı hâss-ı şefâatin seyyidi ve efendisidir. Kur'ân-ı Kerîm ise وَ مَا اَرْسَلْنَاكَ اِلاَّ كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيراً وَ نَذِيراً وَ لَكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يَعْلَمُونَ (Sebe', 34/28) ["Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler"] âyet-i kerîmesi mûcibince, sâkinân-ı arzın

cümlesini tarîk-ı hidâyete sevk edip, onları esmâ-i celâliyyenin yed-i kahrından kurtararak şefâat için geldiği cihetle, bu sûre-i şerîfede اَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ (Rahmân, 55/1-2) ["Rahmân Kur'ân'ı ta'lîm etti"] hitâbı vâki' oldu. İsm-i Rahmân'ın fevkında şefâat edebilecek diğer bir isim olmadığı ve Kur'ân'dan başka bir tarîk-ı hüdâ bulunmadığı için nebiyy-i zîşân Efendimiz, Hâtem-i enbiyâ oldu. Bu ismin dâiresinden çıkılınca, onun zıddı olan Kahhâr ve Müntakim isimlerinin dâire-i terbiyesine girilmek pek tabîi olur. Binâenaleyh Hâtem-i enbiyâdan sonra başka bir peygambere ve Kur'ân'dan başka bir kitâba intizâr edenler, artık kahır ve intikām bekleyebilirler.

اندرین ره می تراش و می خراش تا دم آخر دمی فارغ مباش

1851. *Bu yolda yontul ve tırmalan; son nefese kadar bir ân fâriğ olma!*

Bu beyt-i şerîfde "Benim sülûkum nihâyet buldu; artık kâmil oldum" diye amelden ve mücâhededen fâriğ olan evhâm ve hayâlât sâhiblerine tenbîh vardır. Zîrâ vücûd-ı unusurî mertebesinin iktizâsı, bu taayyün zâil oluncaya kadar amel ve mücâhededir. Ve ekâbir-i tarîkat (kaddesallâhu esrârahüm) hazarâtının ef'âli, mazbût ve meydandadır.

تا دم آخر دمی آخر بود که عنایت با تو صاحب سر بود

1852. *Âkıbet son nefesin bir ânı olur ki, senin ile inâyet sâhib-i sır olur.*

Sâlik "Ben birçok yıllar mücâhede ettim ve evrâd ve ezkâr ile meşgûl oldum; vech-i hakîkat bana nikābını açmadı" diye me'yûs olmamalıdır; zîrâ Hak Teâlâ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (Tevbe, 9/120) ya'ni "Muhakkak Allah Teâlâ muhsinlerîn ecrini zâyi' etmez" buyurduğu cihetle, son nefesde bir ân olur ki, o ân içinde Hakk'ın inâyeti seninle sâhib-i sır, ya'ni hem-râz olur ve sana vech-i hakîkatten nikābı kaldırıverir ve seni hayât-ı berzahiyyede körlükten kurtarır.

هر چه کوشد جان که در مرد و زنست گوش و چشم شاه جان بر روزنست

1853. *Erkekde ve kadında olan cân her neye çalışırsa cânın şâhının sem'i ve basarı pencere üzerindedir.*

Erkeğin ve kadının cesedlerini tahrîk eden rûhdan kavlen ve fiilen ne gibi âsâr zâhir olursa, rûhun şâhı ve mutasarrıfı olan Hakk'ın sem'i ve basarı, bu ecsâd pencereleri üzerinde nâzırdır. Binâenaleyh ey sâlik, mücâheden ve sa'yin Allah Teâlâ indinde mazbûtdur.

Bu beyt-i şerîfde لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَ لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا كْتَسَبْنَ (Nisâ, 4/32) ya'ni "Erkekler için kazandıkları şey cinsinden nasîb vardır; ve kadınlar için de kazandıkları şey cinsinden nasîb vardır" ve فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنِّى لاَ اُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثَى (Âl-i İmrân, 3/195) ya'ni "Rab'leri onlara isticâbet eder; muhakkak ben sizden, erkekten olsun, kadından olsun bir âmilin amelini zâyi' etmem" âyet-i kerîmelerine işâret buyrulur.

بیرون افکندن خواجه طوطئ مرده را از قفص و پریدن

Efendinin ölmüş tûtîyi kafesten dışarıya bırakması ve uçması

بعد ازآنش از قفص بیرون فکند　　طوطیك پرید بر شاخ بلند

1854. *Ondan sonra kafesten dışarıya bıraktı; tûtîcik yüksek ağaç dalı üzerine uçtu.*

طوطئ مرده چنان پرواز کرد　　کافتاب از شرق ترکی تاز کرد

1855. *Ölmüş tûtî öyle uçtu ki, nitekim güneş şarktan bir sür'at ile seyr etti.*

خواجه حیران گشت اندر کار مرغ　　بی خبر تاگه بدید اسرار مرغ

1856. *Efendi kuşun işinde hayrân oldu; habersiz olarak ansızın kuşun esrârını gördü.*

روی بالا کرد و گفت ای عندلیب　　از بیان حال خود مان ده نصیب

1857. *Yüzünü yukarı kaldırdı ve dedi: Ey bülbül, kendi hâlinin beyânından bize nasîb ver!*

او چه کرد آنجاکه تو آموختی　　ساختی مکری و مارا سوختی

1858. *O, orada ne yaptı ki, sen öğrendin; bir hîle yaptın ve bizi yaktın.*

O Hindistan'daki tûtî ne yapmış idi ki, sen onu öğrendin de böyle bir hîle yaptın ve bu hîle ile bizi yaktın.

گفت طوطی که بفعلم پند داد　　که رها کن لطف و آواز گشاد

1859. *Dedi: Tûtî letâfeti ve güzel sesi terk et! diye bana fiil ile nasîhat verdi.*

Kafesten uçan tûtî, tâcir efendiye cevâben dedi ki: O Hindistan'daki tûtî letâfet göstermeyi ve latîf ses çıkarmayı terk et ki, kafesten kurtulasın diye bana fiili ile nasîhat verdi.

زانکه آوازت ترا در بند کرد　　خویش را مرده پی این پند کرد

1860. [1831] *Zîrâ senin sesin seni habs etti (diye) kendisini bu nasîhat için ölmüş yaptı.*

یعنی ای مطرب شده با عام و خاص　　مرده شو چون من که تا یابی خلاص

1861. *Ya'ni ey husûsa ve umûma mutrib olmuş, benim gibi ölmüş ol ki, âkıbet halâs bulasın, (demek istedi.)*

دانه باشی مرغکانت بر چنند　　غنچه باشی کودکانت بر کنند

1862. *Dâne olursan, seni kuşcağızlar toplarlar; gonca olursan seni çocuklar koparırlar.*

دانه پنهان کن بکلی دام شو　　غنچه پنهان کن گیاه بام شو

1863. *Dâneyi gizle, tamâmiyle tuzak ol; goncayı gizle, dam otu ol!*

Ya'ni kendi ilim ve irfânını gizle ki, halkın sana teveccühü ve seni medhi ile nefsinde kibir ve ucub illetleri teşeddüd etmesin; belki bu ilim ve irfânı nefsini terbiye husûsunda isti'mâl et ve netîcede tecelliyât-ı latîfe-i ilâhiyyenin tuzağı ol ve gönül bağında biten ma'rifet-i ilâhiyye goncasını sakla; damda biten ve halkın nazarında hakîr ve muzır göründüğü için sökülüp atılan ot ol!

هر که کرد او حسن خود را در مزاد　　صد قضای بد سوی او رو نهاد

1864. *Her kim ki kendi güzelliğini mezâda çıkardı, yüz fenâ kazâ onun tarafına yüz koydu.*

Her kim kendi kemâlâtını ızhâr edip müsâbakaya kıyâm ederse, bu da'vâyı enâniyyet sebebiyle onun tarafına birçok sû'-i kazâ-yı ilâhî teveccüh eder. Binâenaleyh henüz sıfât-ı nefsâniyyesinin altında zebûn olan kimselere, ızhâr-ı kemâlât aslâ münâsib değildir. Fakat nazarında halkın zemmi ve med-

hi müsâvî olan kâmiller, irşâd-ı halka me'mûr olduklarından, onlar bu kāidenin istisnâsıdırlar.

چشمها و خشمها و رشکها　　بر سرش ریزد چو آب از مشکها

1865. *Gözler ve gazablar ve hasedler, onun başı üzerine kırbalardan su gibi döker.*

Ya'ni ehl-i nefs olan halk o kemâlâtı ve güzelliği gördükleri vakit, bir kısmı ona nazar değdirirler; nitekim ان العین لتدخل الرجل القبر و الجمل القدر ya'ni "Muhakkak göz adamı kabre ve deveyi kazana koyar" buyrulmuştur. Ve bir kısmı da bu kemâlâta hased edip düşman olur ve içinden sâika-i nefs ile gazab eder. İşte bunların hepsi kişinin mezâda çıkardığı kemâlâtından dolayı, kendisine isâbet eden sû'-i kazâlardır.

دشمنان او را ز غیرت میدرند　　دوستان هم روزگارش میبرند

1866. *Düşmanlar onu kıskançlıklardan yırtarlar; dostlar da onun vaktini götürürler.*

او که غافل بود از کشت بهار　　او چه داند قیمت این روزگار

1867. *O kimse ki, bahârın zirâatinden gāfil oldu, o bu vaktin kıymetini ne bilir!*

Ya'ni mevsim-i bahârda zirâatin lüzûmunu hissetmeyen kimse, bu mevsimin kıymetini ne bilir! Ve kezâ الدنیا مزرعة الآخرة "Dünyâ âhiretin tarlasıdır" buyrulduğu cihetle, hayât-ı dünyâ bahâra ve dünyâ tarlaya müşâbihdir. Binâenaleyh dünyâda ömr-i azîzi a'mâl-i sâliha tohumlarını ekmeğe sarf etmek lüzûmunu hissetmeyen kimse, bu hayât-ı dünyeviyyenin kadr ü kıymetini ne bilir.

در پناه لطف حق باید گریخت　　کو هزاران لطف بر ارواح ریخت

1868. *Lutf-ı Hakk'ın penâhına kaçmak lâzımdır; zîrâ o, ervâh üzerine binlerce lutuf döktü.*

Velhâsıl düşmanların ve dostların zararından Hakk'a iltică etmek lâzımdır. Zîrâ Hak Teâlâ ervâhın üzerine binlerce ve türlü türlü lutuflarıyla tecellî buyurur; ve sen onu melce' ittihâz ettiğin için, düşmanların rûhuna senin için muhabbet ve dostların rûhuna da şefkat duygularını ihsân eder ve netîcede zararlardan masûn kalırsın.

تا پناهی یابی انگه چون پناه　　آب و آتش مر ترا گردد سپاه

1869. *Ondan sonra bir penâh bulursun, nasıl penâh? Su ve âteş muhakkak sana asker olur.*

Hakk'ı kendine melce' ittihâz edersen, bu âlem-i sûrette her şey sana melce' olur. Meselâ su ve ateş Hakk'ın emriyle senin emrine münkâd bir asker olur.

نوح و موسی را نه دریا یار شد　　نه بر اعدا شان بکین قهار شد

1870. [1842] *Nûh'a ve Mûsâ'ya deniz dost olmadı mı? Onların düşmanları üzerine kin ile kahhâr olmadı mı?*

Hak'dan başka hiçbir şeyi kendisine melce' ittihâz etmemiş olan Nûh (a.s.)ın düşmanlarını tûfân ve deryâ gark etti; ve kezâ Mûsâ (a.s.)ın düşmanı olan Fir'avn'ı deniz boğdu.

آتش ابراهیم را نه قلعه بود　　تا بر آورد از دل نمرود دود

1871. *Âteş İbrâhîm'e kal'a olmadı mı? Âkıbet Nemrûd'un kalbinden duman çıkardı.*

İbrâhîm (a.s.)ı Nemrud'un âteşe attığı meşhurdur. Bu âteş Hz. İbrâhîm'e bir kal'a-i safâ oldu ve Nemrûd Cenâb-ı İbrâhîm'in o hâlini görmekle, kalbi adâvet âteşiyle yandı; kin dumanını çıkarmağa başladı.

کوه یحیی را نه سوی خویش خواند　　قاصدانش را بزخم سنگ راند

1872. *Dağ, Yahyâ'yı kendi tarafına çağırmadı mı? Onun kāsıdlarını taş darbesiyle sürdü.*

Ya'ni yahûdîler Yahyâ (a.s.)a ezâ ve cefâ için o hazreti ta'kîb ettikleri vakit, dağ tarafından, bana kaç diye nidâ işitti ve o tarafa kaçtı. Yahûdîler de arkasından geldiler; onların üzerine dağın taşları kopup feverâna başladı. O habîsler bu taş darbelerinden dolayı kaçtılar.

گفت ای یحیی بیا در من گریز　　تا پناهت گردم از شمشیر تیز

1873. *(Dağ) dedi: Ey Yahyâ gel, bana kaç; tâ ki keskin kılıçtan sana melce' olayım.*

وداع کردن طوطی
خواجه را و بهندستان رفتن

Tûtînin efendiye vedâ' etmesi ve Hindistan'a gitmesi

یکدو پندش داد طوطی پر مذاق　　بعدازان گفتش سلام والفراق

1874. *Tûtî ona pür-zevk bir iki nasîhat verdi; ondan sonra ona selâm ve el-firâk dedi.*

Ya'ni tûtî, efendiye "ölmeden evvel öl" zemîninde bir iki nasîhat verdi ki, bu nasîhatler çok zevk-âver idi. Ondan sonra ona Allah'ın ism-i Selâm ile tecellîsi senin üzerine olsun, artık senden ayrılıyorum dedi.

خواجه گفتش فی امان الله برو　　مرمرا اکنون نمودی راه نو

1875. *Efendi ona dedi: Allah'ın emânetinde ol, git! Muhakkak şimdi bana yeni yol gösterdin.*

خواجه با خود گفت این پند منست　　راه او گیرم که این ره روشنست

1876. *Efendi kendi kendine dedi: Bu, benim nasîhatimdir. Onun yolunu tutayım, bu yol aydınlıktır.*

جان من کمتر ز طوطی کی بود　　جان چنین باید که نیکو پی بود

1877. *Benim cânım ne vakit tûtîden aşağı olur; can böyle gerektir ki iyi izli ola.*

Hak Teâlâ beni mahlûkātın ekmeli olan insan olarak yarattı; benim cânım bir tûtîden daha aşağı mıdır? Câna lâyık olan iyi yolu ta'kîb etmek ve ef'âl-i hasene sâhiblerinin izinde gitmektir.

مضرت تعظیم خلق و انگشت نمای خلق شدن جهت سروری

Halkın ta'zîminin ve baş olmak için halkın parmakla gösterilmişi olmanın mazarratı

تن قفس شکلست و تن شد خارجان در فریب داخلان و خارجان

1878. *Ten kafes şekildir ve ten girenlerin ve çıkanların aldatmasında cânın dikenidir.*

Ten kafese benzer, cân onda mahbûsdur ve nezdine gelip gidenlerin "Aman efendim ne güzel söylüyorsunuz ve ne güzel yazıyorsunuz; sizin kemâlâtınızın meclûbu ve ahlâk-ı hamîdenizin meftûnuyuz" gibi sözler ile, kendisini aldatmalarında cânın dikenidir.

Beyt-i şerîfde "dâhilân"dan murâd dostlardır. Zîrâ bunlar kişiye muhib olup medihleri samîmî olur; fakat nefis sâhibi olan bir kimse bundan memnûn ve mağrûr olur. "Hâricler"den murâd müdâhinlerdir ki, onların medihleri bir menfaat fikrine ve bir husûsî maksada müsteniddir. Nefis sahiblerine bundan da aynı gurûr ve ucub peydâ olur; ve bu ucub ve gurûra sebeb dahi, tenin îcâbı olan kuvve-i nefsâniyyedir. Can ise hakîkatde Hakk'a âşık olduğu halde nefse bağlanmıştır. Binâenaleyh nefsin bu gurûr ve ucbu, canın dikeni olur ve canı sokar.

اینش گوید من شوم همراز تو وانش گوید نه منم انباز تو

1879. *Bu ona der ki: Ben senin hemrâzın olurum. Ve o, ona der ki: Hayır, senin şerîkin benim.*

"Dâhiller" ya'ni dostlar ve "hâricler" ya'ni düşmanlar seni kendilerine hasr ve tahsîs için müsâbakaya kıyâm ederler.

اینش گوید نیست چون تو در وجود در کمال فضل و در احسان و جود

1880. [1851] *Bu ona der ki: Vücûdda senin gibi yoktur; kemâl-i fazılda ve ihsân ve cûdda.*

آتش گوید هر دو عالم آن تست　　جمله جانهامان طفیل جان تست

1881. *O, ona der ki: Her iki âlem senin lâyıkındır; bizim canlarımızın hepsi senin cânının tufeylidir.*

Hâricler, ya'ni müdâhinler, müdâhene ve tabasbusta mübâlagaya kıyâm ile, efendim siz o derece kemâlâta sâhibsiniz ki, dünyâ ve âhiret saâdeti zâtınıza lâyıktır. Bizim rûhlarımız sizin o âlî rûhunuzdan istifâza eder.

او چو بیند خلق را سرمست خویش　　از تکبر میرود از دست خویش

1882. *Vaktâki o halkı kendisinin sermesti görür, tekebbürden kendi elinden gider.*

Ya'ni o kimse dostların ve düşmanların kendisine karşı bu kadar meftûniyet ve meclûbiyet sarhoşu olduğunu gördüğü vakit, kibir ve gurûru ve ucbu, derece-i gâyeye vâsıl olur ve o kadar koltukları kabarır ki, artık nefsinin habâsetini muhâkeme ve muhâsebe edemiyecek derecede inân-ı ihtiyârı elden gider; ve yavaş yavaş makām-ı Fir'avnî'ye terakkî eder.

او نداند که هزاران را چو او　　دیو افکندست اندر آب جو

1883. *O bilmez ki, onun gibi binlerceyi dev, ırmak suyunun içine bırakmıştır.*

Dostlar ve düşmanlar tarafından medh olunan o kimse bilmez ve muhâkeme etmez ki, dîv-i nefs, kendisi gibi olan binlerce eşhâsı adem ırmağının suyu içine atıp yok etmiştir.

لطف سالوس جهان خوش لقمه است　　کمترش خور کان پر آتش لقمه است

1884. *Cihân sâlûsunun lutfu hoş lokmadır; onu çok az ye ki, o ateş dolu olan lokmadır.*

"Sâlûs"un müteaddid ma'nâsı vardır. Burada tatlı dil ile aldatmak ma'nâsınadır. Ya'ni cihânın tatlı dil ile aldatmasının letâfeti, begâyet nefs-i insânînin hoşuna giden bir lokmadır. Ey nefsinin sıfâtından kurtulmamış olan kimse, dostun ve düşmanın verdiği o lokmayı sen çok az ye; zîrâ o lokma, içinde ateş dolu olan bir lokmadır. Eğer dostlar ve düşmanlar verirse, hatırına kendi nefsinin kötülüklerini getir ve onları kendi nefsine ta'dâd et; ey nefis, sen bu medhin lâyıkı değilsin; sende şu ve şu fenâlıklar yok mu? Bu beni medh edenler bu fenâlıkları bilmiyorlar. Şimdi bu zevâta karşı ben onları izhâr edip seni rezîl edeyim mi, de!

آتشش پنهان ذوقش آشکار　　دود او ظاهر شود پایان کار

1885. *Onun ateşi gizli ve zevkı âşikârdır; onun dumanı işin sonunda zâhir olur.*

"Pâyân-i kâr"dan murâd, hayât-ı dünyeviyyenin nihâyet bulduğu ve hayât-ı berzahiyyenin başladığı zamandır.

تو مگو کان مدح را من کی خرم　　از طمع می گوید او پی می برم

1886. *Sen deme ki: 'Ben medhi ne vakit satın alırım; o tama'dan söyler, iz götürürüm.*

Ben mâdihin medhini kaça alırım; onun beni medh etmekte bir tama'ı ve bir kasdı vardır. Ben onun maksadının farkındayım, deme!

مادحت گر هجو گوید بر ملا　　روزها سوزد دلت زان سوزها

1887. *Eğer senin mâdihin melâda hiciv söylerse, o harâretlerden günlerce gönlü yakar.*

Ma'lûmdur ki, her şey zıddıyla münkeşif olur. Eğer seni medh eden kimse, alâ-melei'n-nâs seni zemm etse, o zem ve hicvin harâretleri günlerce senin gönlünü yakar. O halde mâdemki zemden bu kadar müteessir oluyorsun, elbette onun zıddı olan medhin dahi senin gönlüne bir te'sîri olacaktır.

گرچه دانی کو ز حرمان گفت آن　　کان طمع که داشت از تو شد زیان

1888. *Vâkıâ bilirsin ki, o mahrûmiyyetten dolayı onu söyledi; zîrâ onun tuttuğu tama' senden ziyâde oldu.*

Ya'ni sen, seni zemmeden kimsenin, senden umduğu menfaate nâil olamadığı için seni hicv ettiğini bilirsin.

آن اثر می ماندت اندر درون　　در مدیح این حالتت هست آزمون

1889. *O eser senin içinde kalır; sana bu hâl medihde de vardır; tecrübe et!*

Sen, seni zemmedenin maksadını bildiğin halde, onun zemminden senin içinde bir eser ve infiâl kalır. Seni medh eden kimse için de sende bu te'sîr hâli vardır. Bak, kendini tecrübe et!

آن اثر هم روزها باقی بود　　مایهء کبر و خداع جان شود

1890. *Hem o eser günlerce bâkî olur; cânın kibrinin ve aldanmasının mâyesi olur.*
[1861]

Ya'ni o medhin te'sîri senin gönlünde günlerce devâm eder ve senin cânında kibir ve aldanma mâyesi olur.

لیك ننماید چو شیرینست مدح بد نماید زانکه تلخ افتاد قدح

1891. *Lâkin görünmez, çünkü medih tatlıdır; zem ise fenâ görünür, zîrâ acı vâki' oldu.*

Medih, nefse hoş ve tatlı geldiği için, gönlüne bir te'sîr ilkā ettiğinin farkına varamazsın ve medhe kulak asmadığını zannedersin; fakat zem ve hicve ma'rûz kalınca o anda müteessir olursun; zîrâ zem nefse çok acı gelir.

همچومطبوخست و حب کانرا خوری تا بدیری شورش و رنج اندری

1892. *Yediğin matbûh ve hab gibidir; geç zamâna kadar karışıklık ve zahmet içindesin.*

Zem ve hiciv kaynatılmış acı ilâca ve müshil hapına benzer ki, o ilâcı içtiğin ve hapı yuttuğun vakit, karnın guruldamağa ve bağırsaklarında evcâ' hissetmeğe başlarsın ve def'-i tabîî oluncaya kadar hayli zaman şûriş ve zahmet içinde kalırsın.

ور خوری حلوا بود ذوقش دمی این اثر چون او نمی پاید همی

1893. *Ve eğer tatlı yersen onun zevkı bir ân olur; bu eser onun gibi devâm etmez.*

Ya'ni nefsin hazzettiği tatlıyı yediğin vakit, onun lezzetini o anda duyarsın; bunun lezzeti ve zevkı, acı ilâcın eseri gibi saatlerce devâm etmez.

چون نمی پاید همی ماند نهان هر ضدی را تو بضد آن بدان

1894. *Mâdemki devâm etmiyor gizli kalıyor; sen her zıddı, onun zıddı ile bil.*

Mâdemki tatlının zevkı ve lezzeti, yediğin âna münhasır kalıyor ve devâm etmiyor; ve fakat tatlı bir gıdâ olmak hasebiyle onun te'sîrâtı vücûda gizlice intişâr ediyor ve sen onun zâhiren farkında olmuyorsun, o halde, onun sendeki te'sîrini, onun zıddı olan acı ile bil ve ona göre kıyâs et! İşte bunlar tatlı olan medih ile, acı olan zemmin misâlleridir; ve medhin nefse olan te'sîri mühlikdir. Onun için (s.a.v.) Efendimiz, huzûr-ı şerîflerinde bir adam, bir adamı medh ettiği vakit, medh eden kimseye hitâben قطعت عنق اخیك ثلاثا ya'ni "Üç def'a kardeşinin boynunu kestin" buyurdular.

چون شکر پاید نهان تأثیر او　　بعد چندین دنبل آرد نیش جو

1895. *Vaktâki şekerin te'sîri gizli devâm eder, birkaç zamandan sonra neşter isteyici çıban getirir.*

Şekere ve tatlıya devâm eden kimsenin kanında harâret peydâ olduğu için, bir müddet sonra vücûdunda birtakım çıbanlar peydâ olur ve o çıbanlar tedâvî için cerrâhın neşterine muhtâc olur. Tatlı olan medihden dahi sıfât-ı nefsâniyye günden güne kuvvet bulup, ondan kibir ve ucb ve binnetîce muhîtine nazar-ı hakāretle bakmak çıbanları zuhûr eder; ve bunları tedâvî için mücâhede ve riyâzet neşterlerine muhtâc olur.

نفس از بس مدحها فرعون شد　　کُنْ ذَلِیلَ النَّفْسِ هَوْنًا لاَ تَسُدْ

1896. *Nefis çok medihlerden Fir'avn oldu; hakîr olduğun halde, nefsi zelîl ol, seyyid olma!*

Nefis çok medihlerden ve alkışlamalardan Fir'avnlık mertebesine kadar çıkar. Binâenaleyh sen kendini hakîr gör ve nefsi, zelîl olan kimseler arasına idhâl et; efendiliğe heves etme!

تا توانی بنده شو سلطان مباش　　زخم کش چون گوی شو چوگان مباش

1897. *Kādir oldukça bende ol, sultân olma; top gibi darbe çekici ol, çevkân olma.*

"Top" çocukların oynadıkları toptur. "Çevkân" ucu eğri bir değnektir ki, bununla top çelerler ve bu oyunu vâsi' meydanlarda büyük adamlar da oynar. İngilizler bu topu ve çevkânı daha zaîf bir hâle getirip oynarlar.

Ya'ni herkesin çeldikleri top gibi darbe yiyici ol; çevkân gibi darbe vurucu olma!

ور نه چون لطفت نماند وین جمال　　از تو آید آن حریفانرا ملال

1898. *Ve yoksa senin letâfetin ve bu cemâlin kalmadığı vakit, o heriflere senden melâl gelir.*

Ya'ni sen benim nasîhatlerimi kabûl etmezsen, senin letâfet-i mansıbın ve bu cemâl-i servetin kalmadığı vakit, senin etrâfına toplanıp menfaatleri uğrunda seni medh eden musâhiblerine artık senden usanç ve bıkkınlık gelir.

Cenâb-ı Pîr efendimizin bu nesâyih-i âlîleri âmmeye şâmil olmakla berâber *Sipehsâlâr Menâkıbı*'nı ve *Fîhi Mâ Fîh* nâmındaki eser-i âlîlerini mütâlaa edenlerce ma'lûm olacağı üzere, bilhassa zamân-ı şerîflerindeki hükû-

met-i Selçûkıyye ekâbirine tevcîh buyrulduğu anlaşılır; zîrâ zât-ı şerîfleri alelekser selâtîn-i Selçûkıyye'nin saraylarını ve Muîneddîn Pervâne gibi ba'zı ekâbirin konaklarını teşrîf ederler ve oralarda onlara nasîhat buyururlar idi.

آن جماعت کت همی دادند ریو چون ببینندت بگویندت که دیو

1899. *O cemâat ki, sana gurûr verirler idi, vaktâki seni görürler, sana dev derler.*

"Rîv" aldatma ma'nâsınadır. Ya'ni senin etrâfında, seni medh eden dalkavuklar ve medihleriyle seni aldatan ve seni mağrûr eden müdâhinler, mansıbından ma'zûl olduğun ve servetin elinden gittiği vakit, seni gördüklerinde, bırak şu şeytanı derler.

جمله گویندت چو بینندت بدر مردهٔ از گور خود بر کرد سر

1900. [1871] *Seni kapıda gördükleri vakit, hepsi sana derler: Mezarından baş kaldırmış bir ölü!*

همچو امرد که خدا نامش کنند تا بدان سالوس در دامش کنند

1901. *Tüysüz çocuk gibi ki, ona "hudâ" nâmını verirler; tâ ki o hîle ile onu tuzağa düşüreler.*

Müdâhinlerin hâli şâbb-ı emred bir çocuk hakkında gulâm-pârelerin yaptığı riyâya benzer ki, onların o çocuğa, sen bizim hudâmızsın diye medh ederler; tâ ki bu hîle ve riyâ ile onu aldatıp ırz ve nâmûsunu pâymâl edeler.

چونکه در بد نامی آمد ریش او دیورا ننگ آید از تفتیش او

1902. *Vaktâki bed-nâmlık içinde onun sakalı geldi, onu tecessüsden şeytana âr gelir.*

Aldatılıp ırzı berbâd olan ve nâmı mef'ûllüğe çıkan o çocuk, vaktâki bu fenâ nâm içinde büyüyüp sakalı gelir, artık gulam-pârelerin dev gibi olan nefisleri onu arayıp taramaktan utanmağa başlar.

دیو سوی آدمی شد بهر شر سوی تو ناید که از دیوی بتر

1903. *Şeytan şer için Âdem tarafına gitti; şeytandan beter olan senin tarafına gelmez.*

Şeytan benî âdeme şer için ve onu doğru yoldan çıkarıp zarara sokmak için yaklaşır. Mâdemki sen müdâhinlerin medhiyle azdın ve nefsin kibir ve ucub ve enâniyyete mübtelâ oldu ve ben herkesten daha hayırlıyım der oldun ve halkı bu enâniyyetinin ve nefsinin hazzı yüzünden incitmeğe başladın; artık şeytanın seninle bir işi kalmadı. Binâenaleyh senin yanına gelmez; çünkü sen şeytandan beter oldun. Zîrâ şeytan görünür bir mahlûk olmadığından, onun zararları doğrudan doğruya maddî değildir; ve sen ise tamâmiyle şeytanın sıfatını hâiz olup, görünür bir mahlûk olduğundan, senin zararın halka doğrudan doğruya maddî olur.

تا تو بودی آدمی دیو از پیت میدوید و می چشانید او میت

1904. *Sen âdemî oldukça, şeytan senin arkandan koşuyordu; ve o bâdesini tattırıyor idi.*

چون شوی در خوی دیوی استوار می گریزد از تو دیو نا بکار

1905. *Vaktâki sen şeytanlık huyunda muhkem olursun, senden nâbekâr olan şeytan kaçar.*

Bu iki beyt-i şerîfde sûre-i Haşir'de vâki' كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ اِنِّى بَرِئٌ مِنْكَ اِنِّى اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ (Haşr, 59/16) ya'ni "(Münâfıkların, yahûdîlere müslümanlar aleyhine hurûc ve kıtâlde sizinle berâberiz diye vâki' olan iğvâları) şeytanın misâli gibidir ki, insana küfr et diye iğvâ eder; kâfir olduğu vakit de, ben senden teberrî ettim; ben Rabbü'l-âlemîn olan Allah Teâlâ'dan korkarım der" âyet-i kerîmesine işâret buyrulur.

Ya'ni şeytan seni ıdlâl edinceye kadar arkandan koşar; vaktâki onun istediği kadar berbâd bir hâle gelirsin, artık seninle işi kalmaz ve seni kendi habâsetine vekîl ittihâz edip seni kendi hâline bırakır.

آن کسان کز دامنت آویختند چون چنین گشتی همه بگریختند

1906. *O kimseler ki senin eteğine asıldılar, vaktâki böyle oldun, hepsi kaçtılar.*

Kasd-ı menfaat ile senin eteğine yapışan müdâhinler ve dalkavuklar, menkûb olduğun vakit, şeytan gibi hep senden kaçarlar. Çünkü artık sana karşı olan kasıdları fevt olmuştur.

تفسير ماشاء الله كان و ما لم يشاء لم يكن

"Allah'ın dilediği şey oldu ve dilemediği şey olmadı" hadîs-i şerîfinin tefsîri

آن همه گفتيم ليك اندر بسيج بی عنايات خدا هيچيم هيچ

1907. *Bu hepsini söyledik; fakat yol hazırlığında Hudâ'nın inâyetleri olmaksızın hîçiz, hîç!*

Ya'ni biz, yukarıdan beri birçok nasîhatler söyledik; fakat yol hazırlığında, ya'ni tarîk-ı Hak'da sülûke hazırlanmak husûsunda Hak Teâlâ Hazretleri'nin inâyât-ı ezeliyyesi olmadıkça hakîkate vusûl mümkin değildir. Çünkü Hakk'ın dilediği şey vâki' olur, dilemediği şey vâki' olmaz. Hakk'ın irâdesi ilmine ve ilmi de ma'lûma tâbi'dir; ve ma'lûm abdin hakîkati ve "ayn-ı sâbite"sididir. Ve "ayn-ı sâbite", bir ism-i ilâhînin zıllidir; ve isti'dâd, o ismin hâssıyyeti ve iktizâsıdır.

بی عنايات حق و خاصان حق گر ملك باشد سياهستش ورق

1908. *Hakk'ın ve Hakk'ın hâslarının inâyetleri olmaksızın, eğer melek de olsa, onun varakı siyâhdır.*

Hakk'ın tecelliyât-ı cemâliyyesine mazhariyyet ancak inâyet-i ezeliyye ile olur. Melek de olsa bu kāideye tâbi'dir. Zîrâ Hak Teâlâ her ferdin ezelde sâbit olan "ayn"ının ve hakîkatinin isti'dâdına göre tecellî buyurur; ve Hakk'ın hâslarının terbiye ve inâyetleri de, yine sâlikin isti'dâd-ı ezeliyyesine nazaran masrûf olur. Ve bu kāide melâike hakkında dahi böyledir; zîrâ melâikenin dahi merâtibi vardır; kimi unsurî ve kimi nûrî ve kimi zebânîler gibi nârîdir.

ای خدای قادر بی چون و چند از تو پيدا شد چنين قصر بلند

1909. *Ey keyfiyyetsiz ve kemmiyyetsiz kādir olan Hudâ; böyle kasr-ı âlî senden zâhir oldu.*

"Kasr-ı âlî"den murâd, mezâhir-i esmâiyye olan âlem-i mülk ve melekût-dur. Cenâb-ı Pîr efendimiz bu beyt-i şerîfi "Heme ez ost" ["Hep O'ndandır"]

meşrebinde olanların zevkıne göre buyurmuşlardır. Zîrâ ehl-i tasavvufda iki nazar vardır; bir tâife "Heme ost" ya'ni "Hep O'dur" derler; ve bir tâife de "Heme ez ost" ya'ni "Hep O'ndandır" derler. Ehl-i hakîkat nazarında ise her iki meşreb dahi bir şeydir, aralarında aslâ fark yoktur. Fakat her tâifenin nazarlarına göre her ikisi de doğrudur. Onun için Cenâb-ı Pîr efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*' de her iki nazara göre de beyânda bulunurlar.

ای خدا از فضل تو حاجت روا با تو یاد هیچکس نبود روا

1910. [1880] *Ey Hudâ, hâcet senin fazlından revâdır; seninle berâber hiç kimseyi yâd etmek câiz olmaz.*

Cenâb-ı Pîr efendimiz yukarıda "Hakk'ın ve Hakk'ın hâslarının inâyeti olmaksızın" buyurmuşlar idi; ve bu ifâde, keserât âlemine nazaran vâki' olmuş idi. Burada zevk ve hayretin galebesiyle buyururlar ki: " Ey Hudâ-yı müteâl, hâcet-i ibâd ancak senin fazlından revâ olur; seninle berâber hiçbir kimsenin nâmını yâd etmek câiz değildir." Filhakîka da Hakk'ın hâslarının inâyeti, Hakk'ın inâyet-i ezeliyyesine tâbi'dir. Nitekim yukarıda îzâh olundu.

این قدر ارشاد تو بخشیدهء تا بدین بس عیب ما پوشیدهء

1911. *Bu kadar irşâdı sen bağışlamışsın; nihâyet bununla çok aybımızı örtmüşsün.*

İlâhî, sen bizi ezelde ümmet-i Muhammed'den kılmak sûretiyle bize bu kadar irşâd ve hidâyet ihsân ettin; ve bu irşâd ve hidâyetin ile bizim çok kusurlarımızı mağfiret ettin.

قطرهء دانش که بخشیدی ز پیش متصل گردان بدریاهای خویش

1912. *Bir katre ilim ki, evvelden bağışladın, kendi deryâlarına muttasıl et.*

Ya'ni ezelde hakîkati insan olarak sâbit olanlara, sıfât-ı ilâhiyyen cümlesinden olan ilimden bir katre ve bir cüz' ihsân ettin. Bu ilm-i cüz'îyi ve bu katre-i ilmi, her biri nihâyetsiz birer deryâ olan sıfât-ı ilâhiyyene muttasıl kıl ki, bu ittisâl sâyesinde, bu katre-i ilim ile seni bilelim.

قطرهء علمست اندر جان من وا رهانش از هوا و ز خاك تن

1913. *Benim cânımda ilmin katresi vardır; onu havâdan ve ten toprağından kurtar.*

İlâhî, benim cânıma ihsân etmiş olduğun ilim katresini âlem-i unsuriyyâta taallukdan kurtar; zîrâ âlem-i sûrete ve unsuriyyâta münhasır kalan ilim,

onlar gibi fânîdir; rûha merbût olan ilim gibi bâkî değildir. Meselâ ilm-i tıb, ulûm-ı riyâziyye vesâir ulûm ve fünûn hayât-ı dünyeviyyenin idâme-i nizâmına âid ilimlerdir; bunlar hayât-ı sûrînin inkıtâ'ına kadar işe yarar. Hayât-ı berzahiyyeye hiçbir fâidesi yoktur.

پیش ازان کین خاکها خسفش کنند پیش ازانکه بادها نشفش کنند

1914. *Ondan evvel ki, topraklar onu hasf ederler; ve ondan evvel ki, havâlar onu neşf ederler.*

"Hasf" yere batmak ve "neşf" emmek ve kendine cezb etmek ma'nâlarınadır.

Ma'lûmdur ki, insanın cismi anâsırdan mürekkebdir; ve anâsırın alelumûm üç hâli vardır: Sulb, mâyi', gazdır. Ve bu anâsırın terekkübünden bir teâmül-i kimyevî hâsıl olur; ve bu teâmül netîcesinde de harâret husûle gelir. Fosforun havaya temâsında parlaması gibi. Buna ilm-i tasavvufda, "anâsır-ı erbaa" veyâ "erkân-ı erbaa" derler. Vücûd-ı insânî dahi bu sûretle tekevvün edip harâret-i garîziyye ile kendisinde rûh-i hayvânî hâsıl olur ve dimâğın tevazzu'-ı hâssı netîcesinde de idrâk peydâ olur ve ilm-i cüz'î bu dimâğa taalluk eder. İmdi bir kimse bu ilm-i cüz'îyi ve idrâki, unsuriyyâta hasr ederse, rûh-ı hayvânînin inkıtâ'ıyla berâber dimâğın tavazzu'-ı hâssı inhilâl eder. Onu terkîb eden anâsırın herbiri kendi cinsi tarafına gider. Toprağa âid olanı toprak yutar ve havaya âid olanı hava mass eder; ve o kimsenin hakîkati, âlem-i berzahda sıfru'l-yed kalır. Fakat ilm-i cüz'îyi idrâk-i hakāyıka sarf ederse, bu ilim inhilâl-i sûretden sonra rûhiyle berâber bâkîdir. Bu hâli Mısrî Niyâzî hazretleri şu beyitlerde îzâh etmiştir:

Devr edip geldim cihâna yine bir devrân ola
Ben gidem bu ten sarâyı yıkılıp vîrân ola
Dört yanımdan âb u bâd u nâr u hâk edip hücûm
Benliğim onlar alıp bu varlığım tâlân ola.

İmdi, beyt-i şerîfin îzâhı böyle olur: "İlâhî, bana verdiğin ilm-i cüz'îyi, bu cismi terkîb eden anâsırın her birisini topraklar yutmadan ve havalar mass ve bel' etmeden evvel esmâ ve sıfâtının deryâlarına muttasıl kıl!"

گرچه چون نشفش کند تو قادری کش از ایشان واستانی واخری

1915. *Vâkıâ onu neşf ettiği vakit, sen kādirsin ki, onu onlardan geri alasın ve satın alasın.*

Ya'ni efrâd-ı beşerin dimâğına taalluk edip, cismin inhilâliyle havaların bel' ettiği ve toprakların hasf ettiği o ilm-i cüz'îyi sen onlardan geri almağa ve ona tekrâr nakd-i vücûdu te'diye ederek satın almağa kādirsin. Zîrâ kâinâtın hey'et-i mecmûası senin kabza-ı kudretindedir. Nitekim sûre-i Zümer'de وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (Zümer, 39/67) ya'nî "Allah'ın kudretini hakkıyla takdîr etmediler; halbuki arzın hey'et-i mecmûası O'nun kabzasında ve yevm-i kıyâmetde gökler O'nun yed-i kudretindedir; vücûdda O'na şerîk olmaktan Hak münezzeh ve âlîdir" buyrulur. Ve kâinâtta hiçbir şeyin gâib ve mahv olmadığı fennen dahi sâbitdir.

Bu beyt-i şerîf bir hazîne-i esrârdır; fakat tafsîli câiz değildir. Âtîde Hz. Pîr efendimiz bu esrâra, lüzûmu kadar işâret buyururlar.

قطرهء کو در هوا شد یا که ریخت از خزینهء قدرت تو کی گریخت

1916. *Bir katre ki havaya gitti veyâ ki döküldü, senin hazîne-i kudretinden ne vakit kaçtı?*

Ya'ni arzda bulunan suyun bir katresi tebahhur edip havâ-yı nesîmîye gitti veyâhut havâ-yı nesîmîden yağmur olarak döküldü. İlâhî senin hazîne-i kudretinden ne vakit kaçabildi? O katre kâinâtı muhît olan senin vücûdunda devr edip durur ve senin vücûdunun ve kudretinin hârici yoktur ki, oraya kaçabilsin.

گر در آید در عدم یا صد عدم چون بخوانیش او کند از سر قدم

1917. *Eğer ademe gelse, yüz ademe, vaktâki sen onu çağırasın, o baştan ayak yapar.*

Ya'ni bir katre su, talattuf edip sûretini gâib ederek görünmeyen havaya karışsa; ve oradan dahi talattuf edip âlem-i esîre gitse; ve oradan da talattuf edip, künh-i Zât'ında mahv ve ma'dûm olsa; velhâsıl adem içinde ademe gitse, sen onu âlem-i sûrete çağırdığın vakit, o başını ayak yaparak sür'atle o tarafa koşar.

صد هزاران ضد ضد را می کشد باز شان حکم تو بیرون میکشد

1918. *Yüz binlerce zıd, zıddı öldürür; senin hükmün tekrâr onları dışarıya çeker.*

Ya'ni kâinâtda yekdîğerine zıd olan yüz binlerce şeyler vardır. Meselâ âteş suyun zıddıdır ve suyun sûretini bozup ve öldürüp tebahhur ettirir ve içeriye çe-

ker. Fakat senin hükmün o tebahhur eden suyu tekrâr yağmur olarak âlem-i sûrete ve dışarıya çıkarır. İşte inhilâl eden ecsâd-ı beşeriyye dahi böyledir.

از عدمها سوی هستی هر زمان هست یارب کاروان در کاروان

1919. *Yâ Rab! Yokluklardan her zaman varlık tarafına kervân içinde kervân vardır.*

خاصه هر شب جمله افکار و عقول غرق میگردند در بحر نغول

1920. [1890] *Husûsan her gece bütün fikir ve akıllar, derin ve nihâyetsiz deniz içine gark olurlar.*

باز وقت صبح آن اللهیان بر زنند از بحر سر چون ماهیان

1921. *Tekrâr sabah vakti, o Allâh'a mensûb olanlar, balıklar gibi denizden başlarını yukarı vururlar.*

"Allâhî" ta'bîriyle ukūl ve efkârın şuûnât-ı ilâhiyyeden birer şe'n olduğuna işâret buyrulur. Zîrâ vücûdda Hak'dan gayri bir şey yoktur.

در خزان آن صد هزاران شاخ و برگ از هزیمت رفته در دریای مرگ

1922. *Sonbahârda o yüz binlerce dal ve yaprak, hezîmetden ölüm deryâsına gitmiştir.*

زاغ پوشیده سیه چون نوحه گر در گلستان نوحه کرده بر خضر

1923. *Mâtem tutan gibi karalar giymiş olan karga, gülistanda yeşillik üzerinde feryâd etmiştir.*

Sonbahârda ism-i Kahhâr'ın hezîmetine uğrayan birçok dallar ve yapraklar ölüm ve mahv deryâsına gitmiş; ve mâtem tutup feryâd eden kimseler gibi siyahlara bürünmüş olan kargalar da, bu harâb olan gülistanda sanki mâtemci ve feryâdçı olmuştur.

باز فرمان آید از سالار ده مر عدم را آنچه خوردی باز ده

1924. *Tekrâr köyün hâkiminden, o yediğin şeyi geri ver diye emir gelir.*

"Köyün hâkimi"nden murâd, vücûd-ı izâfî mülkünün hâkimi olan Hak'dır.

آنچه خوردی وا ده ای مرگ سیاه از نبات و ورد و از برگ و گیاه

1925. *Ey kara ölüm, nebâtdan ve gülden ve yapraktan yediğin şeyi geri ver!*

Ölüme, "kara" ta'bîr buyrulması ademin zulmet ve vücûdun nûr olduğuna işârettir. Nitekim hadîs-i şerîfde ان الله خلق الخلق فی ظلمة ثم رش علیهم من نوره ya'ni "Allah Teâlâ halkı muhakkak zulmetde yarattı; sonra onların üzerine nûrunu saçtı" buyrulur ki, "zulmet"den murâd adem-i izâfî ve "nûrunu saçmak"dan murâd dahi, Hakk'ın onlara kendi nûr-ı vücûdundan vücûd vermesidir.

ای برادر عقل یکدم با خود آر　　دمبدم در تو خزانست و بهار

1926. *Ey birâder, bir dem aklını kendine getir; dembedem sende sonbahâr ve ilkbahâr vardır.*

باغ دلرا سبز و تر و تازه بین　　پر ز غنجه ورد و سرو و یاسمین

1927. *Gönül bağını goncadan ve gülden ve serviden ve yâsemenden yeşil ve ter ü tâze gör!*

Ya'ni insan düşünce ve tefekkürden ibâretdir ve mevrid-i havâtır gönüldür. Havâtır ve vâride-i cedîde, eski hâtıraları siler. Yeni havâtır, ilkbahârda peydâ olan nebâta benzer ve giden havâtır dahi, sonbahârda dökülen yapraklara benzer. Ve kezâ kalb gam ve şâdînin güzergâhıdır. Şâdî bahâra ve gam hazâna müşâbihdir. Ve sülûkdeki merâtibe göre havf ve recâ ve kabz ve bast ve celâl ve cemâl ve heybet ve üns, bahâr ve sonbahâr gibi yekdîğerine mütekâbildir. Ey sâlik, sen havâtır-ı dünyeviyyeden vazgeç de, gönül bağını maârif-i ilâhiyye goncalarından ve güllerinden ve servilerinden ve yâsemenlerinden yemyeşil, tâze ve tarâvetli bir halde görmeğe sa'y et!

زانبهیٔ برگ پنهان گشته شاخ　　زا نبهیٔ گل نهان صحرا و کاخ

1928. *Yaprağın çokluğundan dal gizli olmuştur; gülün çokluğundan sahrâ ve köşk gizlidir.*

Bu beyt-i şerîfde Cenâb-ı Pîr efendimiz kendi kalb-i şerîflerinin hâlini beyân buyururlar. Akıl ağacının dallarında fışkıran maârif-i ilâhiyye yaprakları o kadar çoktur ki, bu latîf yapraklar aklın dallarını örtmüştür. Kalbin sahrâsında ve köşkünde biten aşk ve cezebât-ı ilâhiyye gülleri o kadar çoktur ki, bu sahrânın zemîni tamâmiyle örtülmüştür.

این سخنهایی که از عقل کلست　　بوی آن گلزار و سرو و سنبلست

1929. *Bu sözler ki akl-ı küldendir, o gülzârın ve servin ve sünbülün kokusudur.*

Benim bu söylediğim sözler akl-ı külden ve hakîkat-ı muhammediyyeden sudûr ediyor ve gülzâr-ı kalbime nâzil oluyor; ve ben de âlem-i taayyüne o ma'nâları ve o hakāyık ve maârifi harf ve savt ile ihrâc ediyorum. İşte bu harf ve savt ile çıkardığım sözler, o gülzâr-ı kalbimin ve orada biten servinin ve sünbülün kokusudur.

بوی گل دیدی که آنجا گل نبود　　جوش مل دیدی که انجا مل نبود

1930. [1900] *Gül olmayan yerde gül kokusunu gördün mü? Şarâb olmayan yerde şarâbın kaynamasını gördün mü?*

Âlem-i rûhâniyyetde maârif-i ilâhiyye güllerinin rûhu gaşy eden kokuları vardır; ve orada sûrî gül yoktur. Ve kezâ âlem-i rûhâniyyetde şarâb-ı aşk-ı ilâhînin latîf bir sûretde cûş ve kaynayışı vardır; halbuki orada şarâb-ı sûrî yoktur. Ve Hak Teâlâ bu şarâb hakkında وَ سَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا (İnsân, 76/21) ["Rableri onlara tertemiz bir içki içirir"] buyurur.

بو قلاوزست و رهبر مر ترا　　می برد تا خلد و کوثر مر ترا

1931. *Koku sana kılavuz ve rehberdir; seni Huld'e ve Kevser'e kadar götürür.*

Ey sâlik, eğer sen hakāyık ve maârif-i ilâhiyyenin rûhânî kokularını duyar isen, bu koku sana kılavuz ve rehber olur; seni cennet-i Hulde ve havz-ı Kevser'e kadar götürür.

بو دوای چشم باشد نور ساز　　شد ز بوی دیدهء یعقوب باز

1932. *Koku, gözün nûr yapan ilâcı oldu. Ya'kūb'un gözü kokudan açık oldu.*

Âlem-i sûretden âlem-i ma'nâya ve âlem-i ma'nâdan dahi âlem-i sûrete dâimâ duhûl ve hurûc vardır. Maârif ve hakāyık-ı ilâhiyye, âlem-i ma'nâda ve rûhâniyet âleminde güller ve türlü çiçeklere temessül eder; ve onların çok latîf kokuları olur. Meşâmm-ı rûhu açık olanlar bunları duyarlar. Ve ba'zan sûret âleminde intişâr eder, meşâmm-ı cesed ile de duyulur; fakat enderen vâki' olur. Ve herkes bunun menşe'-i sûrîsini arar, fakat bulamazlar. Fakîr, evliyâullâhdan ba'zılarının meclisinde bunu duydum ve ba'zı mekābir ziyâretinde duyan zevâtın yanında da bulundum. Ve bu koku mes'elesi acîb bir şeydir. Fıtrat-ı asliyyeleri üzere bulunan hayvânât, bunu çok hissederler; ve bu kokular vâsıtasıyla sâhiblerini ve yabancıları tanırlar. Ve Ya'kūb (a.s.)ın, Yûsuf (a.s.)ın gömleğinin kokusunu duyması da bu kabildendir. Nitekim

âyet-i kerîmede buyrulur: وَ لَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنِّى لَاَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ (Yûsuf, 12/95) Ya'ni "Yûsuf (a.s.)ın gömleğini hâmil olan birâderlerinin bulunduğu kervan Mısır diyârından ayrıldığı vakit, babaları olan Hz. Ya'kūb, ben muhakkak Yûsuf'un kokusunu duyuyorum dedi." فَلَما اَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ اَلْقَيهُ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيراً (Yûsuf, 12/96) Ya'ni "Müjdeci gelip o gömleği Hz. Ya'kūb'un yüzüne sürdüğü vakit, ağlamakdan a'mâ olan gözleri açıldı."

İşte bunun gibi ma'nevî kokular, kör olan rûh gözlerinin açılması için bir ilâçtır.

بوی بد مر دیده را تاری کند　　بوی یوسف دیده را یاری کند

1933. *Fenâ koku gözü kararтır; Yûsuf kokusu, göze yardım eder.*

Ya'ni fuhuş ve menhiyatla meşgūl olanlardan âlem-i melekûta pek pis kokular intişâr eder ve bu kokular âlem-i zâhire de te'sîr edip sârî hastalıklara sebeb olur; ve gören gözleri hastalıklar ile ve ölüm ile karartır. Nitekim yukarıda وز زنا افتد وبا اندر جهات ya'ni "Zinâdan, her tarafa sârî hastalıklar vâki' olur" buyrulmuş idi. Ve fuhşiyyatla meşgūl olanlar, ba'de'l-vefât âlem-i berzahda kendilerinden intişâr eden bu murdar kokular içinde kalırlar. Halbuki Nebiyy-i zîşân olan Ya'kūb (a.s.)ın ve enbiyâya tâbi' olan evliyânın ve mü'minlerin ve sulehânın kokuları, rûhun ve cismin gözlerine kuvvet verir ve onları sağlamlaştırır.

تو که یوسف نیستی یعقوب باش　　همچو او با گریه و آشوب باش

1934. *Sen ki Yûsuf değilsin, Ya'kūb ol; onun gibi ağlamalı ve ıztırablı ol!*

Mâdemki sen Yûsuf gibi ehl-i nâzdan değilsin, o halde Ya'kūb gibi ehl-i niyâzdan olup ağla ve ıztırâb içinde ol! Zîrâ Ya'kūb (a.s.) Yûsuf (a.s.)a karşı makām-ı nâzda idi. Ya'ni ey sâlik, sen mâdemki Allah'ın indinde henüz kâmil ve mahbûb olmadın, o halde Allah Teâlâ'ya karşı nazlanma; işin dâimâ ağlamak ve niyâz etmek olsun.

بشنو این پند از حکیم غزنوی　　تا بیابی در تن کهنه نوی

1935. *Hakîm-i Gaznevî'den bu nasîhati dinle; tâ ki eski ten içinde yenilik bulasın.*

Hakîm-i Gaznevî'ye, Hakîm-i Senâî dahi derler. Künyesi ve adı Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Âdem'dir. Sûfiyye tâifesinin büyük şâirlerindendir ; *Hadîkatü'l-Hakîka* ve *Zâdü's-Sâlikîn* gibi manzûm âsâr-ı aliyyeleri vardır. Kendileri Hoca Yûsuf Hemedânî (k.s.) hazretlerinin mürîdidir. Tercüme-i halleri *Nefe-*

hâtü'l-Ünsü'de zikr edilmiştir. Bahse mutâbakatı hasebiyle Cenâb-ı Pîr onların âtîdeki rubâîlerini zikr ederler.

Rubâî:

ناز را روبی باید همچو ورد　　چون نداری گرد بد خوبی مگرد

زشت باشد روی نازیبا و ناز　　سخت باشد چشم نا بینا و درد

"Nâz, gül gibi olan bir yüze yakışır. Çünki senin yoktur, kötü huylunun etrâfını dolaşma. Yakışıksız yüz ve nâz çirkin olur; kör göz ve ağrı müşkil olur."

Ya'ni nazlanmak, gül gibi nâzik ve güzel olan bir yüz sâhibine yakışır; mâdemki senin böyle güzel yüzün yoktur, artık nazlanmağa kalkıp soğukluk etme ve kötü ahlâkın etrâfında dolaşma; zîrâ çirkin yüzün sâhibi, bir de nazlanmağa kalkarsa pek soğuk ve çirkin olur. Meselâ bir adamın gözü kör iken, bir de göz ağrısına mübtelâ olursa, bu zavallının hâli pek müşkil olur. Bu ma'nâyı beyânen latîf bir hikâye söylerler:

Adamın birisi evlenmiş; ona pek çirkin bir kadın almışlar. Vaktâki zifaf olmuş, kadıncağız zevcine nazlanarak demiş ki: "Efendim, taallukātınızdan hangi erkeklere görünmeme müsâade edersin?" Zavallı zevc, onun bu soğukluğuna karşı: "Bana görünme de, kime görünürsen görün!" demiş.

پیش یوسف نازش و خوبی مکن　　جز نیاز و آه یعقوب مکن

1936. *Yûsuf'un önünde nazlanış ve güzellik etme; niyâzın ve Ya'kūb'un âhının gayrini yapma!*

معنئ مردن ز طوطی بد نیاز　　در نیاز و فقر خودرا مرده ساز

1937. *Tûtîden ölmenin ma'nâsı niyâz oldu; niyâz ve fakr içinde kendini ölü yap!*

Tûtî hikâyesinde tûtînin ölmesinin ma'nâsı, Yûsuf-ı hakîkî olan Hak Teâlâ'ya karşı niyâz demektir. Bu kıssadan ibret al da, kendini niyâz ve acz ve zillet içinde ölü addet; ve bilcümle umûrunda, Hakk'a olan ihtiyâcını teemmül eyle; ve nefsinin gurûr ve enâniyyetine mağlûb olarak kibir ve ucub etme!

تا دم عیسی ترا زنده کند　　همچو خویشت خوب و فرخنده کند

1938. *Tâ ki seni Îsâ'nın nefesi diri ede; kendisi gibi seni güzel ve mübârek ede.*

"Îsâ"dan murâd, ihyâ ve imâteye kādir olan hakîkî insân-ı kâmildir ki, onun nefesi de Îsâ (a.s.)ın nefesi gibi ölüyü diriltir; ya'ni Îsâ (a.s.)ın sıfatını hâiz bir insân-ı kâmilin terbiyesi altına gir; seni de kendisi gibi yapsın.

از بهاران کی شود سر سبز سنگ　　خاك شو تا گل بروید رنگ رنگ

1939. *Taş ne vakit baharlardan yeşil baş olur? Toprak ol, tâ ki renk renk gül bitsin.*

Ey nâkıs olan kimse, kendini akıl ve zekâ ve ilim sâhibi görüp insân-ı kâmile karşı ucub ve kibir etme; ve taş gibi katı olma, mütevâzi' ol! Hiç taşda bahâr mevsiminde yeşillik biter mi? Belki nümûne-i tevâzu' olan toprak üstünde renk renk çiçekler ve güller biter. Sen de toprak gibi mütevâzi' ol ki, üzerinde bahâr gibi olan, insân-ı kâmilin nazarıyla maârif ve hakāyık gülleri bitsin.

سالها تو سنگ بودی دل خراش　　آزمون کن یك زمانی خاك باش

1940. *Sen senelerce gönül tırmalayıcı taş oldun; tecrübe et, bir zaman toprak ol!* [1912]

Ey kibir ve ucub sâhibi olan kimse; sen senelerce sıfât-ı nefsâniyyene tâbi' olup taş gibi katı oldun; ve kibir ve ucbunun netîcesi olarak şunun bunun gönlünü kırdın. Eline makāmât-ı rûhâniyyeden ne geçti? Bir zaman da tevâzu'u tecrübe et; halk nazarında kendini zelîl ve câhil göster; bakalım gönlünün âleminde nasıl bir pencere açılır. Mürşidim Es'ad Dede efendi hazretleri ne güzel buyurur:

Aceb kırk yıl murâd-ı nefsi verdin;
Makām-ı evliyâdan neye erdin?